VI. SÁNDOR MEG LUTHER

PÁRHUZAM A LEGROSSZABB PÁPA
ÉS A HITÚJÍTÓ KÖZÖTT

ÍRTA:

PEZENHOFFER ANTAL

BUDAPEST
1937.

VI. SÁNDOR MEG LUTHER

PÁRHUZAM A LEGROSSZABB PÁPA
ÉS A HITÚJÍTÓ KÖZÖTT

ÍRTA:

PEZENHOFFER ANTAL

BUDAPEST
1937.

Felelős kiadó: Pezenhoffer Antal.

„Grafika" Nyomdavállalat (Weber Gusztáv) Újpest, Jókai-utca 18. — Telefón: 2-955-16.

BEVEZETÉS.

Életükben semmiféle összeköttetésben nem voltak. Kortársak is csak félig-meddig, hiszen Luther csak 20 éves volt és messze állt még a közszerepléstől, mikor VI. Sándor már meghalt. Hogy mégis összeköttetésbe hozom őket, annak egészen más oka van.

Nincs közismertebb és általánosabban elfogadott dolog, mint hogy az egyházi állapotok a hitújítást megelőző időben rendkívül romlottak voltak és hogy a romlottság csúcspontját VI. Sándor pápának tizenegy esztendős gyalázatos uralkodása alkotja (1492—1503), de amennyit az egyházi élet akkori sülyedését a protestantizmus hangsúlyozza, az már felülhalad minden mértéket és csak az Egyház egységének megbontása miatt lelkükben szükségképen mindig élő állandó lelkiismeretfurdalással lehet megmagyarázni.

Ez az oka, hogy hittanításuk háromnegyed részben az egyháztörténet tanítására esik, egyháztörténettanításuk pedig nem háromnegyedrészben, hanem teljes egészében e tény hangsúlyozásában merül ki. Prédikációt aligha tudnak egyet is elmondani anélkül, hogy a pápaság e nagy romlottságára — ha csak futólag is — ki ne térjenek, legalább fele esetben pedig egész igehirdetésük erről szól. Dísznapjukon és főünnepükön, október 31-én pedig tisztán annak élnek, hogy a stílus, a beszéd- és írásművészet minden elképzelhető eszközével felidézzék és a napilapok révén az egész ország közönsége elé tárják azt a szellemi és erkölcsi sötétséget, azt a szánandó értelmi elmaradottságot és azt a mérhetetlen lelki romlottságot, mely a hitújítást megelőző időben a római Egyházat elöntötte és szembeállítsák vele azt a szívörvendeztető fényt, lelki emelkedettséget és erkölcsi tisztaságot, mely Luther fellépésével e borzalmak helyére lépett.

Pedig a való tényállás a katolicizmusra nem is annyira szégyenletes és a protestantizmusra nem is annyira dícsőséges. Mert igaz ugyan, hogy az egyháziak erkölcsei a hitújítást megelőző időben igen mélyre sülyedtek, de nem a világiak és nem a hitújítók erkölcseihez viszonyítva. Azoknak erkölcseivel, akik az Egyház romlottságát oly kedvteléssel szokták emlegetni, még a reneszánszkori egyház is fel tudja venni a versenyt.

Hogy megmutassam, mennyire elérhetetlen erkölcsi magasságban áll Krisztus egyháza bármiféle felekezet felett, az a lehetetlen gondolat jutott eszembe, hogy az egyház szolgái legnagyobb elfajulásának idejét vessem össze a hitújítás legvirágzóbb idejével, kezdő korával, mikor még meg volt benne az eleven lendület és az élő hit. De még az egyház legnagyobb romlottságának idejéből is kiválasztom a legnagyobb szégyent, VI. Sándor pápa életét, a kezdődő protestantizmus nagynak tartott alakjai közül pedig kiválasztom éppen a legnagyobbat, a reformáció megalapítóját és főbüszkeségét: Luther Mártont.

Világos, hogy ilyen körülmények között nem várhatja az olvasó, hogy VI. Sándor erkölcsileg messze felette áll Luther Mártonnak, hiszen VI. Sándor kétségtelenül az Anyaszentegyház eddigi 261 pápájának a leggonoszabbika, Luther azonban nemcsak minden idők minden protestánsának legkiválóbbika, hanem még ennél is több: ő az egész protestantizmus megteremtője, képviselője és mintaképe. Hogy várhatnánk tehát józan ésszel, hogy VI. Sándor különb legyen, mint Luther, vagy akárcsak, hogy versenyezhessen vele? Hiszen ha a gonosztevőket hasonlítanók össze a bírákkal, még akkor is kétségtelen, hogy a világ „legbecsületesebb" gonosztevőjét jobbnak találnánk, mint a világ leggonoszabb bíráját.

Hogy mi mégis, párhuzamot merünk vonni VI. Sándor pápa és Luther, a katolikus egyház leggyarlóbb és legbűnösebb pápája és a protestantizmus örök büszkesége és a papok bűneinek legelkeseredettebb ostorozója között, mindenesetre igen nagy vakmerőségre vall. Kockázattal azonban nem jár, mert ha a romlottról kisül, hogy csakugyan romlott, annál mi sem természetesebb dolog; de ha a romlottság ostorozója is éppen olyan vagy majdnem oly gyarlónak és bűnösnek találtatik, az már kissé furcsa eset lesz és megsemmisítő a nagyképű és elbizakodott megbotránkozóra. Lássuk tehát azt a hírhedt, romlott pápát a modern tudomány világánál, de lássuk azt a híres botránkozót és korholót is.

VI. SÁNDOR RÖVID ÉLETRAJZA.

VI. Sándor 1431. január elsején született a spanyolországi Xativában mint Don Jufré Lanzol és Borgia Izabella legifjabb gyermeke, tulajdonképpen tehát nem Borgia, hanem Lanzol volt a családi neve; Borgiává csak adoptálással lett. Gyönyörű szál alak, előkelő megjelenés volt, kit rendkívüli udvariasság és állandóan derüs kedély jellemzett. Egy kortársa írja róla, hogy a szép nőkre olyan hatása volt, mint mágnesnek a vasra. Vasorgánuma volt, mindennemű fáradságot bámulatosan bírt, még hetven éves korában is duzzadt az életerőtől és egészségtől.

Fiatal korában esze ágában sem volt pappá lenni. Jogot tanult, majd katona lett, de közben anyja testvére — ki egyébként szintén nem tartozik az Anyaszentegyház büszkeségei közé — III. Callixtus néven pápa lett s családjának nagy szerencséje pályáját egyszerre más irányba terelte. Nagybátyja bíborossá nevezte ki, de pappá csak később, jóval nagybátyja halála után szenteltette fel magát.

Még abban az időben, mikor még nem volt pap, bűnös viszonyba került egy nála 11 évvel fiatalabb, Vanozza di Cataneis nevű római hölggyel. E viszony pappá szentelése után is folytatódott s négy gyermeknek: Cesarenak, Juannak, Jofrénak és Lucreziának apjává tette. Mind a négyen apjuk nevét viselték. E négyen kívül azonban volt még más két gyermeke is: Pedro Luis és Girolama, kiknek nem Vanozza volt az anyjuk.

Mikor VIII. Ince pápa 1492-ben meghalt, megvesztegetés által VI. Sándor került a pápai székre. Nem őt akarták pápává választani. Az első szavazáson a feddhetetlen és tiszteletreméltó Costa és Caraffa bíboros kapott legtöbb szavazatot, csak mikor nyílvánvalóvá lett, hogy az ő megválasztásukra nincs remény, lépett előtérbe Borgia. A pápaválasztó bíborosok száma ez időben oly csekély volt, hogy 15 szavazat már a szükséges kétharmad többséget jelentette. Borgiának csak 14-et sikerült szereznie, a tizenötödiknek a 95 éves már alig beszámítható Gherardot sikerült rábeszélnie.

Való, hogy erkölcstelen életét mint pápa is folytatta; való, hogy a meglévő haton kívül mint pápának is született egy újabb

törvénytelen fia, de ezenkívül még Farnese Juliával is bűnös viszonyt folytatott. Való, hogy pápa korában is résztvett olyan erkölcstelen mulatságon, mely miatt II. Pius pápától még laikus korában dorgálást kapott. Való, hogy fiai is botrányos életet folytattak, Cesare pedig egyik legsötétebb alakja a világtörténelemnek, akitől még az orgyilkosság is kitellett. Való, hogy VI. Sándor rosszaságuk ellenére is túlságosan szerette gyermekeit s pápasága főcéljának ezek boldogítását és nagy urrá tevését tekintette. Való, hogy az 1500-i szentévben a mindenütt rettegést keltő Cesare még azt is megtette, hogy fegyveres katonáival egyszerűen elvitette és zsoldosai fizetésére használta a búcsúra befolyt pénzeket. Való, hogy különösen élete utolsó éveiben a püspöki és más egyházi javadalmak adományozását egyszerű pénzszerzési lehetőségnek tekintette. Két ízben, mikor Rómából elutazott, a Vatikán ügyeinek vezetését leányára, Lucreziára, bízta s még arra is felhatalmazta, hogy az érkező leveleket felbonthassa.

Ez VI. Sándornak az egyház legmélyebbre sülyedt pápájának, aki azonban csak a reneszánsz-kor züllöttsége közepette s akkor is csak a képzelhető legkevesebb szavazattal tudott véletlenül pápa lenni, rövid, de teljes bűnlajstroma tárgyilagos igazsággal és minden legkisebb szépítés nélkül. (Azok a bűnök, melyeket itt nem említettünk, rágalmak, melyekre majd kitérünk.)

Vessük most össze Luthert VI. Sándorral egyenként bűneiben és jótulajdonságaiban, szorgosan vigyázva arra, hogy amint eddig VI. Sándort nem szépítettük, Luthert ne feketítsük.

LUTHER ÉS VI. SÁNDOR A NEMI ERKÖLCS TEKINTETÉBEN.

Luthert a nemi erkölcsök terén hasonlónak látjuk VI. Sándorhoz. Van, amiben bűnét az övénél kisebbnek, van, amiben nagyobbnak találjuk. VI. Sándor csak pap volt, Luther szerzetes. Mindketten hűtlenek lettek hivatásukhoz. VI. Sándor külön fogadalommal nem kötelezte magát a szüzességre; Luther, mint szerzetes, esküt tett rá. VI. Sándor nem akart pap lenni. 25 éves korában rokonszerető nagybátyja bíborossá teszi, de csak azért, hogy rangot és úri megélhetést adjon neki. Azt, hogy egyuttal pap is legyen, nem kívánta tőle. Három évvel később meghal a jóságos pápa-nagybácsi. Utódjától, II. Piustól, már dorgálást kap. Ekkor még csak 29 éves, 3 éve bíboros, de még nem pap. Kezdik szorí-

tani, hogy vagy tessék felszenteltetnie magát és paphoz méltóan élni, vagy pedig a bíborosi rangról és jövedelemről lemondani. Húzza, halasztja a döntést, ameddig lehet. 12 éven át sikerül is, de végül 37 éves korában végleg döntenie kell. Ő a pappá szentelést választja. Ez mindenesetre jellembeli gyöngeség, az ellenkezőhöz azonban oly jellembeli nagyság kellett volna, olyan önzetlenség és akkora becsület, amekkora száz között tízben van meg, ha még az ember fiatal, száz közül egyben, ha az ember már 37 éves és ezer között egyben, ha az ember már 12 éve élvezte a rang és nagy vagyon előnyeit és a reneszánsz-kor élvhajhászó, feslett és cinikus légkörében születik és az ettől a szellemtől akkor legjobban megmételyezett főúri társadalomban nevelkedik és él. VI. Sándor tehát nem elvetemült volt, csak gyenge. Hogy életkörülményei olyan helyzetbe sodorták, amelyban csak jellemóriások tudták volna a jobbat választani, nem annyira gonoszságát, mint inkább gyengeségét mutatja. Még inkább enyhén kell megítélnünk, ha meggondoljuk, hogy nem kimondottan bűnös hátsógondolattal szenteltette magát pappá, hanem abban a reményben és azzal az elhatározással, hogy meg fog majd javulni, tisztességes papi életet fog élni. Ez ugyan nem sikerült neki, de hogy a jóakarat meg volt benne, hogy nem cinikusan élt a bűnben, hanem gyakran fel-felsajgó lelkiismerettel, az a következőkből kétségtelenül kitűnik.

Luther épúgy megszegte szűzességi fogadalmát, mint VI. Sándor, illetőleg nem épúgy, mert VI. Sándornak nem vol szűzességi fogadalma, mint neki. És Luthernek nem hozhatjuk fel mentségére mindazt, amit VI. Sándor mentségére felhozhatunk. Luther nem életkörülményeinek szinte kényszerítő hatása miatt került bele a papi rendbe, mint VI. Sándor. Ő hosszú, érett megfontolás után és apjának és barátainak ismételt és komoly óvása és lebeszélése ellenére Isten iránti szeretetből kötelezte magát arra, hogy az érzéki gyönyörökről örökre lemond. Aztán ne feledjük, hogy Luther nem nevelkedett és élt a feslett reneszánsz-kor Itáliájának rothadt erkölcsü főuri köreiben. Pedig, hogy VI. Sándor abban nevelkedett, neki ez nagy mentsége. Mert igaz ugyan, hogy a bűn minden körülmények között bűn marad, de viszont az is bizonyos, hogy ha valaki Szodomában nevelkedett és ott járt iskolába, Isten és emberek előtt egyaránt enyhébb megítélésben részesül, mint aki Sion szent hegyén élte le életét és mégis bűnbe sűlyedt. Kortársaihoz s különösen azokhoz viszonyítva, akikkel dolga volt, VI. Sándor egyáltalán nem látszik erkölcstelen embernek. A nápolyi királyok (akár Ferrante, akár utóda Alfonso, kinek egyik

törvénytelen fia vette el másodszor VI. Sándor leányát, Lucreziát), a Mediciek Firenzében, a Sforzák Milánóban, az Esték Ferrarában, a dogék Velencében nem érték el még VI. Sándor erkölcsi színvonalát sem. A Medici-család legnagyobb alakja, a híres Lőrinc is, erkölcstelenebb volt VI. Sándornál, sőt látni fogjuk, hogy magyar kortársa a mi dicső Mátyás királyunk, se volt különb nála. hiszen az ő ivadéka (Korvin János) az egyetlen fattyú, aki szerepel a magyar történelemben. Legnagyobb ellenfele VIII. Károly francia király, aki hadsereggel ment Itáliába, hogy VI. Sándort letaszítsa a trónról és „megreformálja" az Egyházat és akit Savonarola, mint az Isten emberét üdvözölt és akiről később még bővebben lesz szó, szintén még VI. Sándor erkölcseinek is mélyen alatta állt. Mikor hazamentében az olaszok a poggyászát zsákmányul ejtették, többek közt megtalálták ott azoknak az olasz hölgyeknek arcképét is, kik hadjárata folyamán kegyeikkel kitüntették s bizony e hölgyek arcképei egy hatalmas albumot tettek ki. Otthon Párisban pedig várt rá a törvényes felesége!

Mikor egyszer a spanyol királyi udvarból is igen sürgették az Egyház megreformálását s a spanyol királyi követ uralkodója nevében szemére hányta VI. Sándornak, hogy vesztegetéssel került a pápai trónra s fiának, Juannak, meggyilkolása is az Isten büntetése volt bűneiért, VI. Sándor fölénnyel vágta vissza, hogy sokkal nagyobb joggal ül ő a pápai trónon, mint a spanyol király a királyin; ő azért lett pápa, mert megválasztották, őfelsége pedig fegyveres erőszakkal szerezte meg a spanyol trónt. Ami pedig Isten büntetését illeti — folytatta — őfelségeiket sokkal jobban megverte az Úr, mint engem, mert őket gyermektelenséggel sujtotta. S e visszavágást meg is érdemelték a felségek, mert az Egyház megreformálásának követelését csak politikai okokból zsarolásra használták fel időnként VI. Sándor ellen, de mihelyt az érdekellentétek elmúltak, mindjárt nem volt semmi kifogásuk a pápa élete ellen. Bizony, ha az Egyház szolgái a legrosszabbak és magukban véve a legjogosabb kifogások alá esnek is, a világ fiaival, a pénz és a hatalom birtokosaival és szolgáival akár jellemben, akár erkölcsben, akkor is könnyű szerrel fel tudják venni a versenyt.

A reneszánsz-korban csak azért volt még a pápa is olyan romlott, mert a társadalom még sokkal romlottabb volt. Jellemző bizonyítéka ennek, hogy mikor II. Pius pápa 1459-ben Ferrarába ment s a környékbeli olasz uralkodók — szám szerint heten — összejöttek ott fogadására, mind a hét megjelent fejedelem törvénytelen származású volt. Pedig tudvalevő, hogy a törvénytelen

gyermek a jog és törvény szerint tulajdonképpen nem is követhetné a trónon az apát. „Itáliában a mi időnkben — írja Aeneas Silvio Piccolomini is (aki egyébként azonos a fentnevezett II. Pius pápával) — nagyrészt házasságon kívül szülöttek uralkodnak." Aki VI. Sándor megítélésében ezeket az állapotokat — a kornak, melyben élt, feneketlen romlottságát — nem veszi tekintetbe, a legnagyobb igazságtalanságot követi el és a történelmi érzék teljes hiányáról tesz tanuságot.

Luther mentségére ilyesmit aligha hozhatunk fel. Luther nem nevelkedett a reneszánsz-kor feslett és rothadt Itáliájának főúri és uralkodói társadalmában. Hogy az ő Németországában és az ő szegény paraszti köreiben egész más világ volt, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy mikor még szerzetes korában egyszer Rómába került, elámult az ott tapasztalt romlott erkölcsökön. Mindezekről neki eddig sejtelme se volt. Őt tehát — ha igazságosak vagyunk — szigorúbban kell megítélnünk, mint VI. Sándort.

Igen, de Luther nyiltan és férfiasan tette, amit tett, mondhatná valaki. Ő levonta lépéséből a logikus következményt és nyiltan levetette a barátcsuhát. VI. Sándor nem így tett; ő nem volt ennyire jellemes! Ő egész életén át képmutatóskodott és sunyiskodott. Élvezte a világi élet örömeit és előnyeit, de ugyanakkor a papi, bíborosi és pápai befolyás, pénz és hatalom minden előnyét megtartotta és élvezte. Ez az, ami őt különösen visszataszítóvá teszi és ami miatt jellemben Luther mögött messze elmarad.

Hát ami a „sunyiskodást" illeti, felelem, ezt éppen nem lehet VI. Sándor szemére vetni. Ő bizony meglehetős nyiltan csinálta, amit csinált. Gyerekeit soha senki előtt nem titkolta — kora romlottsága ezt lehetővé tette neki — azok apjuknak szólították és nevét viselték, ő a környezetében tartotta és gyermekeinek szólította őket.

Azután fel kell hívnunk a figyelmet arra is, hogy Luther akkor, amikor a barátcsuhát levetette, nem előnyt, hanem terhet vetett le. Kétségtelen, hogy ő sokkal nagyobb úr lett barátcsuhája levetése után, sokkal nagyobb jólétben, kényelemben és szabadságban (például Wittenberg városától ajándékba megkapta az egész ágostonrendi kolostort), sőt dicsőségben élt, mint akkor, mikor még szerzetesnek vallotta magát, mikor ugyane kolostorban egy kis cellával kellett beérnie. Már pedig terhet előnnyel, szolgaságot függetlenséggel, szegénységet jóléttel, ismeretlenséget dicsőséggel felcserélni bizonyára nem dicsőség vagy érdem. Ha Luther Bora Katalinnal viszonyt folytatva is megmaradt volna továbbra

is szerzetesnek, akkor három fogadalma, három keserves terhe közül egyet, a tisztaságot, levetette volna, de a másik kettőnek, a szegénységnek és engedelmességnek jármát tovább is viselte volna. Hogy Luther mind a hármat egyszerre vetette le magáról, ez csak nem érdeme vagy dicsősége?

Azután: ha valaki nyiltan és minden képmutatás nélkül követi el bűnét, abból még igazán nem következik, hogy kisebb a bűne, vagy kevésbbé ellenszenves a cselekedete, mint annak, aki ugyanezt a bűnt sunyin, alattomban, titokban követi el. Sőt! Kisebb bűnös az, aki sunyin, alattomban, titokban lopja el a pénzemet, azaz olyankor, mikor nem látom, mint az, aki egyenesen és „jellemesen" torkon ragad és nyilt erőszakkal kapja ki a kezemből. Kisebb bűnösnek tartom azt a férjet, aki titokban, sunyin csalja meg a feleségét, mindig gondosan vigyázva, hogy az asszony meg ne tudja, mint az, aki nyiltan, felesége szemelátára viszi oda bűntársát a lakásba s addig, míg az ott van, a feleségét egyszerűen és nyiltan kirúgja. Aki sunyin vétkezik, az megszegi a törvényt, de a törvényről elismeri, hogy törvény és szégyenli is magát, mert megszegi. (Éppen ez a sunyiság bizonyítja, a szégyent és a bűntudatot.) Aki nyiltan és tüntetőleg követi el ugyanezt a bűnt, az nemcsak gyakorlatban, hanem még elméletben sem ismeri el az erkölcsi rendet s még azt sem hajlandó megengedni, hogy neki szégyenleni, bánni vagy megjavulni valója van. Az előbbi emberi bűn, az utóbbi sátáni. Az előbbiek csak önmagukat teszik tönkre, az utóbbiak a közerkölcsöt és a társadalmi rendet is.

Hogy tehát Luther „becsületes nyiltsággal" szakított „a középkori erkölcsi törvénnyel", az éppen nem válik becsületére akkor, ha a „középkori erkölcsi törvény" helyes volt. Nem azon van ugyanis a lényeg, hogy Luther hogyan csinálta azt, amit csinált, hanem, hogy mi volt az, amit csinált. Ha rosszat csinált, akár sunyin tette, akár nyilt egyenességgel, egyformán el kell érte ítélnünk. Pedig kétségtelen, hogy Luther „megházasodásával" rosszat csinált.

Luthert az ő Bora Katájával katolikus templomban nem eskették meg. Lutheránus imaházban sem esküdött meg vele soha, sem a viszony megkezdésekor, sem később, utólag. A polgári házasság akkor még ismeretlen dolog volt, hiszen azt 250 évvel később csak a francia forradalom találta ki. Luther „házasságát" tehát még az se tekintheti házasságnak, akinek egyébként maga a polgári házasság elég volna. Nem mentheti fel azonban Luthert az erkölcstelenség vádja alól még az sem, aki arra a tulzó álláspontra helyezkedik, hogy egy férfinek és egy nőnek a viszonya

még akkor is törvényes és megengedett, ha minden egyházi, vagy állami formaság mellőzésével, mint tisztán a kettejük magánügyét, kezdik el az illetők. Luther ugyanis, mint szerzetes megesküdött, hogy a házasságról és mindennemű tudatos érzéki gyönyörről egész életére lemond. Ezért semmiféleképpen se volt joga „házasságot" kötni.

Mivel kétségtelen, hogy tisztasági fogadalmát kényszer nélkül, önként és meglett érett fejjel tette le, megtartása alól egyedül azon címen lehetne mentesíteni, hogy az, amire kötelezte magát, lehetetlen. Lehetetlenre ugyanis senki sincs kötelezve. Luthernek azonban ez egyetlen lehetséges mentségét se fogadhatjuk el, mert ha elfogadjuk, egyszer és mindenkorra koporsóba tettük a földön a nemi erkölcsöt. Belefektettük az erkölcsöt abba a koporsóba még akkor is, ha nem is minden emberre, hanem csak egyes emberekre vonatkozólag fogadjuk el a nemi megtartóztatás lehetetlenségét, de e lehetetlenség megállapítását természetesen magára az illető egyénre bízzuk, mert hiszen Luther is maga állapította ezt meg magáról s a dolog természeténél fogva ezt nem is állapíthatja meg más, mint az illető maga. Ha ugyanis ezt az engedményt megtesszük, meg kell engednünk a házasságon kívüli nemi életet a 25—35—40 éves férfiak azon százezreinek, akiknek a mai társadalom nem adja meg a lehetőséget arra, hogy családot eltarthassanak s mindazon nők százezreinek, akik ugyanezen ok miatt nem tudnak férjhezmenni, feltéve, hogy a megtartóztatás „lehetetlenségét" érzik (melyik nem érzi?). De megengedettnek kell mondanunk ugyanezt azon hasonlókoru férfiaknak és nőknek is, kiknek az anyagi lehetősége egyébként megvolna a házasságra, de keresetük szüleik eltartására, vagy árván maradt kisebb testvéreik felnevelésére kell, vagy amiatt tartózkodnak a házasságtól, mert nem akarják tovább plántálni azt a betegséget, melyet ifjúkori eltévelyedésük alkalmával szereztek. Meg kell engednünk még a házasságtörést és — esetleg talán egy egész sereg neveletlen gyerek kárára — a válást is mindazoknak, akik hitvestársuktól elhidegültek és harmadik személy iránt lobbantak „ellenállhatatlan" szerelemre, végül egyáltalán nem szabad követ dobnunk túlkultúrált társadalmunk homosexuálisainak mind vészesebben szaporodó tömegére se, mert kétségtelen, hogy ha vannak emberek, akikre nézve a megtartóztatás lehetetlen, tehát bűntelen, akkor ők azok.

Látjuk, hova jutunk el akkor, ha Márton barát mentségét elfogadjuk s őt az erkölcstelenségtől ünnepélyes fogadalma ellenére is mentesítjük azon a címen, hogy lehetetlenre vállalkozott.

Látjuk egyúttal azt is, hogy a szűzesség lehetségességében való hit, tehát a papi nőtlenség nem is annyira mellékes dolog, mint egyesek gondolják, hanem egyenesen a mai romlott kultúrfajok fennmaradásának alapja. Nélküle vége a földön az erkölcsnek. Az a pap, aki celibátusát becsülettel megtartja, nemcsak nem ellensége fajának, noha fenntartásában közvetlenül nem vesz részt, hanem a példa által, amit ad, jobban fajfenntartó, mint akár a nyolcgyermekes, tiszteletre méltó családapa. Márton barát is e hősi példaadásra vállalkozott fiatalabb korában isten- és felebaráti szeretetében s ez elől dezertált akkor, mikor felfedezte a „tiszta evangyéliumot".

Azt azonban elismerjük, hogy a fogadalomszegéstől eltekintve, Luther nemi megtévelyedése magában véve a nemi megtévelyedésnek kisebbik fajtájához tartozott. A nemi erkölcstelenség bűne ugyanis annál nagyobb, minél élesebben ellenkezik a természet törvényeivel. A természet törvényei szerint az érzéki gyönyöröknek a faj fenntartását kell szolgálniuk, vagy legalább is vele nem szabad ellenkezniük. Legkevésbé játszák ki a természet törvényeit, tehát kisebb fokú az erkölcstelenségük azoknak, akik nem törvényesen bár, de egy nő oldalán élnek halálukig, a gyermekáldást nem korlátozzák s gyermekeiket családilag felnevelik. Ezek csak annyiban bűnösök, hogy nem kötvén le magukat élettársuknak ünnepélyesen egész életükre, születendő gyermekeik részére sem gondoskodnak a helyes neveléshez szükséges családi körről. Igaz, hogy ezt a családi kört mégis megadták gyermeiknek, ez azonban inkább csak véletlen szerencse eredménye; a viszony megkezdésekor, az esküvő által nem történt erről ünnepélyes gondoskodás. Ugyanebbe a csoportba tartozik azok bűne is, akik csak polgárilag lépnek házasságra s így az esetleges elválás lehetőségét nyitva tartva, születendő gyermekeik részére az állandó családi körről s benne a helyes nevelés szempontjából egyformán szükséges apai és anyai hatalomról s annak a gyermekek felnövekedéséig való fennmaradásáról nem gondoskodnak feltétlenül. Természetesen ugyanezen elbírálás alá esnek azok is, akik egyházilag is egybekelnek ugyan, de az állam jóvoltából még így is lehetséges elválásnak a számításba vételével. Az Egyház az így kötött házasságot nem ismeri el házasságnak és ha tudna e szándékukról, meg is tagadná tőlük az áldást.

Már nagyobb fokú azok erkölcstelensége, akik nem élnek együtt azzal vagy azokkal, akikkel vétkeznek, de tettük következményét egyébként nem akadályozzák s gyermekeiket felnevelik. Ezek a tulajdonképeni fajfenntartás, tehát az érzéki gyönyörök

célja ellen nem vétkeznek, csak gyermekeik kellő, igazi emberi neveléséről nem gondoskodnak. Ez is vétek a faj ellen, de csak másodsorban: nem a gyermekek élete, hanem nevelése szempontjából.

Ezeknél már jóval bűnösebbek azok, akik viszonyuk következményét megakadályozzák, történjék ez akár a házasságban, akár kívüle. A bűnösen gyermektelen, vagy egykés-kettőkés házaspárok tehát sokkal nagyobb fokban vétkeznek az Isten VI. parancsa ellen, mint azok a vadházasságban élők vagy bűnös szerelmesek, akik gyermeik számát nem korlátozzák.

Legbűnösebbek végül, mert legjobban kijátszák a természet törvényeit, a természetellenes fajtalankodók s az olyan perverzitások elkövetői, melyek a fajfenntartást eleve, természetszerűleg kizárják.

Mindezekből látjuk, hogy Luther az erkölcstelenségek legkisebb fajtáját követte el: egy nő oldalán élt halálig, hat gyermeknek adott életet, ezeket családban, apai és anyai hatalom alatt nevelte. Gyermekeinek száma bizonyossá teszi azt is, hogy eggyel se jött világra kevesebb, mint amennyinek a természet rendje szerint világra kellett jönnie.

Ámde ugyanezt kell mondanunk VI. Sándorról is. Luther négy gyermeket nevelt fel (a hat közül), VI. Sándor hetet (lehetséges, hogy ő is még több közül, bár erre semmi történeti adat nincs). VI. Sándorról tehát még több joggal feltehetjük, hogy a természet törvényeit nem játszotta ki s ha vétkezett, tette következményét mindig viselte. Tárgyilagosan elismerjük, hogy némi tekintetben mégis rosszabbnak látszik Luthernél. Luther ugyanis haláláig kitartott Bora Katalin mellett, míg VI. Sándor hét gyermeke legalább három anyától származik. Ez Luther részéről feltétlenül nagyobb szolídságra vall. De még ha eltekintünk is VI. Sándor feltétlen mentségétől, a romlott környezettől, akkor sem kell ebből feltétlenül az ő nagyobb romlottságára következtetnünk. Luther elhitette magával, hogy bűne nem bűn. Lelkiismerete tehát nem késztette arra, hogy Bora Katalinnal szakítson. VI. Sándor is vagy másfél évtizedig kitartott Vanozza Di Cataneis mellett. Hogy végül mégis szakított vele, lehet, hogy lelkiismeretfurdalása (vagy Vanozza lelkiismeretfurdalása) s javulási szándéka miatt tette. Később azonban megint felülkerekedtek szenvedélyei, újra a bűn útjára tért s mivel a régi, megszakitott ismeretséget újra felvenni már nem lehetett, újabbat kötött. Ha így történt — már pedig könnyen lehetséges, hogy így történt, mert pl. Vanozza a VI. Sándorral való szakítás után, noha még egyáltalában nem

volt akkor idős (több mint harminc évig élt még), példásan szép és épületes életű volt egészen 1518-ban bekövetkezett haláláig —, akkor az, hogy nemcsak egy nővel volt viszonya, VI. Sándorban nemcsak a könnyelműség, hanem az időnkénti megjavulni akarás, a jobb útra térni törekvés következménye is volt. Ezt bizonyítani nem lehet, de cáfolni sem. VI. Sándor jelleme s a később elmondandók valószínűsítik.

Másrészről arra is vannak elég nyomós történelmi adatok, hogy Luther is nemcsak Bora Katalinnal egyedül vétkezett, hanem előtte, sőt talán utána másokkal is, tehát hogy az ő erkölcsi gyöngesége e tekintetben sem volt kisebb fokú VI. Sándorénál. Mit szóljunk pl. jobbkezének, Melanchtonnak, 1525. június 16-án kelt és Camerariushoz intézett görögnyelvű leveléhez, amelyben Lutherre vonatkozólag a következő furcsa dolgok foglaltatnak: „Ez az ember (Luther) a legnagyobb fokban könnyelmű és megközelíthető, az apácák (az a kilenc megszökött apáca, aki a kolostorból Wittenbergbe ment Lutherhez s akiknek megszöktetőjét, Koppét, Luther „boldog rablónak" nevezi) mindenféle mesterkedéssel befonták és magukhoz vonták. Talán a velük való túlsok érintkezés, noha egyébként nemes és jóérzelmű ember, asszonyosította el és hozta tűzbe." Vagy mit szóljunk magának Luthernek jóbarátjához, Spalatinhoz intézett, 1525. április 16-án kelt latinnyelvű leveléhez, melyben magát — tréfás hangon bár — „famosus amator"-nak, hirhedt szeretőtartónak nevezi és azt mondja magáról, hogy „misceor feminis" (nőkkel vegyülök össze), vagy amikor azt vallja, hogy „három nője volt egyszerre (Schönfeld Éva, Alemann Éva és Bora Katalin), de olyan derekasan szerette őket, hogy közülük kettőt már elvesztett és a harmadikat (Borát) is alig tartja már félkarjában?" Mit szóljunk ahhoz, hogy Luthernek egyik legnagyobb kedvtelése volt fellépése elején, hogy a hivatásuk megtartása és megszegése között ingadozó papokat és szerzeteseket a „megházasodásra" biztassa (még Albrecht mainzi érseknek és választófejedelemnek is levelet írt e célból) és egyedüli és agyonhangsúlyozott érve mindig az volt, hogy a szűzesség úgyis „lehetetlen". Egy Wolfgang Reissenbusch nevű, egyébként jelentéktelen szerzetesnek is azonnal levelet írt, amikor megtudta, hogy ingadozik és megírása után a levelet még nyomdába is adta, hogy minél több pap olvashassa. Ebben a levelében ilyen kitételek foglaltatnak (a levél kelte 1525. március 27): „A szűzesség ép oly kevéssé áll hatalmunkban, mint a csodatevés". „Aki egyedül akar maradni, az dobja el magától az ember nevet és bizonyítsa be, hogy angyal vagy szellem" stb. Honnan tudhatta mindezt

Luther máshonnan, mint magáról? Mikor ezt írta, már nyolc évé szakított az Egyházzal, de még mindig nem házasodott meg, elhihetjük-e tehát, hogy ilyen kijelentések hangsúlyozása mellett még mindig tisztaságban élt? Hiszen maga hangsúlyozza, hogy ez csoda lenne s ehhez angyallá kell lennie.

Igaz, hogy tett Luther ellenkező kijelentéseket is. Mikor pl. mainzi Albert azt üzente neki vissza, hogy miért nem házasodik meg maga is, ha egyszer mindenkit arra nógat, Luther azt felelte, hogy ő magát nem érzi házasságra alkalmasnak és ha kötne is házasságot, csak „József-házasságot" kötne; ugyanez időtájban pedig egyik prédikációjában azt mondja, hogy nem kívánja a házasságot, noha alkalmasnak érzi magát rája. Mindezek azonban teljes ellentétben vannak előbb idézett kijelentéseivel és mivel mégis házasságot kötött, még pedig éppen nem József-házasságot, mert hiszen hat gyermeke született, inkább arra kell gondolnunk, hogy bizony ő sem volt teljesen ment attól a bizonyos fentebb annyira elítélt „sunyiságtól".

Az sem vet valami előnyös fényt Luther „erkölcsösségére", hogy mikor már házas volt, az ellátáson nála lakó szökött apáca, Truchsess Rozina, gyermeknek adott életet s minden tiltakozással szemben makacsul azt állította, hogy gyermekének Luther az apja. Luther tagadta a dolgot. Mi nem állítjuk, hogy az volt igaz, amit Truchsess Rozina oly makacsul állított, nem pedig, amit Luther éppoly makacsul tagadott, de viszont akkor meg kell említenünk azt is, hogy VI. Sándor Farnese Juliával való bűnös viszonya sem kétségtelenül történeti tény. Mert az, hogy mikor a szép Julia az ellenség fogságába esik, VI. Sándor azonnal gondoskodott a kiszabadításáról, még nem bizonyítja, hogy bűntársa volt. És ha VI. Sándor egyik levelében bosszankodását fejezi ki Juliának Rómából való elutazása miatt, ez is legfeljebb azt bizonyítja, hogy érdekelte, de nem azt, hogy vétkezett is vele. Hiszen ez egyébként Juliától is függött, nemcsak VI. Sándortól, s mivel Julia nemcsak igen szép volt, hanem a legelőkelőbb római családok egyikéből származott, bizonyára egy kis női büszkeség is volt benne; viszont az akkor már hatvan éven felüli VI. Sándor valami túlságos vonzó hatással nem lehetett rá. Mi azonban VI. Sándor pápának Farnese Juliával való bűnös viszonyát, mint tényt, mégis elismertük. A pápához tehát szigorúbbak voltunk, mint Lutherhez, akiről elhittük, hogy Bora Katalinon kívül más nővel nem vétkezett.

Tudvalevőleg történeti adat van arra is, hogy Luther vérbajos volt. Igaz, hogy csak egyetlen adat van erre, de ez meglehetősen nyomós: Wolfgang Rychardus orvosnak 1523. június

11-én kelt levele, melyet Magenbuch Jánoshoz írt. Ugyanis Luther betegségében egyik bizalmasa, Aprolius (igazi nevén Eberlin János hitehagyott ferencrendi szerzetes) orvosi tanácsért fordult Wolfgang Rychard ulmi orvoshoz, körülményesen leírva Luther betegségét. Az orvos, aki szintén nagy tisztelője volt Luthernek, válaszul írta a kérdéses levelet. Aprolius levele nincs meg, de megvan az orvos válasza s ebben többek között ez foglaltatik: „Ha pedig e mellett a szifilisz okozta fájdalmak zavarják az alvást („et si cum hoc dolores mali Francie somno impedimento fuerint"), ez meg ez a teendő. Bajos elképzelni, hogyan gondolhatott volna ez a Luther-tisztelő és Luther ápolójának orvosi tanácsot adó orvos arra, hogy esetleg a vérbaj okozta fájdalmak az okai Luther álmatlanságának, ha neki erről az orvosi tanácsot kérő levélben említést nem tettek.

Egyáltalában nem akarjuk ezen egyetlen történelmi dokumentum alapján Lutherről, mint biztosat állítani, hogy vérbajos volt, csupán a tényt hozzuk fel. Sőt Luther javára még azt is megemlítjük, hogy abban az időben az ártatlanul szerzett szifilisz gyakoribb volt, mint napjainkban.

Van azonban VI. Sándor erkölcsi életében még valami, ami neki határozottan becsületére válik, sőt bizonyos tekintetben rokonszenvessé teszi s melyben Luther vele egyáltalában nem versenyezhet s ami bizonyítja azt a fentebbi állításunkat, hogy VI. Sándor nem azzal a kimondott rosszhiszeműséggel szenteltette fel magát papnak, hogy nőtlenségét ugysem fogja megtartani.

VI. Sándor egyáltalában nem volt cinikus, megátalkodott bűnöző. Nem elvből vétkezett, sőt nem is bűnbánat nélkül. Nem élvezte zavartalanul a bűnt. Volt érzéke a nemes, szép és jó iránt is s e miatt nem egyszer megutálta bűnös életét és miatta önmagát, sőt nem egyszer erőfeszítéseket is tett, hogy a bűnök kötelékeiből kiszabaduljon.

Kétségtelen ez pl. közvetlenül pápává választása után. Törekedett a pápaságra, sőt kíméletlenül törekedett rá, de mikor sikerült a törekvése és elérte vágyai netovábbját, meghatódott, magába szállt, elhatározta, hogy megváltoztatja eddigi életét és ezután úgy fog élni, mint egy pápához illik. E célból még az olyan hőn szeretett gyermekeitől való örök megváláshra is elhatározta magát, mert — úgy látszik — felismerte, hogy míg azok a környezetében lesznek, nem tud igazán papi életet élni. Kétségtelen történeti tényként állapítható meg, hogy pápasága legelején minden gyermekét messze-távol magától, Spanyolországba akarta elhelyezni. Egyenként felsorolhatnám az ezt bizonyító adatokat, csak

helykímélés szempontjából tekintek el tőlük. Apai szeretetének nagysága (s bizonyára a maga könnyelműsége és akaratgyengesége miatt is) azonban a dologból nem lett semmi. Így VI. Sándornak egy magában véve nemes és tiszteletreméltó dolog: az apai szeretet okozta vesztét.

Hogy VI. Sándor mennyire nem volt megátalkodott, vagy éppen cinikus bűnöző, ellenkezőleg, hogy mekkora viharok dúltak sokszor a lelkében, meghatóan mutatja, hogy mikor 1499-ben fia, Cesare, Franciaországba utazott, azt mondta, hogy pápasága egynegyedét oda adná érte, ha többet nem jönne onnan vissza. De alig hogy ezt kimondta, mintha csak megijedt volna attól, amit mondott, mert megsértette vele a fiát, egyszerre átcsapott az ellenkezőbe és azt mondta, csak Cesare lenne itt, majd mindjárt jobbra fordulna minden.

Egyenesen megható, ahogyan Juan fiának meggyilkolása után viselkedett. „A mi bűneink miatt bocsátotta ránk Isten ezt a csapást — mondotta a bíborosi konszisztoriumban — mert a herceg ily borzalmas halált nem érdemelt meg... Isten bocsásson meg a tettesnek. Mi azonban el vagyunk határozva, hogy mostantól kezdve a magunk és az Egyház megjavítására gondunk lesz... Mostantól kezdve az egyházi javadalmakat egyesegyedül érdem szerint fogjuk adományozni... A rokonpártolásról lemondunk, a reformot magunkon kezdjük, aztán térünk át az Egyház többi tagjaira és megkezdett művünket befejezzük." És a reformbizottságba rögtön kinevezett hat derék bíborost. A külföldi hatalmakhoz írott leveleiben is azt írja, hogy fia meggyilkolását Isten büntetésének tekinti, mellyel őt élete megjobbítására akarja ösztönözni. Sőt a spanyol királynak küldött jelentésében a fájdalom első hevében még a pápai trónról való lemondásáról is említést tesz.

„A reformbizottság minden nap ülést tart" jelenti a florenci követ 1497. jun. 22-én (Juant jun. 14-én gyilkolták meg) és a pápa elhatározta, hogy sem gyermeket, sem rokont nem tűr meg többet környezetében. Elkészült a nagy reformbulla is, melyben még az is benne van, hogy a pápai istentiszteleteken alkalmazott énekeseknek milyen életmódot kell követniök, hogy a bíborosoknak évi 6000 aranynál nagyobb egyházi eredetű jövedelmük nem lehet, szerencsejátékokat nem játszhatnak, hajtóvadászatokon részt nem vehetnek, világi ügyekbe nem bonyolódhatnak, fejedelmi udvarokba csak a pápa külön engedélyével mehetnek (úgy látszik, ott tanulták a legtöbb rosszat), 30-nál több lovuk és 80-nál nagyobb szolgaszemélyzetük nem lehet, de a 80-ból is legalább 12-nek fel-

szentelt papnak kell lennie. Pogány szellemű színdarabok előadásán résztvenniök tilos, sőt zenészeknek és bohócoknak még belépniök sem szabad a bíborosok palotájába stb. Sőt még az is meg volt szabva, hogy ha meghalnak, a temetésre 1500 forintnál többet költeni nem szabad.

Ez a bulla azonban sohse jelent meg, csak tervezetben maradt. Mire elkészült, beheggedt a pápa sebe és elpárolgott nagy jóakarata. Ilyen volt VI. Sándor: nem gonosztevő volt, hanem gyarló ember. Hite is volt, lelkiismerete is, nemeslelkű is volt — pl. milyen nemeslelkűség kellett ahhoz, hogy alattvalói és a külföldi udvarok előtt nyíltan elismerte bűnös voltát és azt, hogy ezért méltán érte az Isten büntetése — azonban állhatatosság nem volt benne, sem a szenvedélyek tartós megtöréséhez szükséges akaraterő.

Egyébként, hogy az egyháziak megreformálásából nem lett semmi, könnyen érthető. Aki csak kicsit ismeri az akkori viszonyokat, könnyen belátja, hogy az Egyházba becsúszott visszaélések kiküszöbölésére akkor még egy VI. Sándor felett toronymagasságban kiemelkedő egyéniség sem lett volna elegendő. Az egyháziak romlása mindig a világiaktól, mindig a társadalomtól jő. Minden bajnak oka a protekció-rendszer volt, de attól egy ember maga nem függetlenithette magát s ha igen, többet árt vele, mint használ. A királyi és főúri családok rá vetették magukat a zsíros főpapi javadalmakra. Éhségüknek gátat vetni nem állt a pápa hatalmában. Ha megpróbálja, mindenkit szemben talál magával. Az emberek ugyanis rúgnak és harapnak, ha a pénz utáni hajszájukban valaki gáncsot mer vetni lábuk elé. VII. Gergely pápa korában nem volt annyi visszaélés az Egyházban, mint ekkor és akkor még erős hit is élt az emberekben és gyermeki tisztelet Krisztus földi helytartója iránt, nem mint a reneszánsz-kor hitetlen és cinikus pogányaiban. A nagy pápának mégis számkivetésben kellett meghalnia azért, mert a visszaélésekkel szembe merészelt szállni. Ha VI. Sándor is szent és a tisztogatást megrettenés nélkül végre akarja hajtani, nemcsak számkivetésbe kerül, hanem talán még vértanúhalálba is. Azok az uralkodók pedig, akiknek rokonaitól és kegyenceitől az evangélium terjesztésére hagyott vagyont visszakövetelte volna, egész országukkal együtt elszakadtak volna az Egyháztól (természetesen a vagyont is magukkal víve), úgy mint azt nem sokkal később VIII. Henrik Angliában meg is tette, csak azért, mert beleszeretett egy 17 éves leányba. Annyira kihalt már akkor a hit az emberekből és az egyházhoz való ragaszkodás, hogy ez az elszakadás minden na-

gyobb nehézség nélkül sikerülhetett. S az elszakadásra való izgatásra milyen jól bevált volna a pápa régi bűneinek felhánytorgatása! Ki vette volna észre, hogy egy kis baj van a kréta körül, mert a pápa csak bűnös volt, de most már szent és hős és az uralkodókkal való összekülönbözése éppen onnan ered, hogy most már nem bűnös, hanem szent? A tömegek meg voltak volna győződve, hogy a bűnöst gyűlölik, mikor elszakadnak, nem a szentet, aki feláldozza életét a jóért.

Visszatérve most VI. Sándorra, az ő erkölcsi megtévelyedése annyiban a legkisebb fokú volt, mert természetes és a faj szolgálatában álló maradt. A hét gyermeket felnevelő VI. Sándor erkölcsileg toronymagasságban áll azok fölött a modern házasok fölött, akiknek viszonya külsőleg törvényes ugyan, de mivel bűnösen egykések, sőt gyermektelenek, fajtalan és természetellenes életmódot folytatnak, amit VI. Sándor nem tett meg. VI. Sándor csak azért volt bűnös, mert noha természetfölötti életre vállalkozott, mégis természetes életet élt. Azok, akik elítélik az ő erkölcstelenségét és legjobban botránkoznak rajta, csak természetes életre vállalkoztak, de legalább háromnegyedrészükben még ezt sem valósítják meg. VI. Sándor csak azért volt bűnös, mert az örökös szűzesség magas volt neki; azoknak akik megbotránkoznak rajta, sokszor még a becsületes házasélet is magas.

A természetes életnek is megvannak a maga szépségei, sőt, aki csak ezt ismeri — és sajnos, a modern, művelt társadalom 90 százaléka csak ezt ismeri — annak a természetfölötti élet sokszor egyenesen ellenszenves. Ezért művelt zsidóinknak, protestánsainknak és az Isten dolgai iránt közönyös katolikus vallású értelmiségünknek az, amit mi VI. Sándorban hibának tartunk, egyenesen rokonszenves kell, hogy legyen.

Milyen rokonszenves, sőt egyenesen megható pl. VI. Sándor apai szeretete! Nem tud gyermekeitől megválni, minden gondolata az övék, élete egyedüli célja az ő boldogításuk. Érzi, hogy rossz hatással vannak rá, szeretne is tőlük szabadulni, többször el is távolítja őket környezetéből, de mindig felülkerekedik benne az apai szeretet. Van-e érdekesebb látvány, mint mikor az apa küzd a pápával s nem öröm-e látni, hogy az apa győz, nem a pápa? Minek gyűlölitek e tiszteletreméltó apát ti, akik merőben természetes alapon álltok! Liberalis lapok olvasói nem hatódtok-e meg, mikor a fínom modorú, mindig víg, daliás bíborost látjátok, aki „képtelen volt udvariatlan lenni" (Hieronimus Portius), hat szép gyermekétől, köztük minden idők egyik legbájosabb leányától, a szép Luzreziától környezve? Kivált, mikor még a Tolnai Világtörténelmében

is olvashattátok már, hogy ezt a szép Lucreziát a modern történetírás a rá szórt rágalmak alól már teljesen tisztázta. Nem hat meg benneteket, hogy íme, nem szégyenli, hanem nyiltan magáénak vallja őket? Hogy a nevét adja nekik és él-hal, rajong értük?

Mikor Cesare egyik győzelmes hadi vállalata után 1500. febr. 26-án diadallal bevonult Rómába, pápai atyját úgy elfogta az apai öröm, hogy mint az eszét vesztett, minden méltóságról megfeledkezve ott a nagy nyilvánosság előtt hol sírt, hol nevetett. Mikor Cesaret követül küldte XII. Lajos francia királyhoz, 1498. szeptember 28. kelettel külön brévét küldött vele, amelyben Cesarét, ezt a minden lével megkent és mindenre kapható kalandort, úgy ajánlja a királynak, mint aki neki „az egész földön a legkedvesebb". És VI. Sándor nemcsak Cesart szerette ennyire; köztudomású, hogy Lucreziát még jobban kedvelte. De azért a harmadiknak, Juannak, is akkora szeretet jutott, hogy mikor összeszurkálva, holtan fogták ki a Tiberisből, a pápa bezárkózott szobájába és szerda estétől szombat reggelig nem evett és nem ivott semmit, csak újra meg újra keservesen sírt és nem aludt egy szemhunyásnyit még szombatról vasárnapra virradó éjtszaka sem. A bíborosi konszisztóriumban ezt mondta: „Nagyobb csapás nem érhetett volna bennünket, mert mi jobban szerettük Gandia hercegét, mint bármit a világon. Hét pápai koronát szívesen odaadnánk, ha újra életre ébreszthetnők." Lehetett-e gonoszlelkü az ilyen ember? S e gyászeset kapcsán történt élete leghosszabb javulása, mely sajnos még így is elég rövid volt.

Emberileg még meghatóbb hetedik gyemekével való esete. Úgy látszik, még ennek születését sem elkeseredve, hanem örömmel fogadta. Mint akit meggyilkolt drága Juanja helyett adott neki az Isten, rá való emlékezésül szintén Juanra (János) kereszteltette. Ezt a gyermeket már nem merte magáénak nevezni és törvényesíteni, mint a pápasága előtt születetteket, de hogy mégis a nevét viselhesse, rávette fiát, Cesarét, hogy ismerje el a saját gyermekének és törvényesítse. (1500. szept. 1.) De az apai szeretet oly nagy volt benne és apa annyira nem tudott hazúdni és alakoskodni, hogy még azt is belevétette Cesare törvényesítő iratába, hogy a törvényesítés akkor is érvényes, „ha Cesare apasága felől kétségek merülnének fel, sőt ha bebizonyulna, hogy az apa valamely más, akár világi, akár egyházi ember, vagy akár a legmagasabb méltóságban lévő egyházi személy." De VI. Sándor apai szeretetének és igazmondásának még ez sem volt elég, hanem az előbbi irattal egy napon kiállított egy másik iratot is azzal a feltétellel, hogy míg csak szüksége fel nem merül, nem szabad nyilvános-

ságra hozni. E második iratban nyiltan és kifejezetten a kis Juan apjának vallja magát. („Mivel azonban te [a gyermek] fentnevezett fogyatékosságodat [a törvénytelenséget] nem a nevezett hercegtől, hanem tőlünk és a megnevezett nőtől szenvedted, mit a nevezett iratban erkölcsi okokból [bono respectu] határozottan kifejezni nem akartunk stb."). Minő kötelességtudás, minő megható apai szeretet, a hazugságnak, a farizeusságnak minő hiánya! Mind a két törvényesitő okmány ma is megvan több példányban is, úgyhogy kétségtelen, hogy a kis Juan, amit régebben még protestáns történetírók is kétségbevontak, csakugyan VI. Sándor gyermeke s így be van bizonyítva, hogy pápa korában is vétkezett. Ha nem lett volna ennyire lelkiismeretes, kötelességtudó, egyeneslelkű, ha nem szerette volna kis fiát oly esztelenül, vagy jobban tudott volna alakoskodni, erkölcstelenségéről legalább pápa-kora óta nem lenne kétségtelen bizonyíték.

Ami az erkölcstelen színelőadások és jelenetek megnézését illeti, felhozható VI. Sándor mentségére, hogy ezek akkoriban a fejedelmi udvarokban általánosan szokásosak voltak s azok, akik nem állnak a katolikus erkölcs talaján, nem nagyon vethetnek miatta követ rája, mert hiszen melyik az közülük, aki ilyesmiket alkalommal meg ne nézne? Egyébként a rosszakarat itt is nagyította a dolgot, mert pápa-korából VI. Sándorról csak egy esetben van ilyen adatunk. Nem igaz tehát, hogy az ő uralkodása alatt a Vatikánban erkölcstelen színelőadásokat adtak elő. Csak annyi való, hogy Cesare adatott elő az ő termeiben egyszer ilyesmit és azon az atyja is jelen volt. Könnyen meglehet, sőt valószínű, hogy a pápa ezt előre nem tudta, tehát mindössze csak az a gyengeség a bűne, hogy mikor látta, hogy erre kerül a sor, nem utasította rendre fiát és nem hagyta ott a társaságot.

VI. Sándor egyik nagy botrányának tekintették és tekintik azt is, hogy leányának túlfényes esküvőjén ő is látható volt tizenkét bíborosával elvegyülve a jelenlevő hölgyek, köztük Farnese Júlia, tarka sorában. Arról, hogy e lakodalmon a pápa nem illően viselkedett volna, szó sincs. A ferrarai követ jelentésének ez a legkompromittálóbb része: „Végül a hölgyek táncra perdültek (de természetesen nem a bíborosok vagy a pápa) és egy jó vígjáték került színre sok zenével és énekkel. A pápa és a többiek is mind jelen voltak." Hogy még ez is az emberek oly nagy botránkoztatására szolgál, annak nem annyira VI. Sándor rosszasága az oka, mint a pápai méltóság magasztossága.

Erkölcsi hibáival kapcsolatban kell megemlékeznünk VI. Sándornak arról a nagy bűnéről is, hogy egész élete céljának gyerme-

kei boldogítását tekintette. Hogy nekik minél nagyobb anyagi javakat adhasson, szinte pénzért adja az egyházi javadalmakat és méltóságokat, sőt az egyházi állam nagy részét is elidegenítette azáltal, hogy belőle gyermekei részére hercegségeket szakított ki. Ez mindenesetre igen nagy hiba volt, de még ezt is szépíti bizonyos fokig az alapjában nemes indítóok, a szülői szeretet, valamint az, hogy abban az időben e tekintetben már annyira eltompult az emberek lelkiismerete, hogy a főpapi javadalmakat szinte teljesen elválasztották a főpapi hivatástól és állástól. A javadalmak protekciós élvezője legtöbbször nem is volt felszentelt püspök, sőt sokszor még pap sem volt, alig tartózkodott hívei között (nem is tartózkodhatott köztük, hiszen sokszor 5—6 országból 8—10 javadalma is volt egyszerre). A „főpap" csak a jövedelmet élvezte, de a híveket helyette a helytartó kormányozta, ki lehet, hogy egészen buzgó ember volt, de csak lelki hatalmat kapott, anyagit nem. Köztudomású például, hogy a mi „igazságos" Mátyás királyunk is minden lelkiismeretfúrdalás nélkül kényszerítette ki az Egyháztól az esztergomi érseki javadalmat felesége gyermekkorban lévő, idegen származású és idegen ajkú unokaöccse részére s ezért őt tudtommal még egyetlen magyar író sem bélyegezte meg. A közszellem hatása alatt VI. Sándor is azt gondolta, hogy mikor ő a főpapi javadalmak adományozását pénzszerzésre használja fel, akkor anyagiakat, azaz pénzt ad pénzért, nem pedig lelki hatalmat. És aki a pénzt adta, az is csak így gondolkozott, hiszen legtöbbször nem is volt pap az illető és nem is szándékozott azzá lenni.

Mindez semmi más nem volt a pápa részéről, mint amit Mátyás király is csinált, azaz az Egyház vagyonának egyszerű eltulajdonítása a rokonok részére. Ezen mi joggal megbotránkozunk, legkevésbbé azonban protestánsainknak van joguk botránkozni rajta. VI. Sándor e tekintetben semmi mást nem csinált, mint amit Luther Albrecht mainzi érseknek és választó-fejedelemnek ajánlott, kit nemcsak arra szólított fel, hogy házasodjék meg, hanem arra is, hogy kövesse „a porosz nagymester szép példáját" és „tegye a püspökséget világi fejedelemséggé." E felszólítást Luther annyira nem szégyelte és annyira fontosnak találta, hogy ki is nyomtatta, hogy minél szélesebb nyilvánossághoz eljusson. VI. Sándor tehát igazi, Luther szíve szerinti pápa volt, ki egyenesen megelőzte korát. Ő már harminc évvel előbb kitalálta és megvalósította azt, ami Luthernek csak 1526-ban jutott eszébe, sőt egy kicsit még szebben és önzetlenebbül is csinálta a dolgot, mert a maga személyét háttérbe helyezte és az egyházi javakat nem a maga, hanem gyermekei részére vonta el szent rendeltetésük

elől. (Mikor Cesare még a búcsúpénzt is elrabolta, természetesen nem apja tudtával tette.)

Az, ahogyan a pápai trónra került, sem fest annyira csúnyán, mint a „megvesztegetés" szóból következtetni lehet. Ez a megvesztegetés ugyanis abból állt, hogy a protekciós VI. Sándor, mint bíboros, egész sereg nagyjövedelmű javadalommal bírt, melyeknek pápává választása esetén természetesen meg kellett ürülniök. VI. Sándor a pápaválasztáson ezeket az ő megválasztása esetén megürülő javadalmakat ígérte egyenként bíborostársainak. Ez sem volt természetesen se szép, se helyes dolog, sőt egyházilag evvel is elkövette a simonia nagy bűnét, de mikor azt halljuk, hogy megvesztegetéssel került a pápai trónra, akkor senkise *ilyen* „megvesztegetésre" gondol.

VI. SÁNDOR PÁPA ÉS LUTHER, MINT A KERESZTÉNY HIT ÉS ERKÖLCS KÉPVISELŐI.

VI. Sándor pápa magánéletének minden gyarlósága, sőt bűne ellenére pápai hatalmával soha nem élt vissza, a keresztény hitnek és erkölcsnek mindig kifogástalan őre volt. Magánélete sok*szor megbotránkoztató volt ugyan* — *ez is mindig csak* emberi gyarlóságból, sohasem kimondott gonoszságból — de lelki hatalmát soha sem gyakorolta úgy, hogy a hit szabályaival és az erkölcsi törvényekkel ellenkezett volna. Hogy törvénytelen gyermek nem lehet, illetőleg csak az ebben rejlő irregularitás feloldása után lehet pap, csupán egyházi, tehát emberi eredetű intézkedés, tehát meg nem tartása semmiféle erkölcsi panamát nem jelentett volna, mégis, mikor fiát, Cesarét, papnak szánta még mint bíboros, ezt a rendelkezést is tiszteletben tartotta s Cesare, mint törvénytelen származású egyén részére, hogy pappá lehessen — pedig aztán mégse lett azzá — éppúgy felmentést kért és kapott, mint más földi halandó, ha hasonló helyzetben van.

Két esetet emlegetnek, mely állítólag azt bizonyítaná, hogy mint pápa is méltatlanul viselkedett: az egyik XII. Lajos francia király házasságának felbontása, hogy ezáltal a királyt magának lekenyerezze, a másik Lucrezia lánya első házasságának „botrányos" felbontása csak azért, mert jobb „parti" kínálkozott. Ha igaz lenne mindkét vád, a protestánsok és a közélet előtt még akkor sem kellene miatta túlságosan szégyenkeznünk, mert hiszen a protestáns felekezetek, sőt a magyar bíróságok is, nem összesen

két, hanem évenként hatezer érvényes házasságot bontanak fel. Azonban mind a két vád alaptalan. VI. Sándorra, az Egyház legromlottabb pápájára sem lehet rábizonyítani, hogy 11 éves uralkodása alatt akár csak egy házasságot is az isteni, vagy akár egyházi törvények ellenére felbontott volna.

XI. Lajos francia király leánya, Valois Janka, szent életéről híres volt, de testileg nyomorék és visszataszítóan csúnya. A király az orléansi herceget kényszerítette, hogy vegye el leányát. A herceg elvette, de mikor XII. Lajos néven trónra került, keresetet adott be Rómába házasságának érvénytelenné nyilvánítása iránt. Azt állította, hogy egyszerre négy okból is bizonyítani tudja, hogy az ő házassága sohasem volt érvényes. 1. Mert Valois Janka neki negyedik unokatestvére, ami bontó akadály. 2. Mert neki a meghalt király keresztapja volt, a keresztapa leányát elvenni szintén bontó akadály (volt akkoriban). 3. Ő Valois Jankát csak apja erőszakos kényszerítésére vette el, de lélekben soha, a házasság tehát az ő beleegyezésének hiánya miatt is érvénytelen. 4. Ha mindez nem volna elég, kész megesküdni, hogy ő Valois Jankával csak házasságot kötött, de házaséletet soha nem élt, a végre nem hajtott házasság azonban az Egyház tanai szerint is felbontható.

VI. Sándor pápa a király — mint hasonló esetben minden más halandó — kérelmére az ügyben vizsgálatot, még pedig hosszú időn át tartó és alapos vizsgálatot tartott — a kereset beadása után a királynak egy fél évig kellett várnia a döntésig — melyben kihallgatták a királynét is s mindketőjük tanuit. A király két első állítása igaz volt, tehát a házasság megkötése előtt mind a vérrokonság, mind a lelki rokonság bontó akadálya alól felmentést kellett volna kérni. Ellenkező esetben a házasság csakugyan érvénytelen. A királyné azt vallotta, hogy kértek és kaptak is felmentést, ami egyébként úgyszólván magától értetődő, a felmentést azonban a királyné felmutatni nem tudta. Tanuja, az orleánsi püspök, vallotta ugyan, hogy a felmentésre emlékszik és látta is, de csak arra emlékezett határozottan, hogy a vérrokonság alóli felmentés benne volt, hogy a lelki rokonság alóli felmentés szerepelt-e benne, arra nem mert megesküdni. E tekintetben tehát csak gyanú volt, de a házasság érvénytelenségét nem lehetett kétségtelenné tenni.

Hogy a házasságra csakugyan kényszerítették, azt egész kétségtelenül sikerült a királynak bizonyítania s ez állításának igazsága — tekintve a nyomorék és visszataszító menyasszonyt — a legnagyobb fokban valószínű. XI. Lajosról köztudomású volt, hogy nem tűrt ellenmondást. XII. Lajos megesküdött, hogy csupán kényszerből vette el nejét s az orleánsi püspök eskü alatt vallotta, hogy

mikor a királyt vőlegény korában megkérdezte, hogy el fogja-e venni Jankát, így válaszolt: „Sajnos, monseigneur, barátom, mit csináljak? Nem tudok ellenállni, jobb szeretnék halva lenni, mintsem ezt megtegyem; hiszen tetszik tudni, kivel van dolgom. Nincs itt sem erő, sem orvosság."

A király arra is megesküdött, hogy feleségével soha házaséletet nem élt. Ezt neje deformitása — állítása szerint — egyébként is lehetetlenné tette. A királyné se állította az ellenkezőt, hanem kitérően válaszolt. A kánonjog hasonló esetben az asszonynak éltesebb asszonyoktól való e tekintetbeni megvizsgálását is előírja. A törvény előírása szerint ezt is meg akarták tenni, de a királyné a szeméremre és a királynői méltóságra hivatkozva ezt nem engedte meg. Azt mondta, kérdezzék meg az urát. Amit ő e tekintetben mond, azt elfogadhatják. A királyné visszataszító külseje és különösen testi formátlansága miatt a király eskü alatt tett vallomását nyugodt lélekkel el lehetett fogadni, kivált, mikor az alperes királyné se állította az ellenkezőjét. A házasságot tehát e címen felbontani se lett volna visszaélés.

Az tény, hogy VI. Sándor aztán, házassága érvénytelenítésére való hivatkozással, ellenszolgáltatást kért és kapott a királytól, de — jellemzően VI. Sándor jellemére — nem a maga, hanem Cesare részére (a valenciai hercegséget), de az előbbiekből egész kétségtelen, hogy a király házasságát nem az előnyért nyilvánította érvénytelennek, hanem azért, mert valóban az volt.

A rosszakaratú kortársak körében még nagyobb botrányt okozott VI. Sándor leánya, Lucrezia, Giovanni Sforzával kötött házassága felbontása, hogy rögtön utána Biscegliai Alfonzhoz mehessen férjhez. Ez szintén azon a címen történt, hogy a házasság megkötteteti, de végre soha nem hajtatott. Lucrezia erre megesküdött, de férjét hosszú ideig nem tudták rá venni. VI. Sándor azonban annyira megtartotta a törvényt, hogy addig nem bontotta fel leánya házasságát, míg a férj is el nem ismerte ugyanazt. Végül hosszas ellenállás után Giovanni Sforza is beadta derekát s ő is ünnepélyesen kijelentette, hogy a házasságot soha végre nem hajtották. Erre megtörtént a házasság felbontása és Lucreziának Biscegliai Alfonzzal való esküvője. Sforza közben emigrált s ott kijelentette, hogy nyilatkozata valótlan, mert a házasságot, igen is, végrehajtotta.

E házasság felbontása tehát nem annyira tiszta, mint XII. Lajosé. Ennek felbontására csak egy jogcím volt s ezt sem látjuk annyira tisztán és kétségtelenül bebizonyítva, mint a francia király esetében. Annyi bizonyos, hogy VI. Sándor a törvény betűjét itt is pontosan megtartotta, de kérdés, hogy a valóság fedte-e a tör-

vény betűjét? Én azt tartom, hogy fedte s állításomat bizonyítják a következők: 1. Miközben ez az ügy folyt, akkor gyilkolták meg VI. Sándor fiát, Juant, aminek hatása alatt — mint láttuk — a pápát a legkomolyabb és legőszintébb megjavulási szándék fogta el. VI. Sándor azonban ekkor is és ennek ellenére is a legnagyobb eréllyel folytatta Lucrezia házassága felbontásának ügyét. Ha nem lett volna ez ügyben teljesen jóhiszemű, legalább a nagy bűnbánat e napjaiban félbeszakította volna terveit addig, míg nagy jóakarata el nem párolgott. De nem szakította félbe. 2. Tény, hogy VI. Sándor nem csak azt kívánta Giovanni Sforzától, hogy a házasság végre nem hajtásáról írásbeli nyilatkozatot adjon, ami a házasság annyira óhajtott törvényes felbontásának elengedhetetlen feltétele volt, hanem egyuttal azt is követelte, hogy e nyilatkozat igazságának következményeként Lucrezia hozományát is adja vissza. Ezt a hozományt, 31.000 aranyat, Sforzának vissza is kellett adnia. Ha VI. Sándorék nem lettek volna meggyőződve annak valóságáról, amit Sforzától írásban követeltek, feltétlenül megelégedtek volna magával a nekik annyira szükséges nyilatkozattal (kivált mikor úgyis oly nehezen sikerült megszerezniök), sőt talán titokban még ők fizettek volna érte Sforzának, semhogy az mert volna eszükbe jutni, hogy hálából a nekik annyira hasznos, valótlan nyilatkozatért még Lucrezia hozományát is megvegyék Sforzától. Pedig megvették rajta. 3. Lucreziának Giovanni Sforzával való házassága tényleg gyermektelen volt, második férjétől ellenben hamarosan gyermeke született s mikor ezt meggyilkolták s harmadszor is férjhez ment, ez a házasság se volt terméketlen, sőt halálát is gyermekágy okozta. Ez szintén valószínűsíti azt, hogy ami miatt első házasságát felbontották, nem volt álürügy. 4. Hogy Sforzát csak nehezen lehetett rávenni nyilatkozata kiadására s később ezt is visszavonta, nem bizonyítja, hogy a nyilatkozat valótlan volt. Giovanni Sforza férfiúi önérzetének ugyanis oly nagy sérelme volt ez a nyilatkozat, hogy szégyenének nyílt elismerésére természetszerűleg nehezen lehetett rávenni annak a reneszánszkornak egyik főurát, melyben a nemiség oly nagy szerepet játszott s világos, hogy ha az illető nyilatkozata meghazudtolásával igyekszik szégyenét enyhíteni, ebből még egyáltalán nem következik, hogy nem a nyilatkozat, hanem a meghazudtolás az igaz.

Tény, hogy VI. Sándor idejében alig hitte el valaki, hogy a házasság felbontása törvényes volt, de hiszen nem is volt bűn, amit kora VI. Sándorra rá ne fogott volna. Nem az a fontos azonban, hogy az emberek mit gondolnak, mit írnak, vagy beszélnek,

hanem, hogy igaz-e, amit írnak, gondolnak vagy beszélnek. S épen az a történetírás s minden igazságszerető ember hivatása, hogy a nem-igazságokat megcáfolja, a rágalmakat leleplezze.

Amily feddhetetlen volt VI. Sándor a katolikus hit és erkölcs hírdetésében és képviseletében, éppoly kevéssé mondhatjuk ugyanezt Luther Mártonról a „megtisztított" evangéliom képviseletében. E tekintetben jellemileg ő messze VI. Sándor mögött marad. Ő például nemcsak azoknak engedte meg a házasságkötést, akik ünnepélyes fogadalommal kötelezték magukat az örökös tisztaságra, hanem azoknak a papoknak és szerzeteseknek, kik nyíltan nem szeghették meg fogadalmukat, azt tanácsolta, hogy „titokban vegyék el a szakácsnőjüket". (A szász választófejedelemhez 1540. áprilisában [vagy júniusban?] írt levél, melyet Seidemann Lauterbach Tagebuchjában közöl, 1872. 198. lapon.) A választófejedelemség apátjainak pedig azt a tanácsot adta, hogy az ezt tiltó birodalmi törvények miatt egyelőre („bis dass Gott der Herr anders schicket") csak titokban házasodjanak meg („eine heimliche Ehefrawen nemen"). 1523-ban a német lovagrend tisztasági fogadalom alatt álló lovagjainak azt tanácsolta, hogy ha közülük valamelyik titkos, meg nem engedett viszonyban él „gyöngeségében és bűnében el ne csüggedjen", mert „kisebb bűnök" az ilyen házasságon kívüli viszonyok „mint esetleg egy zsinattól adandó házasodási engedély alapján valakit törvényes feleségül venni." (Enders Briefwechsel Luthers 4, 166. lap.) Luther ezt a levelét is rögtön nyomdába adta. VI. Sándor tehát csak Luther tanácsát követte nemcsak akkor, amikor az egyházi javakat gyermekei jövőjének megalapozására használta fel, hanem akkor is, mikor bűnös viszonyt kötött és abban élt. Ő ebben is igazi Luther szíve szerinti pápa volt!

Tagadhatatlan történeti tény továbbá az is, hogy Luther a hazugságot is nem egyszer bűntelennek mondta, sőt tanácsolta, „Miért ne lehetne — mondta 1540. július közepén a hesseni tanácsosokkal Eisenachban tartott tárgyalásai folyamán — a jobb ügyért és a keresztyén egyház kedvéért egy jó erős hazugságot mondani?... Szükséghazugságot, érdekhazugságot, mentegetésből mondott hazugságot, ilyen hazugságot mondani nem lenne Isten ellen." (Die Protokolle der Eisenacher Konferenz. Megtalálható Lenznek később pontosan idézendő művében.)

Van úgy, hogy megengedi, hogy ne mondjam: tanácsolja a házasságtörést. „Vom ehelichen Leben" című, 1519-ben kiadott predikációján még hívei közül is sokan megbotránkoztak, mire Luther kijelentette, hogy sok helyen hibásan és tévesen nyomatták ki s ezért még ugyanazon évben kiadta újra a helyes szöve-

get. Nos, hát ebben a kijavított, helyes szövegben is (sok szép és okos dolog mellett) ez is foglaltatik (melyet a tárgy ócskasága miatt jobbnak látok magyarra le nem fordítani): „So (modern németséggel: wenn) ein halstarrig Weib eheliche Pflicht nicht zahlen will," „ist Zeit, dass der Mann sage: Willst du nicht, so will eine andere; will Frau nicht, so komme die Magd." Aztán azt mondja, hogy az ilyen feleséget a gyülekezet előtt rendre kell utasítani. Ha ez sem használ: Will sie nicht, so lass sie von dir und lass dir eine Esther geben und die Vasthi fahren. Die weltliche Obrigkeit muss hie das Weib zwingen oder umbringen (!). Wo sie das nicht tut, muss der Mann denken, sein Weib sey ihm genommen von Räubern oder umbracht, und nach einer andern trachten."

Nem egyszer egyenesen rablásra és gyilkosságra izgat. Nemcsak a fellázadt parasztok megölésére, mert ezt még valahogyan ki lehetne magyarázni, hanem a zsidók ellen is, pedig azok nem lázadtak fel. Felszólítja Németország minden keresztényét, hogy égesse fel a zsidók iskoláit és zsinagógáit, rombolja le házaikat, vegye el pénzüket és mint veszett kutyákat („tolle Hunde") űzze ki az országból. Még ha antiszemiták vagyunk is, ez egy kissé még akkor is sok! (Walch: Luthers Werke XX., 2478, 2500.)

Megengedi, sőt tanácsolja a többnejűséget. Mikor VIII. Henrik angol király Boleyn Anna iránti szerelmében a házasság felbonthatatlanságát védő pápa ellenállása miatt bajban van, Luther is ellenzi a házasság felbontását, de egy 1531. szept. 3-án kelt levelében ezt írja: „Mintsem ilyen botránkoztató dolgot (a házasság felbontását) helyeselnék, inkább megengednám a királynak, hogy egy második királynőt vegyen el és az ősatyák példájára egyszerre két feleséget vagy két királynét bírjon." (De Wette. Luthers Briefe, IV. 2934.)

HESSENI FÜLÖP KETTŐS HÁZASSÁGA.

Még alkalmatlanabbnak mutatkozott azonban Luther az evangélium hírdetőjének és képviselőjének szerepére Hesseni II. Fülöp (1504—1567.) esetében. E tartomány-gróf, kiben ijesztő erkölcstelenség lakott és ki korán Luther követője lett, már protestánsságának elején a többnejűség megvalósításának gondolatával foglalkozott. Saját bevallása szerint egész házasélete alatt a leghosszabb idő, amely alatt a házassági hűséget meg nem szegte, három hét volt. Mikor végül 1539-ben vérbajos is lett, elhatározta,

hogy „szolidabb" életet fog élni és hogy ez még az ő érzékisége mellett is lehetséges legyen, törvényes felesége, György szász herceg leánya, Krisztina mellé, kivel akkor már 16 éve élt házasságban s kitől akkor már 8 élő gyermeke is volt, „törvényes" házasságra lép még testvérének, Erzsébetnek, 16 éves udvarhölgyével, von der Sale Margittal is, aki nagyon tetszett neki.

Tervének sikerült Margit anyját is megnyernie, de az anya, mint a „tiszta evangéliom" buzgó követője, beleegyezését ahhoz a feltételhez kötötte, hogy az esküvőn rajta és testvérén Miltitz Ernőn kívül, jelen kell lennie a tartománygróf törvényes feleségének, Krisztinának, a „tiszta evangéliom" három legkiválóbb hittudósának: Luthernek, Melanchtonnak és Butzernek, vagy legalább is e három közül kettőnek, végül a szász választófejedelemnek és Móric, szász hercegnek. (Beleegyezett azonban, hogy e két utóbbi nagyúr helyettesítheti is magát.) A reformátorok jelenléte és így beleegyezése által a lelkiismeretét akarta megnyugtatni az anya, a két nagyúr cinkosságával pedig a többnejűséget szigorúan tiltó birodalmi törvény büntetése ellen akart védekezni.

A feltételek ugyancsak szigorúaknak, sőt egyenesen teljesíthetetleneknek látszanak, Fülöp azonban elfogadta, sőt — csodák csodája — még teljesítette is őket. (Jellemzően látható ebből, míly erkölcsök uralkodtak a renaissance-kori Itália bűneit oly hévvel ostorozó német protestantizmusban már akkor is, mikor ez a protestantizmus még csak kezdeti korában volt s így a tiszta erkölcsöket még legjobban elvárhatnók tőle!) Sailer György, augsburgi orvos közvetítésével legelőször Butzer beleegyezését sikerült megszereznie s még 1539. novemberében az ő közvetítésével Lutherhez és Melanchtonhoz fordult. A jövendő császárválasztáson való támogatás igéretével és egyéb koncokkal (Ezstift Magdeburg, Herzogtum von Cläve) a szász választót is sikerült megnyernie, sőt még a reformátorok válaszának megérkezése előtt (dec. 11) feleségével, Krisztinával is sikerült elintéznie a dolgot. A szerencsétlen asszony beleegyezését adta, hogy mellette még egy második feleség is legyen, megígérte, hogy sem császárhoz, sem királyhoz, sem fejedelemhez, sem senki máshoz e miatt sem nyíltan, sem titokban panasszal fordulni nem fog és a második feleségét bántani vagy sértegetni nem fogja. Mindezt azért tette, mert bebizonyították neki, „dass es wieder Gott nicht sei", hogy a dolog nincs Isten ellen. (Corp. Reform. 3, 884.)

Ezzel szemben a férj „bei Treuen und Glauben und fürstlichen Ehren" biztosította feleségét, hogy őt „első és legfőbb feleségének" fogja tekinteni, hesseni fejedelmek egyedül csak

Krisztina gyermekei lesznek, und die eheliche Pflicht „noch mehr als bisher gegen sie erfüllen werde".

Nemsokára megérkezett Luther és Melanchton 1539. dec. 10-én kelt válasza is, melyben a reformátorok mindenekelőtt örömüket fejezik ki azon, hogy a tartománygróf veszélyes betegségéből szerencsésen meggyógyult, hiszen „Krisztus szegény nyomorult egyháza kicsiny és elhagyatott és rászorul az igazán jámbor (!) urakra és uralkodókra. („Denn die arme elende Kirche Christi ist klein und verlassen und bedarf wahrlich frommer Herren und Regenten.") A reformátorok azután, „hogy testének és lelkének üdvéről gondoskodjanak és Isten dicsőségét előmozdítsák" (!), engedélyt adtak Fölöpnek a kétnejűségre. Nyomatékosan hangsúlyozzák azonban, hogy nagy különbség van egy általános érvényű törvény meghozása és egy olyan eset között, melyben fontos okokból és isteni jóváhagyással felmentéssel élünk. Ezért az „az alázatos kérésük" Fülöphöz, hogy gondja legyen rá, hogy ez az eset nyilvánosságra ne jussson, mint olyan törvény, melyet bárkinek joga van követni, másodszor, hogy az engedély, amit neki adnak, ne törvény legyen, hanem csak a törvény alóli felmentés. Végül ismét nyomatékosan figyelmeztetik a tartománygrófot, hogy az ügy valamiképen a császár tudomására ne jusson.

Már közelgett az esküvő napja, amikor maga a menyasszony is aggályoskodni kezdett. Az ő kétségei eloszlatására Lenning János, Fülöp udvari predikátorainak egyike, külön iratot szerkesztett „an die ehrbahre, tugendhafte Jungfrau und geliebte Schwester in Christo Margareta", melyben „a tiszteletreméltó és erényes szűzet és Krisztusban szeretett leányát, Margitot" a Szentírásból vett érvekkel (Eszter és Abigail példájával) igyekszik a kétnejű házasságra felbátorítani. Fülöp ezenkívül elküldte hozzá a szász választófejedelem s Luther és Melanchton beleegyezését, egyuttal pedig azt az izenetét, hogy ha tovább is vonakodik, nyilvánosságra fogja hozni összes eddigi szerelmes-leveleit, úgy hogy ezek után már senki sem fogja őt elvenni. Úgylátszik, hogy ennek az „ehrbahre und tugendhafte Jungfraunak" is lehetett egy és más a füle mögött, mert a fenyegetés használt s most már nem volt akadálya annak, hogy az esküvő 1540. márc. 4-én a Fulda melletti Rotenburgban végbe ne mehessen. Az esketést Dionysius Melander, hesseni udvari prédikátor, végezte (egy hitehagyott pap, ki akkor már szintén a harmadik asszony oldalán élt anélkül, hogy az első kettőtől elvált volna). Jelen voltak Butzer, Melanchton és Eberhard von der Thann. Melanchton még beszédet is intézett „az ifjú párhoz", melyben arra szólította fel a tartománygrófot,

nogy hálából a pótfeleség engedélyezéséért (für das Indult der Zufrau) gondoskodjék bővebben mint eddig, a lutheránus lelkészekről és iskolamesterekről.

Április 5-i levelében megköszöni Fülöp Luthernek az adott tanácsot és azt írja, hogy az esküvő után vidám lelkiismerettel járult az úrvacsorához (!). „Úgy veszem észre — válaszol Luther ápr. 10-én — hogy Kegyelmességednek igen jó dolga van a mi adott tanácsunkból kifolyólag, melyet azonban mi nagyon szívesen látunk titokban tartva." Hiszen ha ilyesmi nyilvánosságra jutna, még az otromba parasztok is (zuletzt die groben Bauern) kedvet kapnának az ilyesmire. „Kegyelmességed ajándékát, a rajnai boroshordókat, megkaptam és érte a legalázatosabb köszönetet mondok. A mi jó Úristenünk óvja meg Kegyelmességed üdvösséges testét és lelkét. Amen."

Azonban a különös dolog hamarosan kiszivárgott. Amiként VI. Sándorról is százszor akkora bűnöket beszéltek és hittek, sőt hisznek ma is az emberek, mint amekkorákat valóban tett, ilyenformán járt most Hesseni Fülöp is. A környéken nemcsak azt beszélték, hogy két felesége van és ezért Luther jutalmul egy hordó bort kapott tőle, hanem még azt is, hogy törvényes feleségét elevenen befalaztatta és hogy nemcsak Margittal, hanem Margit hugával is bűnös viszonyt folytat. A szász választó a legnagyobb titoktartásra utasította Fülöpöt s tudtára adta, hogy ha a dolog nyilvánosságra jut, nem lesz módjában pártjára állni. Butzer pedig, Luther és Melanchton után a leghíresebb reformátor, júl. 8-án azt tanácsolja a tartománygrófnak, hogy közjegyzők és tanúk előtt irasson alá Margittal egy nyilatkozatot, hogy ő nem feleség, hanem csak „Konkubine", „amilyet Isten az ő kedves barátainak (az ószövetségben) engedélyezett." Ezt is megtaláljuk még Butzer levelében: „Ha Kegyelmességed a hazudozást, úgy mint tanácsoltam, naponként nem használná, már régen sok bonyodalmat okozott volna. Az angyaloknak és szenteknek nem egyszer távol kell tartaniok a világot az igazság megismerésétől. Ezzel tele van a biblia."

De maga Luther sem volt sokkal különb Butzernél, sőt mivel nem olyan nyílt, mint ez, kétszínűségével még ellenszenvesebb. Neki jún. 20-i levelében adja tudtul a tartománygróf a dolog kitudódását s azt a reményét fejezi ki, hogy ha miatta a császár vagy a király vagy bárki előtt kellemetlensége lenne, Luther bizonyára hűen és keresztyénileg mellette fog állni. Luther azonban hidegen csak azt hajtogatta, hogy a dolgot a nyilvánosság előtt le kell tagadni és evvel a tipikusan kétszínű okfejtéssel érvel:

„Ami titokban igen, az nyíltan nem lehet igen, máskép a titkos és a nyilvános mindegy lenne, ami pedig mégse lehet. Ezért a titkos „igen"-nek nyilvános „nem"-nek kell maradnia és megfordítva." (Micsoda nagyszerű okoskodás!) „Meglehetősen éles levelet intéztünk sajátkezüleg Lutherhez" — írja ezért a tartománygróf Butzernek. „Különösen felizgat bennünket, hogy Luther ebben az ügyben annyira kislelkü és szükkeblü, pedig egyébként sok nagy tivornyát és más nem illő dolgokat naponta elnéz házánál és üres szavakkal büntetlenül hagyja."

Luther július 24-i válasza: „Olyan előnyben vagyok, hogy Kegyelmességednek, de az összes ördögöknek is el kell ismerniök és be kell vallaniok: először, hogy titkos tanácsról van szó; másodszor, hogy én mindenáron kértem, hogy nyilvánosságra ne hozzák; harmadszor, hogyha mégis kitudódik, bizonyos, hogy nem én vagyok az, aki által kitudódik. Amíg ez a három dolog igaz, még az ördögnek sem merem ajánlani, hogy a tollamat mozgásba hozza..." „Nem én forgok itt kockán, mert az bizonyos, hogy ha tollra kerül a dolog, jól ki tudom én magamat a bajból húzni, Kegyelmességedet pedig a pácban benne hagyni."

„Nem szándékoztunk kegyelmeddel tollharcot vívni, sem tollát mozgásba hozni — válaszolja Fülöp —, hiszen ebbeli jártasságát nagyon jól ismerjük. De kenddel veszekedni sem akartunk." Azután ígéri a tőle telhető legnagyobb titoktartást. Luther következő levelében felesége nevében már egy újabb ajándékért mond köszönetet, a dolognak pedig semmi komolyabb következménye nem lett.

Az elmondott dolgok a legbiztosabban megállapított történeti tények, melyek valóságát senki hozzáértő kétségbe nem vonja. Az eredeti történeti dokumentumokat, melyek a kasseli levéltárban találhatók, Heppe adta ki „Urkundliche Beiträge zur Geschichte der Doppelhe des Landgrafen Philipp von Hessen" címen Niedner Zeitschrift für historische Theologie-jában 1852. II. 262—283. lapon. Luther levelei De Wette—Seidmann: Luthers Briefe c. Berlinben 1825—1828. megjelent mű VI. kötet 263—266. lapján, Fülöp tartománygróf levelei pedig Lenz: Briefwechsel Landgraf Philipps... in der Publikationen aus der kgl. preuss. Staatsschreiberei (Leipzig 1880. I. 361—363. lap) című műben találhatók.

Azon kivált protestáns olvasóink részére, akik most hallanak először a dologról és ezért szinte hihetetlennek látszik nekik, bizonyítékul hivatkozunk Meyers Konversationslexikonjára, amely köztudomásulag olyan messze áll a katolicizmustól, mint Makó

Jeruzsálemtől, hiszen az „evangelisch"-t sorrendben mindig előbb közli, mint a „katholisch"-t, a pápát, mint Szent Péter „állítólagos" utódját emlegeti, Luther életrajzát pedig azzal kezdi, hogy „gazdag szívéből még ma is az áldás özöne árad". Azonban Hesseni Fülöp kettős házasságát és hogy erre Luther engedélyt adott neki és hogy utána arra biztatta, hogy tagadjon le mindent („stark zu lugen" raten liess), még ez a mű is megemlíti Luther életrajzában azzal a megjegyzéssel, hogy „in diesem Handel zeigt sich L. von seiner schwächsten Seite."

Annyira nem lehet vitatkozni e történeti tény valóságáról, hogy még Szeberényi Zsigmond békéscsabai lutheránus esperes „Krisztus vagy Loyola" című gyűlölködő műve is elismeri, de nem merik kétségbevonni egy szóval sem azok a protestáns kritikák sem, melyeket e tanulmány szerzője kapott (mert tanulmányunk ez a része a Magyar Kultúrában már megjelent), sőt az Evangélikus Családi Lap 1935. december 10-i száma kifejezetten is elismerte.

Kétségbeejtő az az ítélőképességhiány és logikátlanság, mellyel egyes felekezeti írók prófétájuk becsületét még ebből a piszokból is — melynek történelmi valóságát el kell ismernlök — tisztára mosni iparkodtak. Hesseni Fülöp mégis rokonszenvesebb jellem — mondják — mint a katolikus grófok, mert neki bűneiben legalább lelkiismereti aggályai voltak s miattuk folyamodott a nyílt és vallásilag megáldott kétnejűséghez, míg a katolikus grófok minden lelkiismeretfurdalás nélkül élik erkölcstelen életüket.

Hagyjanak békét a grófoknak, feleljük. Egy cseppet se roszszabbak vagy erkölcstelenebbek azok, mint a dzsentrik, vagy a hivatalnokok, vagy a munkások vagy a parasztok, vagy ha ez utóbbiak, kik szegények, mégis jobbak náluk, nem lennének egy cseppet se jobbak, ha ugyanoly módjuk és alkalmuk lenne a rosszra, mint nekik. A bank- és gyárigazgatók pl. kiknek épp úgy van hozzá módjuk, feltétlenül rosszabbak náluk.

Aztán a protestantizmus buzgó védőit legyen itt szabad arra is figyelmeztetnem, hogy nagy buzgalmukban még azt is egészen elfelejtették, hogy miről is van itt tulajdonképpen szó: nekik nem Hesseni Fülöpöt kell tisztára mosniok, hanem Luthert. Mi ugyanis elsősorban nem azon botránkozunk, hogy Hesseni Fülöp megtette, amit tett, hanem azon, hogy azt, amit tett, Luther beleegyezésével s kenetes szavaitól kísérve tette.

Jól tudjuk, hogy vannak erkölcstelen katolikus grófok is; lehet, hogy vannak köztük olyanok is, akik egészen olyan mélyre süllyedtek, mint Hesseni Fülöp, ámde ezek a katolikus grófok nem

szoktak lelkiatyákat tartani s tőlük gyónási tanácsokat kérni, de még csak papokkal barátkozni és katolikus közéleti megnyilvánulásokban résztvenni se. Sőt. Ezek a katolikus grófok épúgy szidják vagy lemosolyogják a papokat, mint Luther követői, éppoly örömmel hallanak állítólagos vagy való bűneikről és ezeket a bűnöket éppoly károrömmel és kedvteléssel terjesztik, mint a protestánsok például VI. Sándor pápa bűneit. Az ilyen katolikus grófok 20—30 évvel ezelőtt gyóntak utoljára és a katolikus egyház gyónási intézményét époly ellenszenvesnek találják, mint Luther és követői.

Hesseni Fülöp, a protestáns gróf, azonban jó protestáns volt, sőt a protestantizmus egyik legnagyobb pártolója, aki — ha jól tudom — jutalmul még Luther híres wormsi szobrára is oda került. És Hesseni Fülöpnek maga Luther volt a lelkiatyja és fentebb elbeszélt felháborító tettét e kíváló lelkiatya vezetése mellett és jóváhagyásával tette. Ezt tessék kimagyarázni, erre tessék Luther becsületét megmentő választ adni! Ha Hesseni Fülöp becsületét nem lehet menteni, azt még csak kibírja valahogy a protestantizmus, de ha Lutherét se lehet, azt már semmiképen se.

Mellesleg megemlítem még, hogy Hesseni Fülöp azután, hogy törvényes felesége mellé még von der Sale Margitot is „törvényesen" elvette, hosszabb időn át tényleges kétnejűségben élt. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy utána törvényes feleségétől is született az előbbi nyolc mellé még két gyermeke, von der Sale Margittól pedig hét. A katolikus grófoknál kiválóbb Hesseni Fülöp azonban olyan kíváló erkölcsü férfiú volt, hogy még a kétnejűség sem tudta „erkölcsössé" tenni. Von der Sale Margittól ugyanis kereset maradt fenn, melyben „férjét", Hesseni Fülöpöt „házasságtöréssel" vádolja. (!)

Épületes kis eset. A reformáció egyik oszlopa a kezdő protestantizmus „frommer Herren und Regenten" egyike, akikre a „arme elende Kirche Christi" Luther szerint annyira rászorul, magának Luthernek engedélyével a meglevő mellé „Zufraut" vehet magához, hogy „erkölcsösen" tudjon élni s nejét újra meg újra ne legyen kénytelen megcsalni. S az eredmény az lett, hogy utána a Fraut és a Zufraut együtt csalta meg!

A második Luther-mentő kísérlet, mely annyiban kissé logikusabb az előbbinél, hogy legalább a tárgyhoz szól s nem Hesseni Fülöpöt, hanem Luthert menti, a következő: Luther a kétnejűséget csak mint kisebb rosszat a nagyobb rossz, az erkölcstelenség (Hurerei) elkerülésére ajánlotta Hesseni Fülöpnek.

Nem érte el célját — feleljük — mert — mint von der Sale

Margit említett keresete bizonyítja — Hesseni Fülöp még így is és még ezután is csak beleesett a „Hurerei"-be.

Másodszor nagy tévedés, mert Luther nem a nagyobb rossz helyett ajánlotta a kisebb rosszat, hanem éppen ellenkezőleg a kisebb rossz helyett a nagyobbat. Éppen fentebb fejtegettem Lutherrel kapcsolatban, hogy aki titokban vétkezik, az titkolózásával legalább elismeri, hogy bűnös, de aki bűntársával meglevő felesége mellett nyíltan házasságra lép, az nemcsak erkölcstelen, hanem még azt se ismeri el, hogy ő bűnös. Az ilyen nyíltan lerontja az egész erkölcsi törvényt és így helyrehozhatatlan rombolást végezve az emberek lelkében, a közerkölcsiség tartóoszlopait teszi tönkre. Azt mondtam fentebb, hogy az előbbi emberi bűn, az utóbbi sátáni. Luther Hesseni Fülöpnek az ördögi bűnt ajánlotta az emberi helyett, nem pedig a nagyobb helyett a kisebbet. Egyébként e kérdésben nincs helye semmiféle vitatkozásnak, mert hiszen vitán felül áll, hogy a nyílt kétnejűség nagyobb bűn, mint az egyszerű erkölcstelenség. A magyar állam például — és minden más állam — az erkölcstelenséget vagy házasságtörést még pénzbüntetéssel se bünteti, de a kétnejűséget börtönnel.

Harmadszor kétségtelen, hogy huszonötöt érdemel az a lelkiatya, aki a hozzá fordulónak a rossz helyett nem a jót, hanem a kisebb rosszat ajánlja. Mit érdemel azonban akkor az a Luther, aki a kisebb rossz helyett egyenesen a nagyobb rosszat tanácsolta?!

Luther őszintén meg volt győződve, hogy a többnejűség a Szentírással, tehát a keresztény erkölcsi törvénnyel nem ellenkezik. Ebben tévedett, de tévedése nem jellembeli, hanem értelmi tévedés volt s jellemére ez árnyékot nem vet — hangzik a további szépítő érvelés.

A mentegetők nem veszik észre, hogy ez érvelésükkel a kegyelemdöfést adják meg az egész „tiszta evangéliumnak." Ha ugyanis még maga a hitjavító is értelmi tévedésben leledzett, azaz tudatlan volt, ki, melyik követője okos akkor egyáltalában? Ki ért a Szentíráshoz, a hithez és az erkölcstanhoz, ha még Luther se értett? Pedig ne feledjük, hogy itt nem valami magas, finom és gyakorlati jelentőséggel alig bíró teológiai részletkérdésről van szó, hanem egész társadalmi és erkölcsi életünk alapjáról, mert kétségtelen, hogy az egynejűség a művelt kultúrvilágban olyan általánosan elfogadott társadalmi és erkölcsi alaptörvény, amelyben még a 300 felekezetre bomló protestántizmus is egyetért és megegyezik. És az egyház nagy „reformátora," a protestantizmus fennkölt, gazdag szívéből még ma is áldásözönt zúdító alapítója

még ebben is tévedett, még itt se látott tisztán?! De azért éppen ő tartotta magát és mi is őt tartjuk alkalmasnak arra, hogy az Isten alapította katolikus Egyházba állítólag becsuszott tévedéseket megállapítsa és leleplezze?!

S nem jelent-e kegyelemdöfést Luther ez „értelmi tévedése" a hitszakadásnak alaptanára, a szabadkutatás elvére is? Ha még maga Luther is ilyen borzalmakat — a többnejűség megengedett voltát — magyarázta ki a Szentírásból, csoda-e akkor, hogy az adventisták a világ végét, az ördögűzők meg még cifrább dolgokat olvasnak ki belőle? És ha a szabad kutatás elve még Lutherben is ilyen ijesztő módon csődöt mondott, meg szabad-e akkor ugyanezt engednünk libaőrző hónapokkal megcsonkított három elemit járt öregasszonyoknak és bácsiknak? Az önálló szentírásolvasás dícső vívmánya, ezek szerint tehát már alapítójában Lutherben, ugyancsak levizsgázott.

Sajnos azonban nemcsak értelmi tévedés miatt kell Luthernek Hesseni Fülöp ügyével kapcsolatban szégyenkeznie. Jellembeli eltévelyedés is volt ez, nemcsak értelmi tévedés! Aki az ügy fentebb röviden előadott történetét elolvassa, az előtt itt egyszerű „értelmi tévedésről" beszélni mosolyt keltő dolog. Luther rosszhiszeműsége itt egészen kétségtelen, sőt szembeötlő. Ha meg volt győződve, hogy a Szentirás is megengedi, amit ő megengedett, miért csak a tartománygrófnak engedte meg akkor s miért kötötte akkor annyira lelkére a titoktartást? S elsősorban és főképen: miért tagadta akkor le a dolgot és miért bújtogatta és próbálta meg fenyegetésekkel is rákényszeríteni Fülöpöt is a hazugságra? Bizonyára azért, mert ennek megengedett voltáról is meg volt győződve, mert ezt is így olvasta ki a Szentírásból. Akár tévedett Luther értelmileg is, akár nem, annyi egészen kétségtelen, hogy Hesseni Fülöp esete elsősorban jellembeli hibáját, erkölcsi hibáját mutatja. (Erre egyébként még később is hozunk fel bizonyítékot.)

Ha Shakespeareről kimutatnók, hogy lopásért le volt csukva, örökbecsű drámáiban továbbra is épúgy gyönyörködnénk, mint eddig. Shakespearenek ugyanis nem az a dicsősége, hogy jó ember volt, hanem az, hogy jó drámairó. Ha Bramantetől, a Szent Péter-templom fenséges boltíveinek alkotójáról bebizonyulna, hogy alávaló, jellemtelen ember volt, a templom, amit épített, azért továbbra is éppoly szép maradna, mint eddig volt. Luther bámulatos szellemi munkabírását is csodálhatom azok után is, amiket Hesseni Fülöppel kapcsolatban megtudtam róla; tarthatom továbbra is igen nagy szónoknak is; arról az előkelő helyről, melyet a német irodalomban elfoglal, se lökhetem le azon a cí-

men, mert Hesseni Fülöp esetében úgy viselkedett, ahogy viselkedett: *igenis könyörtelenül le kell azonban emiatt taszítanom vallásújítói, reformátori piedesztáljáról.* Ha a kereszténység csakugyan igaz, ha Krisztus csakugyan Isten volt, akkor nem tartom lehetségesnek, hogy éppen ilyen embert bízzon meg azzal, hogy az ő jegyesét, az Anyaszentegyházat, a beléje csúszott visszaélésektől megtisztítsa. Még akkor sem, ha egyébként olyan logikátlan vagyok, hogy az Anyaszentegyházban a hit megromlását a Szentírás határozott ígérete ellenére is lehetségesnek tartom.

Olyan „reformátor" mellett, amilyennek Hesseni Fülöp esetében Luther mutatkozik, maradhatok továbbra is protestáns akkor, ha nekem a vallás mellékes dolog, vagy legalább is nincs annyira fontos, hogy miatta bizonyos kellemetlen formaságoknak — pl. a törvényes áttérésnek — magamat alávessem; megmaradhatok protestánsnak akkor is, ha szerintem a vallás semmi más, mint családi szokások és tradiciók ápolása, melyeket, mint gyermekkori emlékeket és a családi körben megszokott dolgokat szeretek és tőlük megválni nem akarok; megmaradhatok protestánsnak akkor is, ha vallásomban semmi mást nem látok, mint anyagi és közéleti érvényesülésem köteles előmozdítóját, mert a felekezeti szolidaritás által vallásom és hittestvéreim engem a másvallásúak előtt mindenütt és mindenben támogatnak olyformán, mint hajdan a szabadkőművesek páholytestvéreiket; ragaszkodhatom protestáns vallásomhoz akkor is, ha még a vallás rendeltetését is itt e földön, nem a túlvilágon keresem és ha vallásomat azonosnak tartom azzal az északi fajjal, amely tagjait az anyagi jólét és kultúra legmagasabb fokára emelte széles e világon mindenütt s igy én a protestánsban egy, a katolikusnál magasabbrendű embert látok. (De ilyen felfogás mellett okosabb lenne akkor inkább zsidóvá lennem, mert ez a vallás sokkal inkább azonos egy másik, még élelmesebb fajjal, mely tagjait az anyagi jólét és kultúra még magasabb fokára emelte és ott is tartja széles e világon mindenütt.) Nem maradhatok azonban tovább egy percig sem protestáns akkor, ha nemcsak anyagi, hanem lelki igényeim is vannak, ha vallásomban igazságot látok és keresek s egyedüli vagy legalább is főcéljának azt tartom, hogy engem erkölcsileg és jellemileg tökéletesítsen s végül Urammal és Istenemmel az örökkévalóságban egyesítsen. Ennek a vallásnak, ilyen vallásnak nem lehetett az alapítója olyan ember, mint Luther. De újjáalapítója sem!

VI. SÁNDOR ÉS LUTHER JELLEME EGYÉB MEGNYILVÁNULÁSAIBAN.

Nagyon szép, sőt egyenesen bámulandó oldala VI. Sándor jellemének VIII. Károly francia király olaszországi hadjárata alkalmával való viselkedése.

A nápolyi királyság pápai hűbér volt. VI. Sándor trónraléptekor Ferrante volt Nápoly királya. Ferrante egész különlegesen gonoszlelkű ember volt, hűbérura, a pápa ellen azonban mégis ő volt tele panaszokkal. Azzal vádolta a pápát, hogy ígéretét sohasem tartja meg, 1493. december 18-án pedig azt írja római követének, hogy neki minden pápa a legrosszabb akarója volt ugyan, de olyan rosszindulattal, mint VI. Sándor, még egyik sem volt iránta. Ferrante 1494. január 27-én meghalt. Utódját, II. Alfonsot, az állítólag annyira gonoszlelkű pápa elismerte nápolyi királynak és megkoronáztatta, noha VIII. Károly, Franciaország nagyratörő királya, szintén áhítozott a nápolyi koronára. A pápa kitartott Alfonso mellett s nem törődött a francia királynak se kérésével, se fenyegetéseivel. Erre VIII. Károly elhatározta, hogy amit nem kapott meg szépszerével, megszerzi erőszakkal. Nagy sebességgel betört Olaszországba azon ürüggyel, hogy az Egyházat megreformálja, a romlott pápát trónjáról letaszítja, új, méltó pápát választat s végül megtöri az izlám erejét. Útja valóságos diadalmenet volt, ellenállással alig találkozott; mindenki meghódolt neki. Savonarola mint az Isten küldöttjét üdvözölte.

Amikor Rómához közeledett, a pápai állam főurai egytől egyig melléje állottak, sőt Virginio Orsini, a pápai seregek vezére is. Többen (öten) még a bíborosok közül is VI. Sándor esküdt ellenségei voltak, eléje mentek VIII. Károlynak és ők voltak a pápa letételének leghevesebb szószólói.

VI. Sándor még ilyen körülmények között se roppant össze. Tudta, hogy mihelyt elhagyja Alfonsót és Nápolyt hűbérbe VIII. Károlynak adja, egyszerre elhárít maga felől minden veszélyt, mert az Egyház reformálásának követelése és ígérése a király részéről csak ürügy és zsarolás volt a nápolyi hűbér elnyerésére. VI. Sándor azonban igazi jellemnek, hősnek, tetőtől talpig férfinek mutatkozott. Megizente a már Róma felé közeledő francia királynak, hogy még semlegességet se ígér a Nápolyért való harcban, hanem kész inkább koronáját és életét elveszíteni, mint Alfonsót elhagyni. (Pedig ekkor még nem voltak rokonságban. Alfonso törvénytelen fia csak később vette el Borgia Lucreziát.)

VIII. Károly kardcsapás nélkül bevonul Rómába. VI. Sándor az Angyalvárba vonul vissza, az azonban olyan állapotban van,

hogy a várfal egy nagy része már az ostrom megkezdése előtt magától bedőlt. Erre VI. Sándor nem is próbál védekezni, kénytelen fogadni a királyt. Mikor találkoznak, a király főudvarmestere kijelenti, hogy nagy tévedés azt gondolni, hogy az ő királyi ura hódítani jött. Nem, Őfelsége csak zarándoklatra jött s azért jelent meg most is Rómában, hogy a pápa, mint Krisztus földi helytartója előtt fiúi hódolatát bemutassa. De mély tisztelettel ezenkívül még egy kegyet is kér Őszentségétől: méltóztassék a nápolyi hűbérrel megajándékozni. Amit a pápa nem adott meg a gőgnek és fenyegetésnek, nem adta meg most a megalázkodásnak se s a kérésre kitérőleg válaszolt. A király azonban, aki ép az előbb jelentette ki, hogy zarándoklatra és a pápa előtti hódolata kifejezésére jött csupán, most már nem cáfolhatta meg önmagát: kérése teljesítése nélkül is megadta a hódolatot: háromszor egymásután térdet hajtott a pápa előtt, aztán megcsókolta a kezét és a lábát, miközben franciául e szavakat mondta: „Szentséges Atya, azért jöttem ide, hogy Szentséged előtt engedelmességemet és hódolatomat kifejezzem úgy, amint ezt tették elődeim, Franciaország királyai." Ekkora hatalom és tekintély Krisztus földi helytartója még akkor is, ha egy VI. Sándor képviseli! S jellemző, hogy noha az a pápa, aki előtt Franciaország királya ez esetben hódolt, egy VI. Sándor volt, mégis nemcsak a hivatala után, hanem még egyénileg is felette állott annak, aki a tiszteletet mutatta neki: Franciaország királyának. A papok akkor és azért romlottak, amikor és amivel a világiak, akik között élnek, is romlottak és a papok romlottsága — természetes — kisebb a világiak romlottságánál. VI. Sándor romlottsága is kisebb volt VIII. Károlyénál.

A király ezután tovább ment Nápolyba és meg is hódította (szintén kardcsapás nélkül). Visszajövet újabb kísérletet tett a pápánál, hogy amit tényleg már megszerzett, jogilag is az övé lehessen. Azt az ajánlatot tette, hogy ha a pápa neki ajándékozza a nápolyi hűbért, 100.000 aranyat fizet neki, ezenkívül a régi 40.000 arany évi hűbér helyett évente 50.000 aranyat, ellenkező esetben azonban fenyegetésekkel halmozta el. A pápa akkor se állt vele szóba, pedig félnie kellett a királytól, mert diadalmas seregei visszafelé jövet ismét keresztül mentek Román s a pápa a védekezést még csak meg se kísérelhette.

VI. Sándor VIII. Károly nápolyi hadjárata idején a bátorságnak, a megingathatatlanságnak, a férfiúi következetességnek és kitartásnak, a szövetségi hűségnek és a lelki erőnek olyan bámulatos példáját adta, amilyennek nem sok párja van a világtörténelemben.

Lelkierejére és bátorságára vannak más bizonyítékok is: 1502. márciusában Porto Ercoleból Cornetoba hajózva olyan borzalmas vihar hányta a hajót, hogy a matrózok kétségbeesésükben hasra vetették magukat, a bíborosok sírtak, VI. Sándor azonban ekkor is megőrizte nyugalmát és méltóságát.

A következetességet, kitartást és elvhűséget nem találjuk meg ugyanígy Lutherben. Igaz, hogy tanai mellett mindvégig „rettenthetetlenül" kitartott, ámde igazán nem kell rettenthetetlenség olyan tanok mellett való kitartáshoz, mely a kolostori szolgaság helyett függetlenséget, az ismeretlenség helyett dícsőséget, a szegénység helyett jómódot, az állandó önmegtagadás helyett érzékei lelkiismeretfurdalás nélküli kielégítését szerezte meg részére s amely tanokról azt kellett látnia, hogy mindenütt terjednek és diadalmaskodnak. Egyáltalában nincs azonban bizonyítva, hogy ha Luther lelki ereje is olyan próbára lett volna téve, mint VI. Sándoré, ha az ő ellenfelei is győztes hadsereg élén vonultak volna be Wittenbergbe tisztán abból a célból, hogy őt, mint eretneket eltiporják s ő minden bajtól egy csapásra megmenekedhetik, sőt még tanait se kell visszavonnia, csak például egyik jó emberével, mondjuk, Spalatinnal, való közösségét kell megtagadnia — a pápától se kívánt VIII. Károly semmi mást, mint csak hogy a II. Alfonsnak már megadott hűbért visszavonja — vajjon tudott volna-e olyan jellem lenni, mint VI. Sándor. És ha ezt a próbát, az erőszak próbáját meg tudta volna állni, vajjon kiállta volna-e a másik próbát, a hízelgés próbáját, mikor a győző eltiprás helyett lábához borul s úgy kéri tőle azt, amit előbb fenyegetve követelt? Én ezt a második próbát sokkal keményebbnek tartom, mint az elsőt.

Nem mondom én se, hogy Luther gyáva ember volt, de annyit magasztalt bátorságát egyáltalában nem látom bizonyítva. Szerintem nem kellett semmi különleges bátorság megjelenni azon a wormsi birodalmi gyűlésen, melyre a császártól menedéklevelet kapott, hova menet és jövet császári katonák védték teste épségét, hol hívei hangosan tüntettek mellette, ahol olyanok voltak a viszonyok, hogy mertek is dönteni ügyében, meg nem is s ahonnan visszafelé jövet hívei még a császári kíséretet is szét merték és tudták verni és a bevehetetlen Wartburg várát tudták rendelkezésére bocsátani.

Luther bátorsága tehát nincs kétségtelenül bebizonyítva, következetlensége, elvváltoztatása és gyöngelelkűsége azonban igen. Mikor pl. a Hesseni Fülöp-féle lelki panama kipattanása fenyegetett, Luther úgy begyulladt, hogy utána irataiban nem győzte hangsúlyozni a többnejűség *tilos* voltát. „Értelmi tévedése" tehát egy csapásra megszűnt. Ugyancsak nehéz azonban eldönteni, hogy melyik volt az igazi és őszinte meggyőződése, mert Hesseni Fülöp-

nek, mikor évek mulva személyesen találkoztak, megint csak a többnejűség megengedett volta mellett beszélt és érvelt. Mikor ugyanis Fülöp a többnejűség védelmére egy „Dialog"-ot adott ki, Luther *cáfolatot* akart rá írni. Egy részével el is készült s ez Walch, Luthers Schriften 21, 1577. s köv. lapokon meg is található, de azután Fülöp és mások kérésére abbahagyta. Ez iratban Luther a legélesebben ellenzi és elítéli a többnejűséget. Fülöpnek Butzerhez 1542. máj. 16-án írt leveléből azonban megtudjuk, hogy ugyanez időben Fülöp Luthernél járt Wittenbergben s ott vele „allerlei Konversation"-ja volt e Dialógot illetőleg. Fülöp azt írja, hogy Luther gyengéllette az ő Dialógusának érveit s azok helyett jobbakat mondott neki (többek közt, hogy Mózes megengedte a harcosoknak, hogy a harcban szerzett leányzót magukhoz vehetik, pedig a harcosok tekintelyes része bizonyára házas ember volt.) „Dies wären — mondta neki Luther — gute ursachen gewesen, mit welchen man den Leuten die Mäuler hätte stopfen mögen." (Lenz idézett műve II. 82.) Szóval nyíltan a többnejűségnek a legnagyobb hévvel való ostorozása, a magánéletben sok „gute Ursachen"-nek mellette való felsorakoztatása.

Luther 1518. októberében Cajetan pápai követ előtt a következő nyilatkozatot tette: „Én, Luther Márton, ágostonrendű szerzetes, bizonyítom, hogy a római Anyaszentegyházat tisztelem és neki engedelmeskedem minden szavamban és cselekedetemben mind a jelenlegiekben, mind az ezelőttiekben, mind a jövendőkben. Ha pedig eddig másképen beszéltem, ezt meg nem történtnek szeretném tekinteni." Okt. 17-én, majd másnap okt. 18-án ismét egy-egy alázatos levelet íntézett a pápai követhez, melyben hangsúlyozza, hogy engedelmeskedik a római Egyháznak. Rá két napra pedig, okt. 20-án éjtszaka megszökött. Lehet ilyen körülmények között őszintének tartani azt, amit előtte egy-két nappal írt? Pedig még azt sem lehet mentségére felhozni, hogy kényszerből írta alá, amit írt, mert a jellemszilárd ember — és most erről a tulajdonságról van szó — állítólagos kényszerből se tagadja meg meggyőződését s „kényszerre" hivatkozva VI. Sándor is nyugodtan elhagyhatta volna II. Alfonsót. Egyébként pedig kényszerről szó sem lehet, mert Luther a megadott nyilatkozat után bizonyára nem kényszerből írta a pápai követnek még levélben is azt, amit előbb nyilatkozatában kijelentett s ha még ezt a levelet is kényszerből írta, akkor utána való napon egy újabb hasonló levelet már bizonyára mégse kényszerből írt. Egy félév mulva, 1519. márc. 3-án, ismét ezt írta Luther a pápának: „Bizonyítom Isten és minden teremtménye előtt, hogy nem volt szándékomban és most sincs, hogy a római egyháznak és Szentségednek hatalmát bármi módon megtámadjam vagy álnokul csökkentsem. Igen, elismerem

önként, hogy ennek az egyháznak hatalma mindenek felett vagyon és hogy nincs semmi, sem az égen sem a földön, amit fölébe lehetne helyezni, kivéve Jézus Krisztust, az Urat mindenek felett." Azt is ígérte, hogy a népet búzdítani fogja az ezen Egyház iránti tiszteletre. Tíz napra rá pedig ezt írja Spalatinnak, aki szintén kiugrott pap volt (és elmeháborodottan halt meg): „Nem tudom, hogy a pápa maga a Sátán-e (antikrisztus) vagy annak apostola." (!) Hol itt az egyenesség, hol itt a jellem s ha csakugyan az volt az igazi meggyőződése, amit Spalatinnak írt, hol itt a bátorság?

Mikor VIII. Henrik, Anglia királya, Luther ellen védelmébe vette az Egyház tanait, Luther „Contra Henricum regem Angliae" (1522) címen iratot adott ki ellene, amelyben Angolország királyának ilyen címeket ad: bolond, szamár, megkoronázott szamár, Istentől elrugaszkodott lurkó (mert a király fiatal volt), pimasz királyöszvér, disznók hányadéka, sörke (kis tetű), kinek az apja tetű volt; szamár, aki zsoltárt akar olvasni, de csak zsákhordásra való; egy bolond szörnyszülötte, aki minden érvével együtt a tomisták, pápisták és más hasonló szemetek („Ausvurf"-ok) szemétgödrében fekszik. (És még egy sereg, melyeket trágár voltuk miatt nem közölhetünk.) Mikor azután idők multával ugyanez a király Boleyn Annával való elzüllése miatt rossz viszonyba került az egyházzal s így Luthernek reményei lehettek körülötte, olyan iratot intézett hozzá, mely a hízelgés terén produkál majdnem olyat, mint az előbbi a durvaság, düh és neveletlenség terén. Ebben a tekintetben is megbélyegzi Luthert még Meyer katolikus-ellenes Konversationslexikonja is, amely ezt írja: „VIII. Henrik angol király és később Braunschweigi Henrik elleni vitairatában alkalmasint a lehető legnagyobb teljesítményt produkálta a durvaság terén és a több, mint bocsánatkérés, melyre leereszkedett, mihelyt kilátás volt arra, hogy az előbbit a hitújításnak megnyerje határozottan élete gyengéihez tartozik." Hát bizony kétségtelen, hogy mindez minden, csak nem következetesség és a férfijellem hajthatatlansága.

De térjünk vissza VI. Sándorhoz.

Egyenesen bámulatos, sőt azt mondhatnám: érthetetlen VI. Sándor a gondolat és sajtószabadság minden képzeletet felülmúló tiszteletében, egyuttal a személye elleni gyalázkodások, megszólások, rágalmak békével való tűrésében. Az a szólás- és sajtószabadság ugyanis, melyet ő Rómában uralkodása alatt teljesen szabadjára engedett, nem annyira a közállapotok, mint inkább az ő személyének és magánéletének bírálatában élte ki magát s ezt VI. Sándor mindig szó nélkül tűrte. Ilyen büntetlenség mellett érthető, hogy az ellene szóló pamfletek ugyancsak burjánoztak és VI. Sándor elsősorban e magában véve nagyon szép, sőt bámu-

latos tulajdonságának köszönheti, hogy a világtörténelem egyik leghírhedtebb emberévé vált, akiről a legképtelenebb rágalmakat az emberek nagyobb része még most, négyszáz év múltával is, rendületlenül hiszi. Ő maga ebbeli nagy türelmét azzal okolta meg és mikor hasonló rágalmazó iratok megbűntetését kívánták tőle, mindig azt felelte, hogy Róma szabad város; itt mindenki mondhatja és írhatja azt, aki neki tetszik. A gyalázást és rágalmazást ilyen békével és a bosszúállás, harag vagy a szenvedélyek háborgásának legkisebb nyoma nélkül tűrni egész különlegesen nagy és rendkívül rokonszenves jellembeli tulajdonság, amilyennel alig találkozunk a világtörténelemben. (Nagy Frigyesről írnak még ilyesmit, de az, amit neki kellett alattvalóitól tűrnie, nem is fogható a VI. Sándorra szórt rágalmakhoz). Ez kétségtelenül VI. Sándor alaptermészetének jóságából folyt, amely jólelküség a nemi erkölcsök terén kifogások alá eső emberek között eléggé gyakori. Feltűnően látszik például jósága Savanarolával való türelmes és a Mediciek állandó izgatása ellenére is túlengedékeny eljárásában és a zsidók iránti türelmében (még a Spanyolországból akkor kiüldözött titkos zsidókat is befogadta országába). Trónraléptekor meghatva mondta a florenci követnek, hogy mindenkinek közös atyja akar lenni és a hét minden szerdájára olyan fogadónapot tűzött ki, melyen bárki megjelenhetett előtte és személyesen előadhatta panaszát.

A másik ok, amellyel a gyalázkodások iránti bámulatos türelmét, sőt közönyét meg lehet magyarázni, bámulatosan egészséges idegzete és életkedve. „A pápa — mondja Paolo Capello 1500. szeptemberében — hetven éves; napról-napra fiatalabb lesz; gondjai nem tartanak tovább egy napnál; vidám alaptermészetű és csak azt teszi, ami jól esik neki; egyetlen gondolata gyermekei naggyátevése, mással nem törődik."

Az 1501. év végén Silvió Savellinek, egy Rómából Miksa német császárhoz emigrált római főúrnak szóló levél alakjába öltöztetett irat jelent meg nyomtatásban, mely a Borgiák gyalázásában minden eddigit és képzelhetőt felülmúlt. Ez az irat a pápát „átkozott bestiának" nevezi, „új Mohammednek, aki gonoszságban felülmúlja az elsőt", akinél „nincs gonoszabb ellensége Istennek, Krisztusnak és a vallásnak." Ezután a pápa, Cesare és Lucrezia olyan bűneit sorolja fel, melyek még képzeletben is alig lehetségesek. „Nincs az a bűn és gonoszság — írja — amit Rómában nyilvánosan és a pápa palotájában el ne követnének." Végül felszólítja a keresztény fejedelmeket, hogy szabadítsák meg az Egyházat „az elveteműltség ez emberétől, aki azért született, hogy a várost tönkre tegye."

VI. Sándor felolvastatta magának az egész iratot, meghall-

gatta elejétől végig, azután nem szólt semmit. Nemcsak a pamflet szerzője után nem nyomoztatott, hanem terjesztése elé se gördített semmi akadályt, sőt — csodák csodája! — pár év mulva Savellinek is engedélyt adott a hazatérésre s mikor megjött, magánkihallgatáson fogadta!

Bezzeg fia Cesare nem volt ilyen. Aki őt megsértette, levágatta a kezét s rászegeztette kitépett nyelvét. Egy velencei embert, aki szintén egy pamfletet irt ellene, megfojtatott és a Tiberisbe dobatott. „A herceg — mondta egyszer a pápa a ferrarai követnek — jólelkű ember, de sértéseket nem bir eltűrni. Nem egyszer mondtam neki, hogy Róma szabad város és itt mindenkinek szabad azt irnia, vagy mondania, amit akar. Hiszen rólam is beszélnek rosszakat, de én nem törődöm vele. A herceg ezt válaszolta nekem: ha Róma megszokta azt, hogy írjon és beszéljen, jó, de az ilyen embereket én megtanítom keztyűbe dudálni." Ezután a pápa eszébe juttatta a követnek, míly sok embernek megbocsátott már ő s különösen VIII. Károly római inváziójakor mennyi bíborosnak is, kiket maga a király is, mint árulóit nevezett meg előtte. „Kivégeztethettem volna — mondta — a helyettes-kancellárt és Guiliano della Rovere bíborost (ezáltal mennyi későbbi keserűségtől megszabadult volna), de én senkinek sem akartam kárát és tizennégy nagyúrnak bocsátottam meg."

Luther Márton e tekintetben is VI. Sándornak merő ellentéte. Vitán felül áll, hogy Luther igen tudott gyűlölni és bántalmakat épen nem tudott eltűrni. Kétségtelen, hogy Luthert „reformátori" működésében nem a szeretet, hanem a gyűlölet vezette s ez egymaga kétségtelenné teszi, hogy nem lehetett az Isten embere. Luther nem azt hírdette, hogy szeressétek a tiszta evangéliumot, hanem mindig azt, hogy gyűlöljétek a régi egyházat és annak képviselőit. Krisztus evangéliuma azonban nem a gyűlöletnek, hanem a szeretetnek evangéliuma. Csakhogy a szeretettel, a szeretet hírdetésével — isteni kegyelem nélkül — nem lehet megmozgatni tömegeket, legfeljebb egyes kiváltságosokat, gyűlöletre való izgatással azonban igen. Luther gyűlöletet hírdetett gyűlölettel dolgozott, mint minden más forradalmár s ez volt sikere titka.

A pápa és a bíborosok iránti féktelen gyűlöletével telve van minden műve. VIII. Henrik iránti féktelen gyűlöletét fentebb láttuk. A zsidók elleni iszonyú gyűlöletét szintén. A fellázadt parasztok ellenit a „Wieder die mörderischen und räuberischen Rotten der Bauer" (A parasztok gyilkos és rabló hordái ellen) c. műve bizonyítja, melynek szintén elképesztő kifejezéseit csak helykímélés miatt nem idézzük. A pápa elleni szinte már eszelős gyűlöletének többek között az „Ördögtől alapított pápaság" c. műve a beszédes bizonyítéka.

Meyer Konversationslexikonjában olvassuk: „Az epekövektől (Steinschmerzen) annyira kínozva, hogy azt hitte meghal, a pápa elleni állandó gyűlöletet (tehát nem a „tiszta evangélium" iránti szeretet) ajánlotta 1537. februárjában a fejedelmeknek. Még akkor is, imádság és halálvágy közben, ismételgette versét: Pestis eram vivus, moriens ero mors tua, papa (dögvészed voltam életemben, halálomban halálod leszek, pápa). Csak pünkösdig akart még élni, hogy a pápát nyomtatásban még keményebben megtámadhassa, de majdnem tíz évig élt még és csak 1545-ben jelent meg a mű, mellyel fenyegetőzött: „Wider das Papstum von Teufel gestiftet" címen. Ebbe a műbe annyira belevitte gyűlölettel teli lelkének minden hevét, hogy Döllinger olyan írásnak nevezi, „melynek keletkezését alig lehet másképmegmagyarázni, mint azzal a feltevéssel, hogy Luther nagyrészt a részegítő italok okozta felhevülés állapotában írta." (Luther 48. lap.) Schön „Dr. Martin Luther von dem Standpunkte der Psychiatrie beurteilt" című művében (2. kiadás, Wien, 1874. 14—28. lap) azt írja, „hogy Luther ez irat megfogalmazásakor tényleg az elmezavar állapotában volt." Mikor epekövei gyötörték, Luther még akkor is azon bosszankodott, hogy mért neki s mért nem a pápának vagy a bíborosnak vannak ilyen őrjítő fájdalmai. (De Wette, Luthers Briefe, I. 743.)

„Alig tudtam végigolvasni könyveid közül egyet is — írja Erasmus Luthernek — oly féktelenül nagy bennük a gyalázkodó szenvedély (insatiata convitiandi libido). Hacsak két vagy három ilyen gyalázkodó iratod lenne, lehetne még azt gondolni, hogy meggondolatlanul pattantak ki belőled; könyved azonban mindenütt átkozódással van tele (scatet undique maledictis). Ezzel kezded, ezzel folytatod, ezzel fejezed be."

Karlstadt protestáns életírója Luther Karlstadt ellen írt főművéről azt írja, hogy: „főjellemvonása a személyi jellegű gyalázkodások tömkelege." „Ha Luther lényéből és abból a feszült helyzetből — folytatja — melyben művét írta, érthetővé tenni törekedhetünk is polémiájának megborzasztó keménységét, mégse szabad szemet hunynunk azon, míly mély nyomokat hagyott hátra ez az ő harcmodora. Később Lutheránus oldalon ez vált egészen általánossá a tárgyilagos megvitatás helyett, mikor saját táborukban véleménykülönbségről volt szó, anélkül, hogy akárcsak érezték volna is, hogy ezáltal míly messze eltávolodnak a keresztény gondolkodás szelídségétől." Mikor pedig a „pápisták" ellen írt, ugyane szerző szerint „a gyalázkodások, becsmérlések, elferdítések, meggyanusítások újra, meg újra feltörő árját öntötte ellenfeleire a reformátor." Zwingli halála után pedig „azt a hatalmas kifejező erőt, mely őstehetségének sajátja volt, elsősorban a megholt rendszeres, a legnagyobb rutinnal kifejlesztett gonoszlelkű

gyalázásának szolgálatába állította." (Barge, Karlstadt, 2. kötet 223, 275, 445. lap.)

Luther féktelen gyűlölete tehát még az ellenfél halála után sem szűnt meg. Bizony ő igen sokat és igen nagyot vétett a szelídség, a türelem és a felebaráti szeretet ellen. E tekintetben nemcsak VI. Sándor jótulajdonságaival nem bírt, hanem neki éppen ellentéte volt. Vajjon mit tett volna e még haláluk után is féktelenül gyűlölt ellenfeleivel, ha — mint VI. Sándornak — neki is abszolut hatalom és fegyveres erő lett volna birtokában?

Fel szokták hozni Luther dícséretére meghatóan nagy vallásosságát, a Krisztus kiontott vérében való megingathatatlan bizalmát. Hát igaz, hogy ezzel is tele vannak művei és igaz, hogy legalább azokban a hitigazságokban, melyeket a kereszténységből még megtartott, rendületlenül hitt (nem úgy, mint jelenlegi hívei), ámde az a „vallásosság", mely minden lelkiismeretfurdalás nélkül összeegyeztethető mindazokkal a jellembeli nagy hibákkal, melyeket említettünk és bebizonyítottunk, nekünk inkább visszatetsző, mint rokonszenves. Hiszen láttuk, hogy „vallásosságát" még a Hesseni Fülöppel kapcsolatos ócskaságaiba is belekeverte, de ezek inkább megbotránkoztatólag (vagy talán komikusan) hatnak, mint felemelőleg. Egyébként VI. Sándor is „vallásos" volt s benne a vallásosság legalább lelkiismeretfurdalást is okozott, hiszen — mint láttuk — a csapások súlya alatt még magába is szállt, sőt nyilvános bűnvallomást is tett s elismerte, hogy bűneivel az Isten büntetését megérdemelte. Vatikáni lakosztályát, kivált hálószobáját, csupa vallásos tárgyú képpel festtette tele. Igen sokat fáradozott, hogy a keresztény fejedelmeket összehozza az iziám elleni hadjáratra. Alig hogy Kolumbus felfedezi Amerikát, rögtön, már az első hajóval hittérítőket küld az újvilágba és az Amerikából hazahozott első aranyat az Úr oltárának díszítésére használja.

Ő volt egyébként az is, aki legelőször felismerte a könyvnyomtatás nagy jelentőségét és a vele járó nagy veszélyeket, a hit és a közerkölcs szempontjából és a hit és az erkölcsök védelmére behozta a kinyomtatandó művekre az előzetes cenzurát. Ő tőle származik az akkori két gyarmatosító világhatalom, Spanyolország és Portugália viszályának bölcs és mindkét féltől megelégedéssel fogadott elintézése is, mikor felosztotta köztük a földet.

Különösen hangzik, hogy a renaissance-kor dúsgazdag és fényűző VI. Sándora magánéletében egyszerű volt és ételben-italban mértékletes. Kártyázni szeretett és szokott, de inni nem. Annyira túlzottan egyszerű életmódot folytatott, hogy — mint a ferrarai követ 1492-ben jelenti — étkezése csak egy tál ételből állt, ugyhogy fiai és bizalmasai féltek ebédre való meghívásától és lehetőleg elkerülték. Ebben a tekintetben Luther neki megint

merő ellentéte, mert róla köztudomású, hogy igen sokat adott a jó ebédekre és vacsorákra s mikor hazulról távol volt, „feleségének" írt leveleiben szívesen említi, hogy „ich trinke Reinisch Wein."

(Félreértések elkerülése végett itt említjük meg azt az egyébként magától értetődő dolgot, hogy mikor VI. Sándor Rómából való távollétében két ízben is leányára bízta a Vatikán ügyeinek intézését, ez a megbízás nem a lelki ügyek intézésére vagy az Egyház kormányzására vonatkozott, hanem a pápai udvar ügyeinek vezetésére.)

VI. Sándor életének tanulmányozásakor látja az ember azt is, hogy a pápák a legnagyobb lesüllyedés idején se voltak annyira világi fejedelmek, mint ennek túlságos és rosszakaratú hangsúlyozása miatt még a katolikus közvélemény is gondolja. Ha valamelyik pápa, akkor elsősorban VI. Sándor, volt világi uralkodó az egyházi ügyek rovására, de még ő is annyira pápa elsősorban és oly kevéssé király vagy világi uralkodó, hogy akárhányszor még ezer főt se ért el egész hadserege létszáma s amikor például lázadó alattvalóinak, az Orsinieknek, várát ostromolni akarja, még az ágyúkat is Nápolytól, hűbéresétől, kell kölcsön kérnie. Láttuk, hogy a betörő VIII. Károllyal szemben is a védekezést még csak meg se próbálhatja s vára, hova védelmül vonul, olyan jó karban van, hogy magától bedől. Nagyon torz fogalmaik vannak protestánsainknak, mikor a renaissance-pápákban hatalmaskodó kényurakat látnak. Ők is elsősorban Krisztus földi helytartói és lelki királyok voltak, nem pedig kényurak, vagy a fegyver és erőszak emberei.

Előttünk feltétlenül rokonszenves tulajdonság Lutherben, hogy éppen nem volt a pénz embere. Élete végéig megmaradt benne kolostori örökségkép, hogy a pénznek nem élt, nem gyűjtötte, igen könnyen kiadta magára is, másokra is, a szegényeknek is. Mivel azonban szerzetesből családapává lett, még ez a magában véve szép és nagyon rokonszenves tulajdonsága is hibává válik bizonyos tekintetben, mert a férjnek kötelessége felesége megélhetéséről és a családapának gyermekei jövőjéről gondoskodni. Az ilyen embernek igenis törődnie kell a pénzzel és ha van hozzá alkalma, meg kell takaritania. S ez Luthernek annál inkább kötelessége lett volna, mert „megházasodásakor" kissé túlnagy tekintettel volt a fiatalságra és a testi szépségre. Bora Katalin 15 évvel fiatalabb volt, mint ő. (Luther 41, Bora 26 éves volt az „esküvőkor", aztán nagyon szép is volt, hiszen Krisztián előzött dán királynak is nagyon tetszett, még mielőtt Luther elvette, sőt közelebbi viszonyban is volt vele, mert a tőle kapott gyűrűt Bora egész életén át őrizte.) Luthernek tehát gondolnia

kellett arra, hogy a nála sokkal fiatalabb nő valószínűleg tovább fog élni, mint ő, tehát megélhetéséről gondoskodnia kellene, nem is szólva a gyermekekről. Luther azonban nem gondoskodott róluk, úgyhogy halála után Bora Katalin és a gyermekek valósággal nyomorba kerültek. Több kérvénye maradt fenn, melyet férje halála után a dán királyhoz intézett és siralmas helyzetében segélyét kérte. Segélyt csak a második kérvényre kapott, akkor is keveset, úgyhogy bizonyára az inség is hozzájárult ahhoz a tüdővészhez, amelyben elpusztult.

VI. Sándor e tekintetben épp ellentéte volt Luthernek. Ő igen jól tudta magát anyagilag adminisztrálni, bár inkább csak bíboros korában. Pápa korában már nem volt olyan gazdag, igaz, hogy csupán azért, mert ekkor már nagyok voltak a gyerekek és azok jövőjéről kellett — még pedig ugyancsak fényesen — gondoskodni. Ő igazán nem volt *minta-pápa*, de azt *meg kell* adni, hogy minta-papa volt.

A legcsodálatosabb azonban — és ez a körülmény meggyőzően mutatja, milyen magasan állanak az Egyház papjai a világiak felett *még akkor is*, ha egy VI. Sándor képviseli őket —, hogy még ennek a világias VI. Sándornak is, akinek minden gondolata a gyermekei voltak, maradt pénze azért a jóra, a lelkiekre is. Hogy egyebet ne említsek, mint a török elleni védekezést és hogy itt is elmellőzzem azt, amit e célra Velencének adott, a török ellen menekültek állandó segélyezésére fordított és a török elleni harcokban elesettek özvegyeinek és árváinak támogatására juttatott s hogy ne beszéljek hosszabban arról se, hogy egy hajóhadat is kiállított és felszerelt a török ellen: csak a *magyarok királyának* és annak is csak az 1501. és 1502. évben, a ma is meglévő és megtekinthető római számadáskönyvek szerint a következő összegek és a következő tételekben jöttek Rómából: 6851 arany, 1884 arany, 6686 arany, 6666 arany, 3587 arany, 1884 arany, 6700 arany, 222 arany, 51.687 arany, 2325 arany, 2534 arany, 13.333 arany és végül 2325, összesen tehát jóval több, mint 100.000 arany. Hogy ez mekkora összeg volt, megítélhetjük onnan, hogy ugyanekkor nyolc bíboros volt, akinek egész évi jövedelme mindössze 2000 és további öt, akié évi 3000 arany volt.

Hát ilyenek voltak hozzánk, magyarokhoz, Krisztus földi helytartói *még akkor is*, mikor a „gazember" VI. Sándor képviselte őket!

Befejezésül meg kell említenem azt is, ami a közöltek után egyébként is magától értetődő, mert VI. Sándor jelleméből következik, hogy Istennel kibékülve, a szentségek buzgó felvétele után halt meg. Luther ebben sem hasonlítható hozzá, mert ő a szent-

ségek felvétele, bűnbánat nélkül múlt ki e világból, bár ez utóbbi nagyon szomorú eset csak a katolikusok szemében csökkenti Luther lelki értékét, a protestánsok szemében nem.

Még halála után is felhozhatok VI. Sándor dícséretére valamit: Borgia Szent Ferenc az ő dédunokája (meggyilkolt és megható apai szeretettel megsiratott Juan fiának unokája), tehát vérszerinti egyenes leszármazottja volt.

RÁGALMAK

Röviden ezekről is meg kell emlékeznem. Láttuk, hogy VI. Sándor tragikumának, hogy a történelem olyan sötét, fekete emléket hagyott róla, nem annyira az ő túlságos rosszasága, hanem Szent Péter székének, melyen ült, a túlságos szentsége az oka. Csak a hivatalhoz viszonyítva, melyet betöltött, látszott és látszik annyira rossznak. Mikor oly gyűlölettel és megvetéssel nyilatkoznak róla az emberek, valójában a pápai méltóság iránti nagy tiszteletükről és nagyrabecsülésükről tesznek vele tanuságot, bár — sajátságos emberi rövidlátás és elfogultság! — az egyház iránti rosszakaratú közvélemény éppen a pápai szék és a pápai méltóság ellen próbál érveket kovácsolni VI. Sándor életéből.

Hogy a Borgia-pápára már életében tízszer annyi és tízszer akkora rosszat fogtak rá, mint amennyit és amekkorát megtett és e rágalmak négyszáz év távlatában sem tudnak feledésbe menni, sőt még csak elhomályosulni sem, annak az az oka, hogy részint a protestánsok akarják vele lelkiismeretüket megnyugtatni a kereszténység egysége megbontásáért és a hitújítás jogos és szükséges voltát próbálják vele alátámasztani, részint a hitetlenek, hitközönyösek és lanyha vagy romlott katolikusok lelkiismeretének megnyugtatására jók.

Papokról, kivált pápákról mindig igen szívesen elhittek és elhisznek minden rosszat az emberek és mindig szerették ezeket a szívesen elhitt rosszakat terjeszteni és tovább adni. VI. Sándor esetében ezt, mint látjuk, még különösen elősegítette az a bámulatos türelem és közöny, mellyel a pápa e rágalmakat nézte, a renaissance-kor különlegesen nagy romlottsága pedig kiválóan alkalmas talaj volt e rágalmak burjánzására. Könnyen elhitték akkor a legnagyobb képtelenségeket is az emberek, mert maguk is képtelenül rosszak voltak s éppen e képtelenül nagy romlottságuk miatt jól esett nekik lelkiismeretük kínjainak — mivel ugyanis hitük még többnyire megvolt, voltak lelkiismereti kínjaik

– orvoslására az a tudat, hogy sebaj, hiszen a papok, sőt maga a pápa is ép oly rossz, mint mi, sőt ők sokkal rosszabbak.

Az is hozzájárult még a rágalmakhoz, hogy VI. Sándor gyermekei, illetőleg Cesare fia, csakugyan komoly és igen nagy erkölcsi kifogások alá estek, érthető tehát, hogy a közvélemény a fiú bűneit átvitte az apára is, ki e fiúval többnyire együtt volt és őt annyira szerette.

Cesare VI. Sándor legtehetségesebb gyermeke volt, valóságos Übermensch, a szó rossz értelmében véve. Tudvalevő, hogy Machiavellinek ő volt az eszményképe az elmélete szerinti államférfi megrajzolásában. Diplomata, hadvezér és államférfiúi tehetség, aki céljai elérésében nem ismert sem erkölcsi, sem anyagi akadályt. Kegyetlen és bosszúálló, álnok és ravasz. Testi ereje is akkora volt, hogy a bika fejét egyetlen kardcsapással elválasztotta törzsétől. Egyébként vére szifilisszel volt fertőzve s mivel akkor még nem tudták gyógyítani, arca is tele volt tőle kiütésekkel, úgyhogy álarc nélkül nem is ment ki az utcára, bár mások szerint az álarcot az orgyilkosoktól való félelmében használta.

De még Cesaret is megrágalmazták, még nála se elégedtek meg a valósággal, bármilyen borzalmas is volt e valóság. Majdnem minden hirtelen halált, majdnem minden orgyilkosságot őrá fogtak, még öccsének, Juannak, meggyilkolását is. Bizonyosan alig lehet róla gyilkosságot megállapítani. Legtöbb esetben, mikor vádolták, majdnem egész bizonyosan nem ő volt a tettes, néhány esetben azonban bűnössége valószínű.

Hogy VI. Sándor kezéhez semmiféle vér nem tapad, egészen bizonyos. Ezt a felhozott adatok alapján már jelleméből is kétségtelenül megállapíthatja az olvasó. Hiszen láttuk, hogy még azokat se büntette meg, akiknek járt volna a halál, mert megérdemelték. Mert ne felejtsük, hogy VI. Sándor szuverén volt, joga volt a bűnösöket, pl. az ellene lázadókat vagy felségsértőket halállal büntetni. Ha ilyesmit megtett volna, csak kötelességét teljesíti, vagy legalább is törvényadta jogával él. IV. Henrik száz évvel később uralkodott Franciaországban, mint VI. Sándor Rómában és száz esztendő alatt sokat halad a világ s ráadásul IV. Henrik a régi idők egyik legfelvilágosultabb uralkodójaként szerepel a történelemben, mégis mikor 1594-ben a 19 éves Chastel merényletet követett el ellene, bár a merénylet nem sikerült, ezt a szerencsétlen, nyilvánvalóan nem normális gyereket mégis nemcsak hajmeresztő kínpadra vonások és megkínzások után felnégyelték, hanem mivel felbujtókként a jezsuitákra gyanakodtak, a tisztes Guignard jezsuita atyát szintén borzalmas kínpadravonások, tagjainak összetörése és sebeibe forró olaj öntése után szintén felnégyelték. Mindezt azért „érdemelte" meg, mert felbujtó

úgyan nem volt, de a házkutatáskor a király állandó botrányos erkölcstelenségére — ami teljesen megfelelt az igazságnak — tett elítélő és megbélyegző feljegyzéseket találtak iratai között.

IV. Henriket azonban senki se tartotta s nem tartja gyilkosnak, sőt igazságtalannak se. Ellenkezőleg! Tele van magasztalásával a történelem.

De ha VI. Sándor nem törvényes vizsgálat és ítélet után, hanem titkos megbizott által tette volna el láb alól néhány hűtlen vagy felségsértő ellenfelét, még akkor se nevezhetnénk egyszerűen orgyilkosnak. Mert adódhatnak és adódnak is olyan körülmények és helyzetek, mikor az állam érdeke, a társadalmi rend fenntartása és a fenyegető anarchia elkerülése a lázadónak, a felségsértőnek vagy a nemzet ellenségének, a kezében lévő nagy politikai vagy fegyveres hatalom miatt, ilyen módon való megbűntetését javasolja, sőt teszi szükségessé. Például még a Habsburgok is ilyen módon büntették (gyilkoltatták meg) a lázadó Wallensteint, de mindenki tudja, hogy Wallenstein ezt a sorsot megérdemelte. Ha nyíltan előbb törvényszék elé állíttatták volna s csak úgy végezték volna ki, esetleg csak évekig tartó polgárháború után sikerült volna legyőzni és megbűntetni. Sőt többet mondok: Hitler napjainkban, a huszadik században egy éjtszaka 70 lázadót, illetőleg dehogy lázadót: csak lázadni készülőt, küldött bírói ítélet nélkül másvilágra anélkül, hogy emiatt bárki nemcsak otthon Németországban, de még külföldön is megbotránkozni merészelt volna, pedig a kivégzettek közül kettőről azóta maguk Hitlerék is elismerték, hogy ártatlanok voltak s csak tévedés okozta halálukat.

VI. Sándor azonban ilyesmit soha nem tett, pedig abban az időben Itália főúri, sőt nem főúri köreiben is nemcsak az erkölcstelenség, hanem az orgyilkosság is mindennapos volt. Az elődjének VIII. Incének halálától az ő megkoronázásáig eltelt egész rövid idő alatt 220 gyilkosság történt Rómában. Mikor a Juan fiának meggyilkolása miatt elrendelt nyomozáskor Giorgio szlovén fakereskedő azt vallotta, hogy miközben a Tiberis partján lévő faraktárát őrízte éjtszaka, látta, mikor a holttestet a vízbe dobták, arra a kérdésre, miért nem tett az esetről jelentést, azt a választ adta, hogy nem tulajdonított a dolognak nagyobb jelentőséget, mert eddig már száz holttestet is látott éjtszaka ott a Tiberisbe vetni. — Ilyen volt VI. Sándor kora! De neki határozottan becsületére válik, hogy kora bűnei közül csak az erkölcstelenség mételyezte meg s még az is kisebb fokban, mint kortársait, korának másik, sokkal nagyobb bűne, az orgyilkosság, teljesen távol állott tőle, sőt még e gyilkosságok előidézője, a gyűlölet és bosszú szelleme is teljesen idegen volt lelkétől.

Mikor a lázadó Orsinieket leverte, a család bíboros fejét az Angyalvárba záratta, ahol az agg főpap hamarosan meghalt. Rómában mindenki mérget emlegetett, de tekintve, hogy abban a társadalomban az orgyilkosságok mindennaposak voltak, nem csoda. Orsini bíboros azonban nem hirtelen, hanem 12 napi betegség után halt meg s egyébként is öreg volt már. De ha méregtől halt volna meg, akkor se a pápáétól, hanem Cesaréétől s a pápát e bűnében még csendes bűntársának se tarthatnánk, hiszen láttuk, hogyan óvta fiát a bosszúállástól. De ha a pápa mérgétől halt volna meg Orsini, akkor se nevezhetnénk az esetet gyilkosságnak, mert VI. Sándor szuverén volt, akinek joga volt alattvalóit halállal bűntetni s Orsini a lázadás és felségsértés bűnében volt részes.

Egyenesen nevetséges az a mese, hogy magának VI. Sándornak halálát is méregcsere okozta: fiával, Cesareval, meg akarták mérgezni Adriano da Corneto bíborost, de a mérget tévedésből a bíboros étele helyett a magukéba keverték. Tény, hogy VI. Sándor kevéssel halála előtt a nevezett bíboros Róma-környéki villájában volt látogatóban fiával s tény, hogy a pápával egyidejüleg Cesare is megbetegedett, a mese azonban történelmileg teljesen tarthatatlan. Ha ez a mese igaz lenne, akkor is nem a pápa, hanem csak Cesare részéről lehetne mérgezésről szó, azonban a mese Cesaret illetőleg is teljesen valótlan. Nem a bíboros volt látogatóban a pápánál, hanem megfordítva, már pedig bajosan lehet valakinek a maga konyháján készített ételébe mérget keverni a saját házában. De ettől eltekintve is orvosilag kétségtelenül bebizonyítható, hogy VI. Sándor és fia a bíborosnál való látogatás után váltólázban (terziana) betegedett meg. Az idős pápa belehalt, életerős fia kiheverte a bajt. Tudvalevő, hogy Róma környéke mocsaras s különösen mocsaras volt abban az időben s nyári estéken való kinttartózkodás (a szunyogok miatt) a váltólázban való megbetegedésnek majdnem biztos veszélyével járt. A pápa és fia 1503. aug. 6-án este volt a bíboros villájában, de a betegség csak aug. 12-én tört ki rajtuk. Ez már egymagában megcáfolja a méregkeverő mesét. A méreg s kivált az ezelőtt 400 évvel előállítani tudott méreg, nem a bevétel után csak egy hét mulva kezd működni. Ellenben a váltóláz kitörésének természetével egyezik az az idő, mert annak van és ennyi a lappangási ideje. De magán a betegség lefolyásának módján is világosan látható, hogy a pápa betegsége váltóláz volt, mert három, rövid megszakításokkal egymásután következő lázrohamból állt (innen a neve: terziana). A pápát a harmadik, utolsó roham vitte el. Az első kettőt még kibírta.

A rosszakarat és rágalom VI. Sándorral szemben odáig ment,

hogy még avval is megvádolta, hogy saját leányával, Lucreziával, is bűnös viszonyt folytatott. Erről protestánsaink ma is mindnyájan tudnak, mert tanulták a hittanban (!) és természetesen el is hitték, de tud róla és valónak gondolja most is a legtöbb olvasott zsidó, sőt a vallástalan olvasmányokon felnevelkedett katolikus is. Ezért kénytelenek vagyunk mi is még ezt is megemlíteni. Jellemző e mesének eredete, mert tanulságosan lehet belőle látni, miből merít „történelmi tényeket" az elfogultság és rosszakarat. Említettem már, hogy Lucrezia első férje Giovanni Sforza, miután írásban elismerte tényként azt, aminek alapján Lucreziával való házasságát felbontották, emigrált, ott visszavonta nyilatkozatát, mint valótlant s dühében és szégyenében elárasztotta a pápát rágalmaival. Többek közt azt a megjegyzést is tette, hogy a pápa azért választotta el tőle a lányát, mert magának akarja megszerezni. Így keletkezett a borzalmas vád! Pedig nyilvánvaló, hogy semmi másról nincs itt szó, mint egy férfiúi önérzetében megsértett ember egyszerű dühkitöréseiről. Bizonyára maga Sforza csodálkozott volna legjobban, ha tudta volna, hogy az ő dühében tett bosszús megjegyzése íly komoly történelmi vád alapjává lett. Pedig még Giovani Sforza se állítja a később oly sokszor lenyomtatott rágalmat, mint tényt és mint megtörténtet, hanem csak, mint szándékot és tervet a jövőre. Ámde köztudomású, hogy mikor Lucrezia házasságát Giovanni Sforzával felbontották, már rég megvolt a második vőlegény, Biscegliai Alfonz, akivel *rögtön* a felbontás után egybe is kelt s mikor pár év mulva ezt meggyilkolták (Lucrezia igen keservesen megsiratta), hamarosan férjhez ment egy újabb Alfonzhoz, Ferrara hercegéhez — hiszen csak ekkor lett 23 éves — és vele végleg el is költözött Rómából. Eltekintve a feltevés képtelenségétől és undokságától, hol van itt még csak a nyoma is annak, hogy VI. Sándor magának szerezze meg a saját lányát? Az egyház és a papok fínom erkölcsű ellenségei azonban annyit és oly kedvteléssel rágódtak ezen az ő ízlésüknek való csemegén, hogy az ezelőtt ötven évvel vagy még régebben megjelent „tudományos" művekben még a Lucrezia sírjára írt disztichint is olvashatjuk, melynek lényege, hogy az, aki itt nyugszik, Sándornak a lánya, felesége és menye. (Szegény Lucreziára ugyanis még azt is ráfogták, hogy nemcsak apjával, hanem testvérével is bűnös viszonyt folytatott.) Hazánk több ezer protestáns pásztora közül ezt a disztichont egész bizonyosan ma is több százan tudják, mert őket annak idején — akár itthon tanultak, akár külföldön — nagyon alaposan kiképezték — a „theológiában" s bizonyára még olyanok is vannak köztük, akik nemcsak azt hiszik el, hogy Lucrezia csakugyan ilyen gonosz volt, hanem még azt, hogy csakugyan a tőlük betéve tudott vers van rá írva a sírjára.

Ma már Borgia Lucreziát nem lehet rágalmazni. A már többször említett Meyer-lexikon 1890-es kiadása még mindig közli a sírjára szánt megtisztelő disztichont, *de már hozzáfűzi, hogy a vád alaptalan.* Említettem már, hogy a Tolnai Világtörténelemben is benne van már, hogy a rája szórt rágalmak alól a modern történetírás teljesen tisztázta. Most már inkább az a divat, hogy az ellenkező végletbe esnek s Lucreziát, mint a női erény mintaképét, magasztalják. (A Tolnai Világtörténelme is már így ír.) Ez nem igaz. Lucrezia fiatalabb korában nem volt teljesen feddhetetlen. S ez érthető, hiszen Szodomában élt s mindenütt az erkölcstelenség miazmáit szívta be. Tudunk törvénytelen gyermekéről is. Annyi azonban tény, hogy megfelelő környezetben minta-nő vált volna belőle. Azóta, mióta harmadszor férjhez ment, tehát 23 éves korától fogva, tényleg minta-életet élt Ferrarában. Minta-feleség, minta-keresztény s olyan jótékony angyal, hogy a pestisjárvány idején meg ékszereit is elzálogosította, hogy az embereken minél többet segíthessen. Fiatalon, 1519-ben halt meg. Nem volt tehetség, akarata is alig volt. Tipikus nő volt: csupa szív, szeretet, önfeláldozás és ragaszkodás.

Mivel VI. Sándor Farnese Sándort, a szép Julia testvérét, bíborossá tette, az akkori romlott közvélemény rögtön készen volt a váddal, hogy ez a kinevezés Julia prostituciójának bére. Farnese Sándor később III. Pál néven pápa lett s ezt még akkor is az orra alá dörzsölték. Pedig itt megint nem VI. Sándor erkölcstelenségével van dolgunk, hanem kortársai cinizmusával és rosszlelkűségével. Történelmi adat van arra, hogy Farnese Sándort a rómaiak kérésére tette bíborossá a pápa, mint a legelőkelőbb római arisztokrata-család sarját és mint igen értékes és jó embert. És Farnese Sándornak mind bíboroskori, mind pápakori viselkedése és életmódja bizonyíték, hogy méltó volt a kitüntetésre és cáfolat a VI. Sándor ellen emelt gyanúsításra.

Engem VI. Sándor pápa megrágalmazott életében a legjobban az háborított fel, hogy Pinturichio képeivel díszíttetett lakosztályában Szűz Máriát Farnese Julia képében festtette meg, amint ő (a pápa) előtte térdel. Ezt Vasari, ismert nevű műtörténész is említi, mint tényt s tőle aztán egész sereg író átvette. Például még az a protestáns Gregorovius is, aki a Lucreziára szórt rágalmakat megcáfolta, ezt mint tényt elfogadja azzal a megjegyzéssel, hogy a kép ma is látható. Ő persze, mint afféle protestáns, egyenesen azt írja, hogy a pápa a képen a Farnese Julia képében levő Madonnát „imádja". Ez az eset azért háborított fel, mert ha igaz, akkor a pápát nemcsak emberi gyöngeségben kell elmarasztalnom, olyan emberi gyöngeségben, amelyet ő maga is sokszor szívből megbánt, hanem megátalkodottságban és cinizmusban, sőt egyenesen hitetlenségben

is. Ha ez igaz, akkor VI. Sándor előtt semmi sem volt szent. Ez a feltevés ellenkezik VI. Sándornak történeti tények alapján fentebb megfestett jellemével, de közvetlenül is a legkétségtelenebbül megcáfolható. VI. Sándor termei és a tőle odafestetett képek ma is megvannak és láthatók a Vatikánban. Kétségtelen, hogy Vasari ezeket sohasem látta, Gregorovius és társai mégkevésbbé. Tényleg van itt egy szentkép, melyre VI. Sándor is oda van festve, de ez a kép nem Szűz Máriát, hanem a mennybemenő Megváltót ábrázolja. A szakállas Megváltóban azonban talán egészen mégse lehet Farnese Juliára ismerni!? Egy másik teremben van egy Szűz Máriakép is, de ezen meg nyoma sincs semmiféle előtte térdelő VI. Sándornak. Itt a Szűz Anya a kis Jézust tartja kezében. Erre úgy akartak magukon segíteni a rágalmazók, hogy e képen VI. Sándort azóta — „érthető okokból" — bizonyára átfestették. 1895. júliusában ebből a célból levették és átvizsgák ezt a képet s megállapították, hogy azon semmiféle átfestésnek semmi nyoma sincs, de a kép kerete s magának az Istenanyának testtartása, helyzete, szemei nézése stb. teljesen kizárttá teszik, hogy valaha azon a képen előtte egy térdeplő alak lett volna.

Ismét csak nem VI. Sándor volt tehát a cinikus, hanem a rágalmazói.

BEFEJEZÉS.

Értekezésünk elején nem ígértük, hogy VI. Sándor fel tudja majd venni Lutherrel a versenyt. Most se állítjuk, csak rábízzuk az olvasóra: döntse el ő a verseny eredményét. Azt azonban hangsúlyozzuk, hogy a római Egyháznak igen nagy dicsősége és a protestantizmusnak különlegesen nagy szégyene, hogy erre az összehasonlításra akár csak gondolni is lehetett. És ez a nagy dicsőség és ez a nagy szégyen akkor is teljes egészében fenntartandó volna, még ha az olvasó az elmondottakból csak azt az eredményt szűrte volna le, hogy VI. Sándor és Luther jellemileg és erkölcsileg körülbelül egyenrangúak.

Hogy Luther mije a protestantizmusnak, mindenki tudja, hogy VI. Sándor mije a pápák testületének, az is köztudomású. Az Isten olyan rossz szemmel nézte őt a pápai széken, hogy uralkodása alatt egymást érték csapásai. Már megkoronázásakor — ő, aki maga volt a megtestesült erő és egészség — a szertartások alatt elvesztette eszméletét, elájult. Uralkodása alatt (1495. dec. 8.) olyan árvíz öntötte el Rómát, hogy egy velencei feljegyzése szerint „mióta Róma Róma, még nem volt ekkora áradás." 1500. jún. 28-án közvetlenül mellette esett le a falról egy nehéz gyertyatartó, úgy, hogy egy hajszálon múlt, hogy agyon nem csapta. Másnap, péterpálkor pedig épen mikor kihallgatást akart adni, beszakadt a mennyezet

felette és rádőlt a trón. Ekkor eszméletét vesztette és megsebesült. Annyi rom és törmelék volt körülötte, hogy félórába telt, mire a beszaladó személyzet hozzá tudott férni. VI. Sándorra, a legroszszabb pápára tehát a szó szoros értelmében rádőlt a vatikán. (Ekkor is magába szállt, nagy meghatottsággal köszönte meg az Istennek és a Boldogságos Szűznek, szerencsés megmenekülését, megjavulása azonban ekkor még annyi ideig sem tartott, mint Juan meggyilkolása után.)

Kortársai annyira méltatlannak tartották a pápai trónra, hogy az általános felháborodás és megvetés miatt, mellyel a rómaiak életében kísérték, nem is lehetett neki díszes temetést rendezni. Minden pompa nélkül temették el. A halál láttára el szokott némulni az ellenszenv és gyűlölet, de VI. Sándor halálakor nem. Egy bolognai kortársa például így fejezi be a haláláról szóló értesítést: „et sepultus est in inferno: és eltemettetett a pokolban".

Mansi, luccai érsek azt írja róla, hogy könnyebb hallgatni, mint mérséklettel írni róla, egy másik egyháztörténetíró pedig azt emeli ki róla, hogy az egyetlen pápa, akinek eddig még védője sem akadt.

Ezt a pápát hasonlítottuk össze Lutherrel s ezért tartjuk az eredményt, amit kaptunk, annyira dicsőségesnek az Egyházra és annyira lesújtónak a tőle elszakadt felekezetekre. Luther életén sem kortársai nem botránkoztak, sem a történelem nem vet rá követ. VI. Sándort kortársai szörnyetegnek tartották, a történelem is elvetemültnek bélyegzi meg s az egyháztörténelemnek sincs számára egyetlen mentő szava. Ezt a jelenséget másra nem magyarázhatjuk, mint arra, hogy a közvélemény (még a protestáns közvélemény is) régente is, ma is túlszentnek tartja a pápai széket, túlfenköltnek és magasztosnak Szent Péter utódát, túldicsőnek a Krisztus Anyaszentegyházat, viszont a „reformátori" tiszt méltósága iránt meg — csodálatos! — semmi érzéke nincs; egy „reformátorban" a hibákat és bűnöket egészen természetesnek tartja.

Azután a katolikus egyház még egy nagy dicsőségére is rá kell itt mutatnunk. A katolikus egyház képviselői Luthert semmiben sem rágalmazták. Még azokat a bűneit is, melyek történelmileg nem feltétlenül biztosak, de viszont valótlanságukat sem lehet kimutatni, se hirdetik és terjesztik. Hogy van olyan adat is, még pedig egykorú adat, hogy Luther öngyilkossággal végezte életét, én magam is papkoromban tudtam meg, de akkor is azzal a hozzátevéssel, hogy ez az állítás nem tartható. A Luther vérbajára vonatkozó adatról, úgyszintén a Turchsess Rozina vádjáról, pedig csak e cikk adatainak gyűjtése közben szereztem tudomást. Ennyire nem divat e dolgoknak katolikus körökben való hánytorgatása! Hesseni Fülöp esetét és benne Luther dicstelen szerepét, szintén pap voltam már, mikor megtudtam, pedig ez utóbbi a a legkétségtelenebb történelmi tény.

Igaz, hogy a VI. Sándor elleni rágalmakat se a protestánsok találták ki, hanem a gonosz katolikusok, de hiszen az Egyháznak nem is kisebb ellenségei ezek, mint a protestánsok. Azonban e rágalmak terjesztésében és életben tartásában ugyancsak kivette a protestantizmus a részét. S ez bizony a protestantizmusnak és protestánsainak igen nagy pirulni valója. Hiszen látni fogjuk, hogy Ravasz László lapja, a Református Élet, VI. Sándorral kapcsolatban még ma is méregkeverést (!) emleget.

Ha pedig valaki azt kérdezné tőlem, szükség volt-e arra, hogy ezeket a piszkos és nyomdafesték alá alig való dolgokat itt kiteregettem, azt felelem, hogy igen nagy szükség volt rá. A megtámadottnak joga, sőt kötelessége védekezni. A katolicizmus jóvoltából ezen a téren mindig a protestantizmus volt offenzivában, mi pedig még defenzivában se voltunk, mert a dolog kényes és szégyenletes volta miatt legjobbnak tartottuk a hallgatást. S a sok hallgatással azt nyertük, hogy mindenkinek, még a magunk híveinek is meggyőződésévé vált, hogy Luthernek csakugyan joga volt az egyházat, illetőleg az egyház képviselőit ostorozni. Tűrtünk azért, mert nem mertünk vagy nem akartunk a piszokhoz hozzá nyúlni s mivel mi nem voltunk hajlandók hozzá nyúlni, annál többet túrkáltak benne ellenségeink. Most végül az egész szemétládát felkavarva kisült, hogy még az egyház legromlottabb képviselőjének is csak két hibája volt: az egyik, hogy nemi életet élt (de ez is a faj szolgálatában állt és sok természetes erény szépíti), a másik, hogy az egyház javait családi céljaira használta fel. Mind a kettőt Luthertől és a protestantizmustól tanulta és az ő eszméje és tanácsa szerint gyakorolta, noha Luthert és a protestantizmust korban megelőzte.

Fiatalabb koromban biztosra vettem, hogy VI. Sándor elkárhozott és jelenleg a pokolban van. Lehetetlennek tartottam ugyanis, hogy az Isten olyan embernek, aki annyi megbotránkozást okozott és akinek bűnei miatt még századok múlva is százezrek távolodnak el az Egyháztól, illetőleg akinek bűneivel még ma, századok múlva is, százezrek tudják menteni és takarni a maguk bűnét, az Isten megbocsátott volna. Ma már érettebb fejjel és a dolog alaposabb ismeretével emberileg egész bizonyosra veszem, hogy VI. Sándor üdvözült, elnyerte Urának Istenének bocsánatát. Most már látom, hogy ő csak gyarló bűnös volt, az igazi gonoszok, az igazi elvetemültek, az igazi megbotránkoztatók azok voltak, akik az ő tényleg meglévő bűneit oly kedvteléssel terjesztették és még inkább, akik azt a mérhetetlenül sok gonosz rágalmat kitalálták róla és elterjesztették. Ezek sokkal gonoszabbak VI. Sándornál s ezek közül soknak aligha adott és aligha fog adni az Úr bocsánatot.

A PROTESTÁNS „CÁFOLATOK"

E tanulmány nagyobb része már a Magyar Kultúrában megjelent és így protestánsaink illetékes és hozzáértő tényezői is olvashatták és olvasták. Hogy mit válaszoltak rá, bizonyára érdekli az olvasót, hiszen minden igazságszerető emberben élénken él az „Audiatur et altera pars" elve és ha az egyik felet meghallgatta, a másik szavát is hallani akarja.

Az „altera pars" ebben az esetben ideges gyorsasággal és túlnagy számmal jelentkezett még a csonkaország határain túlról, sőt messze idegen országokból is. Amit azonban válaszoltak, az a protestantizmus oly szellemi szegénységére vall, hogy egyenesen siralmas. A kritikák tartalmilag három csoportba oszthatók: először az ellenem szórt gyalázkodásokra, másodszor a rosszhiszemű ferdítésekre és harmadszor a tárgyhoz való tényleges hozzászólásokra.

Legkevesebb a legutóbbi, sőt egyetlen egyet, Sólyom Jenőét kivéve, minden egyes tudomásomra jutott kritika kizárólag a gyalázkodásokra, vagy ferdítésekre szorítkozik s a dologhoz való hozzászólást *meg sem kísérli.* Azonban Sólyom Jenő tárgyi hozzászólása is oly gyönge, hogy *ő maga is* kénytelen megállapítani, hogy „a történettudomány nevében nincs mondani valója" és hogy „a cáfolatot mellőzi", vagyis bírálatát ő maga sem tekinti a tárgyhoz való hozzászólásnak. Tanulmányomra tehát tulajdonképen nem is kaptam mást válaszul, mint *csak* gyalázkodást *és csak* sértegetést.

A GYALÁZKODÁSOK

Mindenkinek, a protestáns olvasónak is, el kell ismernie, hogy ez a mű történelmi adatok alapján érvelő mű. Nincs egyetlen egy állítása, mely az adatok tömegére ne támaszkodnék s nincs egyetlen egy Lutherra vonatkozó adata, melynek történelmi kútfője pontosan megjelölve ne volna. A felekezeti sajtó egy szót sem szól a történelmi adatokhoz, hanem helyette (például a Szlovenszkóban megjelenő Evangélikus Lap [1935. nov. 15-i szám) szememre hányja, hogy „a sorsot üstökénél fogva cibálom", „csak kellemetlenkedni akarok"; megállapítja, hogy nekem csak egy célom van, a siker s hogy az ilyen csak sikerre pályázó emberek a leggyávábbak, mert „félnek Luther arcába, hitébe, küldetésébe és az őt küldő Gondviselés szentségébe nézni, mert attól remegnek, hogy ez a fényes égi tükör önön rútságukat, korlátoltságukat és bűnszépítő vétküket is a fejükhöz veri." (De hiszen nekem éppen az a bűnöm, hogy

igenis bele mertem nézni „Luther arcába, hitébe, küldetésébe", ellenben ellenfeleim nyilván nem merik ezt megtenni, mert érveimet még csak vizsgálat alá venni, de még lenyomtatni s így olvasóikkal közölni sem merészelik.)

Kioktatnak, hogy a történelem megértéséhez is idegek kellenek, nekem azonban „nincsenek idegeim". Olyan ember vagyok, „aki az Istent nem érti, útjait nem látja, céljait nem bírja fölfogni. Vak ember." Szerintük én „azt hiszem, hogy minden érzéki gyönyör és bűbáj között a legmagasabbrendű élvezet a máglyahalál (?). Pezenhoffer történelemből szekundát érdemel". (Micsoda elmésen és logikusan van megokolva ez a „szekunda!")

Tanulmányom „epikai költemény", melynek „egyetlen érvére sem jár válasz" (no ez aztán nagyszerű cáfolat!). „Mivel célom nem a történelmi igazság kiderítése és a szavak nálam nem mások, mint vágyak eltakarni az igazi gondolataimat, komolyan nem vehetjük." (Ez a legkényelmesebb.) „Tökéletesen boldog vagyok, ha az igazság nyakát kitekertem." „Ilyen mentalitás kriptában terem, ahol a halottak fölkelnek és még egyszer összeverekednek." (!)

Sajátságos, hogy mindezek ellenére is „sikerprimadonnának" nevez ugyane cikk és e sok lekicsinylés után végül mégis csak azt írja, hogy „lehet, hogy Pezenhoffer ilyen irányú működése végre is meghozza az áhitott sikert", de azzal vígasztalja magát, hogy „a megcsúfolt igazság mindig több, mint a vágyva vágyott siker." Csak azt nem értem, hogy történelemből megérdemelt szekundával, olyan érvekkel, melyeket komolyan nem is lehet venni s melyek oly gyengék, hogy „nem is jár rájuk válasz", „ilyen kancsal szemekkel", ilyen „vézna lélektani tudással", „az igazság nyakának ilyen vakmerő kitekerésével", ilyen „gyenge idegekkel", ilyen gyávasággal, hogy lehet valaki mégis „sikerprimadonna"?

A felvidéki „Evangélikus Lap" vezércikke anélkül, hogy történelmi adataimnak cáfolatába bocsátkozni akár csak meg is kísérelné, mondókáját így fejezi be: „Hogy el ne felejtsük Pazenhoffer úr: Luther az Isten ijjából kilőtt fényes nyílvessző, a reformáció pedig az élő Isten telitalálata volt. Önnek nem velünk van baja, hanem a történelmet alakító személyes Istennel." És az Evangélikus Lap — úgy látszik — azt gondolja, hogy ezzel a nagyhangú mondásával el is intézte azokat a tőlem okmányokkal bizonyított történeti tényeket, melyek mindennek épp ellenkezőjét teszik kétségtelenné s azt hiszi, hogy én megrémülten talán rögtön abba is hagyom „a történelmet alakító személyes Istennel" való gonosz dacolásomat. A legbámulatosabb azonban, hogy protestánsaink e „cáfolattal" meg voltak elégedve, sőt a Budapesten megjelenő Evangélikus Családi Lapnak úgy megtetszett e vezércikk „fölényes és erőteljes" „kitanítása", hogy külön cikket ír róla és egyes „sikerül-

tebb" részeivel (például a kriptában összeverekedő halottakkal) a csonkaországi lutheránusokat is meggyönyörködteti.

Vajjon a protestantizmus védői még azt sem tudják felfogni, hogy tudományos adatokra *csak* gyalázkodásokkal vagy nagyhangú szólamokkal válaszolni szellemi szegénység jele, melyet szégyelni és titkolni kell és szokás, nem pedig dicsekedni vele? Vagy talán ők maguk is nagyon jól tudják, hogy érvekkel nem lehet az ő „igazukat" védeni?

Hogy ez a rosszhiszeműségig menő gyalázkodás mennyire általános cikkemmel kapcsolatban a felekezeti sajtóban, mutatja, hogy még legkomolyabb bírálóm, Sólyom Jenő, is többek közt így szól: „Őszinte szánakozással kell gondolnunk magára a szerzőre; logikai bukfencei, szertelen véleményei, pokoli gyötrelmet árulnak el (!); lehetetlen megtagadnunk tőle az evangéliom vigasztalását." (!)

Azok előtt, akik tanulmányomat olvasták, még ha protestánsok is az illetők, azt hiszem, az ellenmondás legkisebb veszélye nélkül jelenthetem ki, hogy tanulmányom maga a megtestesült fölény, az igazság tudatából merített biztonság, optimizmus, bonómia, sőt humor. Hogy maga Sólyom is ilyennek találta, bizonyítja, hogy még azt is kifogásolja, hogy mért nem közölnek belőle hosszabb részeket egyszerre (pedig hosszabbakat már igazán nem közölhettek volna) s ezt a következőképen okolja meg: „A cikk a harmadik számban sem fejeződött be, valószínűleg azért, hogy minél több számot vegyenek meg az érdeklődők a Magyar Kultúrából." Sólyom tehát azt hitte, hogy az érdeklődők csak az én cikkem miatt vették a Magyar Kultúrát vagy legalább is az én cikkem miatt sokkal többen vettek belőle, mint máskor. Hogy lehet már most e két állítást összeegyeztetni? Hiszen „pokoli gyötrelmeket" szenvedő lelki beteg „logikai bukfencekkel" tele alkotásától menekülni szoktak az olvasók, nem pedig a folyóiratot ennek a kedvéért megvenni.

Mikor cikksorozatunknak a Hesseni Fülöp kettősházasságáról szóló része a Magyar Kultúrában megjelent — ez volt egyébként az a fentebb jelzett negyedik szám, melyet, mint láttuk, Sólyom Jenő oly türelmetlenül várt — a magyar protestantizmusnak nem volt más „cáfolata," mint hogy Sólyom Jenőnek „Pezenhoffer cikkéhez" című cikksorozata végéhez csillag alatt a következő megjegyzést fűzték: „Lapzártakor érkezett kezünkhöz Pezenhoffer cikkének befejezése. Ezt sem lehet máskép magyarázni, mint hogy írója türelmetlenkedve sürgeti a katolikus vallással már kacérkodó protestánsokat az áttérésre. Nyilvánvaló, hogy gyalázkodással (!) akarja célját elérni és ezzel le is leplezi magát. Krisztus nem ezt rendelte apostolainak eszközül, hanem az evangéliom hirdetését. Hiába gúnyolja Pezenhoffer az evangéliumot (?), egyházunk ren-

dületlenül ragaszkodik szolgálatához, Krisztus missziói parancsához." Pont. Vége. Ez és csupán ez a cáfolat arra a történelmi adatokkal agyontámogatott borzalmas vádra, melyet Hesseni Fülöppel kapcsolatban Lutherről felhoztam. Egyszerüen azt merészelik rólam állítani, hogy „gyalázkodással akarom célomat elérni" és így ellenem lázítják olvasóikat, de természetesen „gyalázkodásom" tárgyát nem tudják megcáfolni, de azt sem merik mondani, hogy nem igaz, sőt leközölni se bátorkodnak, úgy hogy a felekezeti olvasók nem is sejtik, miről van itt szó és mi az, amivel én „gúnyolom az evangéliumot".

Én történelmi adatokkal bebizonyítom, hogy a reformáció alapítója és főképviselője egy nagyúrnak, azért mert nagy úr volt, titokban, de csak titokban megengedte, hogy egyszerre két felesége legyen, ezért ismételten ajándékot fogad el tőle s mikor a dolog kitudódik, eltagadja és rákényszeríti, hogy ő is tagadja el. És erre felekezeti részről nem merik azt felelni, hogy a vád nem igaz, hanem „cáfolatul" ezt mondják: Hiába gúnyolja ön az evangéliumot, mi rendületlenül ragaszkodunk szolgálatához. A történeti tényből én azt a következtetést vontam le, hogy ezek után nem maradhat tovább protestáns az, aki vallásában csakugyan vallást lát és tőle lelke üdvösségét várja. A cáfolat: Hiába gúnyolja ön az evangéliumot, mi rendületlenül ragaszkodunk szolgálatához, Krisztus missziói parancsához s „pokoli gyötrelmei" közepette önt is szeretettel részesítjük „az evangélium vigaszában". Én pedig most az olvasóra bízom, nem baj, ha protestáns is ez az olvasó, hogy döntse el, jóhiszeműek-e ezek az emberek, vagyis hogy ők maguk legalább meg vannak-e győződve annak igazságáról, amit mondanak vagy írnak.

„Lapzártakor" jutott kezükhöz cikkem kérdéses része — hozzák fel mentségükre — s ezért nem tudnak érdemesebb cáfolatába bocsátkozni. Ez a legkisebb baj lenne — felelem. Emiatt megcáfolhatták volna, ha tudták volna — a következő számban! De persze ott még jobban hallgattak róla. Egyébként a „lapzártára" való hivatkozás is ürügy csupán s szintén rosszhiszemű, mert az én cikksorozatomnak kérdéses része a Magyar Kultúra 1935. december 5-i számában jelent meg, e kíváló „cáfolat" pedig az Evangélikus Családi Lap 1936. jan. 1-i számában s az Evangélikus Családi Lap-nak előtte 1935. dec. 10-én is, meg dec. 20-án is jelent meg egy-egy száma. Hogy tehát a Magyar Kultúra dec. 5-i számát lapzártakor kapták, talán írhattak volna dec. 10-i, de nem jan. 1-i, tehát utána a harmadik (!) számukban. De még arra sem lehet gondolni, hogy későn került a kezükbe, mert éppen dec. 10-i számukban írták, hogy „a cikk a harmadik számban sem fejeződött be", tehát már ekkor türelmetlenül várták a negyedik számot, mely

pedig éppen Hesseni Fülöp esetét tartalmazta, mely azonban előbb megjelent (dec. 5.), mint az ő ideges sürgetésük (dec. 10.). A lapzárta tehát tisztán ürügy.

IRÁNYZATOS BEÁLLÍTÁSOK ÉS FERDÍTÉSEK.

A jóhiszemű és igazságának tudatában levő bíráló először idézni vagy legalább is kielégítőleg ismertetni szokta az ellenfél állítását és *azután* igyekszik valótlanságát kimutatni. Jellemző és a protestantizmus védőire nem éppen hízelgő következtetésekre ad alkalmat, hogy tanulmányunk adatait és állításait a felekezeti lapok nemcsak nem cáfolják, hanem nem is ismertetik. A protestáns cikkezők, úgy látszik, maguk is annyira nem hittek annak igazságában, amit oly nagy hangon állítanak, hogy olvasóik elől az ellenfél érveit elleplezni tartják szükségesnek. Mivel itt-ott mégis kénytelenek idézni, csak pár mondatra szorítkoznak, ezt is céljaiknak megfelelően gondosan megválogatják, az összefüggésből kiragadják s így a valósággal egészen ellenkező értelmet adnak neki. Adataim közül azonban még kivételesen se idéznek egyet se.

E ferdítéseket egyébként nem nagyon lehet a gyalázkodásoktól élesen elválasztani, mert legtöbbször együtt járnak. Például az a fentebb idézett állítás, hogy az én tanulmányom „pokoli gyötrelmet" árul el, nemcsak gyalázkodás, hanem ferdítés is, mert hiszen a valóság ennek épen az ellenkezője, mert tanulmányom kétségbevonhatatlanul a fölény és biztonság hangján van megírva.

Nemcsak gyalázkodás, hanem ferdítés is az Evangélikus Lapnak az a kijelentése, hogy én „tökéletesen boldog" vagyok, „ha az igazság nyakát kitekerem," mert lehetetlenség, hogy még a protestáns olvasó is el ne ismerje, hogy az igazságra és a tárgyilagosságra, igen is, törekszem, sőt épen e tulajdonságom nyílvánvalósága legnagyobb erőm.

Minden támadóm tudatában van annak a nagy fogyatékosságának, hogy érveimet és adataimat nemcsak nem cáfolja, hanem nem is ismerteti. Nem cáfolja, mert nem tudja, nem ismerteti, mert cáfolat nélkül nem meri. E nehézségekkel úgy birkóznak meg, hogy nagy hangon azt állítják, hogy érveim és adataim annyira túlzók, sőt képtelenek, hogy ismertetésük kár, cáfolatuk felesleges. De azért e cáfolatra se szoruló „képtelenségek" ellen mégis még Németországban és Hollandiában is védekeznek, amivel bebizonyítják, hogy ők maguk is mennyire nem hiszik azt, amit állítanak s hogy állításaimat mennyire fontosnak tartják.

„Mivel célja nem történelmi igazság kiderítése és a szavak nála nem mások, mint vágyak eltakarni igazi gondolatait, komolyan

nem vehetjük" írja az Evangélikus Lap. Hogy ez az állítás becsületsértés, kétségtelen, de hogy nemcsak becsületsértés, hanem ferdítés, azaz rágalom is, mert az igazsággal homlokegyenest ellenkezik, az is nyílvánvaló mindazok előtt, akik művemet olvasták.

Sólyom Jenő még tovább megy annak megokolásában, hogy mért nem akarja (értsd: mért nem tudja) ő az én történeti adataimat megcáfolni. „A történettudomány nevében — írja — nincs mondanivalónk, mert, mint bevallottan (!) célzatos írásmű, nem is igényli, hogy a tudományos igazság mérlegére helyezzük." Tehát ő nemcsak azzal vádol, hogy nem törekszem az igazságra, hanem még azt is megállapítja, hogy én ezt be is vallom. Minden olvasóm tudja, hogy, én nemcsak be nem vallok semmit, hanem ennek épen az ellenkezőjét hangsúlyozom, de nemcsak hangsúlyozom, hanem gyakorlom. Annyira nincs itt szó semmiféle célzatosságról, annál kevésbbé ennek „bevallásáról", hogy a célzatosság teljes hiánya miatt még egy kis látszólagos ellentmondás is csúszott tanulmányomba. Az elején ugyanis azt hangsúlyozom, hogy „nem várhatja az olvasó, hogy VI. Sándor messze felette áll Luther Mártonnak" s azt is mondom, hogy lehet, hogy Luther „éppoly, vagy majdnem oly gyarlónak és bűnösnek találtatik," mint az, akit ostorozott, a végén pedig mégis az sül ki, hogy az ostorozó „sokkal erkölcstelenebb" volt, mint az ostorozott. Igaz, hogy ezt se én állapitom meg, hanem a Református Élet, mert én annyira nem „vallottam be" semmit és annyira nem voltam „célzatos", hogy csak az adatokat és az ezekből levonható következtetéseimet közlöm, a végső itéletet rábizom az olvasóra. A Református Élet, mint, olvasó, de a többi protestáns lapszerkesztő is, adataim és következtetéseim alapján egyhangúan arra az eredményre jutott, hogy Luther „erkölcstelenebb", sőt a Református Élet szerint „sokkal" erkölcstelenebb volt, mint a legrosszabb pápa. Én pedig „bevallottan irányzatos" tanulmányom végén nem is nyilatkozom, az elején pedig olyanformán beszélek, mintha legfeljebb arról lehetne szó, hogy Luther majdnem vagy époly bűnös lesz, mint VI. Sándor.

Lássunk most néhány szemelvényt a felekezeti sajtó idézési technikájából.

Az Evangélikus Családi Lap 1935. nov. 20-i száma „nem akarja megfosztani olvasóit attól az élvezettől, hogy cikkem erkölcsi felfogásában és valóban mesteri következtetéseiben gyönyörködjenek." Ezt a célját a következő „kis mutató"-val óhajtja elérni, melyre vonatkozólag hangsúlyozza, hogy „szó szerint közli": „Mindezekből látjuk, hogy Luther az erkölcstelenségek legkisebb fajtáját követte el: Egy nő oldalán élt haláláig, hat gyermeknek adott életet, ezeket családban, apai és anyai hatalom alatt nevelte. Gyermekeinek száma bizonyossá teszi azt is, hogy eggyel se jött világra kevesebb

gyermeke, mint amennyinek a természet rendje szerint világra kellett jönnie" stb.

Igazán mesteri idézet! Magam is egyenesen elképedtem tőle, amikor olvastam s nem tudtam megérteni, hogy írhattam én le ilyen képtelenséget! Hogy tudtam a leggyönyörűbb családi erényeket, csak azért, mert véletlenül Lutherben találtam meg őket, egyszerűen „erkölcstelenségek"-nek bélyegezni. Így azután az Evangélikus Családi Lap jámbor olvasói teljes joggal botránkozhattak cikkem „erkölcsi felfogásában".

Az egész botrány egyszerű megoldása pedig az, hogy az idézet úgy kezdődik, hogy „mindezekből látjuk" és ha valaki az előtte lévő fejezeteket, vagyis „mindazokat", amelyekből állításom igazságát láthatja, elolvassa, az előtt napnál világosabb, hogy én egy nő oldalán halálig való kitartást, hat gyermek világrahozatalát és ezeknek családban való nevelését nem erkölcstelenségnek, hanem erénynek tartom. Hogy Luthert mért tartom mégis erkölcstelennek, szintén kifejtettem ugyanitt (t. i. mert ő már megesküdött arra, hogy nem fog házasságot kötni) s fejtegetésem helyességét még a kérdéses felekezeti szerkesztők is belátták, mert hiszen érveimet olvasóik elől szükségesnek látták elleplezni. Az egész botrány titka tehát az irányzatos idézésben, az összefüggésből való raffinált kiszakításban rejlik, mely által szavaim a valósággal épen ellenkező értelmet kaptak!

A cikkemből kikapott idézet egyébként tanulmányomnak Lutherre leghízelgőbb része. Ami közvetlenül utána következik és amelyre a felekezeti lap idézése szintén kiterjed, épen a VI. Sándorra legelitélőbb rész. Bizonyára az sincs minden ravaszság híjján és a felekezeti idézők részéről igazán mesterfogás, hogy Lutherről éppen a legdicsérőbbet, a pápáról éppen a legmeggyalázóbbat tudták olvasóikkal megismertetni cikkemből, de mivel az olvasóknak azt is tudtukra adták, hogy mindezek ellenére szerintem mégis jobb a pápa, mint Luther, a jámbor olvasók bizonyára nem győzték eleget csóválni miatta a fejüket s mással bizonyára nem is tudták magyarázni a dolgot, mint hogy a felekezeti gyűlölet és fanatizmus már teljesen elvette az eszemet.

Nem ennyire szellemes az olvasók félrevezetésében, de egy cseppet sem kevésbbé rosszhiszemű a Református Élet című kálvinista lap (Dr. Ravasz László főszerkesztésében), mely először 1935. dec. 7-i számában foglalkozik tanulmányommal, de — természetesen — ez is csak egy-egy mondat idézésére szorítkozik, mely azonban éppen eléggé mutatja, hogy az én állításaim annyira képtelenek, hogy józaneszű ember előtt nem is kell cáfolni.

Azt írja, hogy én elismerem, hogy VI. Sándor pápa erkölcstelen ember volt, ámde Luthert mégis „sokkal erkölcstelenebbnek"

tartom azért, mert „megszegte szerzetesi fogadalmát, mikor elvette Bora Katalint" és semmi másért. Az én tanulmányom Luther egész bűnlajstromát sorolja el és a Református Életnek, ha a rosszhiszeműség és ferdítés vádja alól ment akart volna maradni, de viszont Luther egyéb kompromittáló dolgaival viszont nem tartotta tanácsosnak megismertetni olvasóit, legalább azt kellett volna írnia, hogy „többek közt". A Református Élet azonban még ezt sem tette meg és így a szó szoros értelmében ferdített.

„VI. Sándor pápa bűne emberi bűn, Luther bűne sátáni" folytatja az idézést a Református Élet s így egyenesen hamisan idéz, mert se az egyik, se a másik „idézet" az én tanulmányomban nem fordul elő. Én csak azt bizonyítom be, hogy aki szégyennel követi el bűnét, az kisebb bűnt követ el, mint aki bűnét hetvenkedve követi el s az elsőt emberi bűnnek nevezem, a másodikat sátáninak s bizonyításom helyessége annyira nyílvánvaló, hogy érvelésemet a Református Élet nem is meri közölni. Az igaz, hogy amit emberi bűnnek neveztem, inkább a pápára, amit sátáninak, inkább Lutherre illik, de ezt ki nem mondtam, sőt az a megjegyzésem, hogy VI. Sándor is meglehetősen nyíltan csinálta bűneit, az ellenkező mellett is bizonyít.

„Luthert az ő Bora Katalinjával — folytatja a Református Élet az idézést — katolikus templomban nem eskették meg," tehát Luther erkölcstelenebb volt, mint a világ egyik legerkölcstelenebb, méregkeverő (!) pápája, azért, mert Bora Katalinnal hosszú esztendőkön keresztül hűségben házastársi életet élt, amit a római katolikus egyház nem áldott meg." Az az idézet, hogy „Luthert az ő Bora Katalinjával nem eskették meg" helyes, mert valóban benne foglaltatik cikkemben, de ott utána van téve az is, hogy Luther még lutheránus imaházban sem kelt egybe és ezt a Református Élet rosszhiszeműen elhallgatja és utána van téve az is, hogy polgárilag se kelt egybe, mert polgári házasság akkor még nem volt és a Református Élet ezt is elhallgatja; azután utána teszem még azt is, hogy még ha valaki a szabad szerelem híve, Luthert még akkor sem mentheti fel, mert ő esküt tett arra, hogy a házasságról lemond, még pedig érett megfontolás után és felnőtt korban tett erre esküt és ezért vétkezett a megházasodással, de a Református Élet ezt is természetesen mind elhallgatja.

A Református Élet csak azt hajlandó tudomásul venni és olvasóit csak arról hajlandó informálni, hogy „mert Bora Katalinnal hosszú esztendőkön keresztül hűségben házastársi életet élt, amit a római katolikus egyház nem áldott meg," azért találom én Luthert VI. Sándornál „sokkal erkölcstelenebbnek." Ki érzi magát abban a helyzetben, hogy erre az eljárásra ráfoghassa, hogy jóhiszemű? És ki meri azt mondani, hogy ha a Református Élet nem

tudta volna maga is nagyon jól, hogy nincs igaza, akkor is ilyen mesterkedésekhez kellett volna folyamodnia, hogy „megcáfolhasson"?

Mikor a Református Élet mindezt írta, még nem jelent meg tanulmányomnak a Hesseni Fülöp kettős házasságáról szóló része. Mikor már ez is megjelent s így már a vak is láthatta, hogy mégse az volt az egyedüli bűne Luthernek, hogy Bora Katalinnal nem esküdött meg katolikus templomban, akkor a Református Élet is szükségét látta az újra való megszólalásnak. Megszólalt pedig a következőképen:

„Azt mondják, Glattfelder püspök is erősen megcsóválta a fejét, amikor a magyar jezsuiták izgató lapjának cikkét elolvasta VI. Sándor pápa és Luther párhuzamáról. Mondott is egy beszédet, amelyik már roppant haladást jelent, mert ő is észrevette, hogy itt izgatás folyik, lelkeket lelkek ellen uszítanak" stb. Hesseni Fülöp kettős házasságáról s ebben Luther dicstelen szerepéről azonban egy szó nem sok, annyi sem kerül elő, úgy hogy a felekezeti olvasók nem is sejtik, hogy vajjon mi is lehetett az, ami miatt még Glattfelder püspök is oly „erősen megcsóválta a fejét"...

Válaszom: Hogy Glattfelder püspök az én tanulmányommal kapcsolatban megcsóválta-e a fejét vagy nem és ha igen, ez a csóválás csakugyan „erősen" történt-e, vagy csak mérsékeltebben, nem tudom, mert nem engedtem magamat annyira hiúnak lenni, hogy a személyemmel összefüggő dolgokat kíváncsian kutatgassam. Ha azonban a püspök az én tanulmányommal kapcsolatban csakugyan „megcsóválta" a fejét és ha ez a megcsóválás ráadásul még „erős" is volt, nem foghatom fel másképen, mint olyan fejcsóválásnak, mint amilyent például Mussolini csinálna, ha hadvezérét csak Harrar bevételére küldi s az mégis magát Addis-Abebát veszi be.

A Győrben megjelenő lutheránus Harangszó (1935. dec. 8-i száma) így ismerteti tanulmányomat: „*Nagy felháborodást kelt* (e három szó egyuttal a cikk címe is) mindenfelé az a cikksorozat, melyet Pezenhoffer jezsuita (!) most közöl a Magyar Kultúrában és amelyben Luthert az erkölcstelenkedéseiről közismert VI. Sándor pápával hasonlítja össze. Mi egyetlen szót se vesztegetnénk (ezt elhisszük) erre a ferdítésekkel zsufolt (!) *minősíthetetlen* cikksorozatra (pedig bizony érdemes volna leleplezni ezeket a ferdítéseket), ha nem kellene arra gondolnunk, hogy a cikksorozat bele kerülhet egyik-másik evangélikus ember kezébe is, felesleges gyötrelmet okozva. Pezenhoffer förtelmes erkölcsi szennyet turkál elő VI. Sándor pápa életéből (egy cseppet se többet és egy cseppet se förtelmesebbet, mint Lutheréből). Ha jóízlésünk nem tiltaná (Óh a kis ártatlan! De azt nem akadályozza a kényes jóízlésük, hogy lapjuk ugyane számában meg ne említsék, hogy Luther *nem* anyjának az ördöggel való fajtalankodásából származott. Ezt ugyanis

meg tudják cáfolni.) érdemes volna a cikkből kivonatként összeszedni, hogy hogyan ír ez a jezsuita a saját egyháza csalatkozhatatlan (!) pápájáról. Természetesen mindezt azért teszi, hogy annál nyugodtabban gyalázhassa Luthert."

No ezt már egyáltalában nem értem. Hiszen minél „förtelmesebb erkölcsi szennyet turkálok elő" VI. Sándor pápa életéből, annál nehezebben tudom elérni „bevallottan irányzatos" célomat, hogy Luther „sokkal erkölcstelenebb" volt a legrosszabb pápánál. Ha nekem e párhuzammal kapcsolatban Luther „gyalázása" vagy legalább is megszégyenítése a célom, akkor azon kell lennem, hogy minél kevesebb legyen az a szenny, melyet partnerében, a pápában találok. Ha azonban rólam még a Lutheránus Harangszó is azt állapítja meg, hogy „csalatkozhatatlan pápámról" is minden „förtelmes erkölcsi szennyet" „előturkálok," de viszont ismét csak nem a magam, hanem a Református Élet megállapítása szerint mégis az az eredmény, hogy Luther „sokkal erkölcstelenebb" volt a pápánál, ez bizony Lutherre kétségbeejtő eredmény. De ebből egyuttal az is következik, hogy még a felekezeti sajtó szerint is tárgyilagos vagyok a párhuzam megrajzolásában, mert azt sem hallgatom el, sőt túlságosan is „előturkálom", amit titkolni igyekeztem volna, ha irányzatos lettem volna.

Látjuk, hogy eddig még nem cáfolt a Harangszó, csak „ismertetett". Most cáfolni is kezd, de ez a cáfolat aztán igazán hamar befejeződik. Idéz a cikkemből: „VI. Sándor pápa magánéletének minden gyarlósága, sőt bűne ellenére a keresztyén hitnek és erkölcsnek mindig kifogástalan őre volt. Magánélete sokszor megbotránkoztató volt ugyan, de lelki hatalmát soha nem gyakorolta úgy, hogy a hit szabályaival és az erkölcsi törvényekkel ellenkezett volna." Eddig az idézet. És a cáfolat? „Mintha bizony lehetne az erkölcsnek őre az, aki maga erkölcstelen. Akinek ilyen fogalmai vannak a keresztyén hitről és erkölcsről, azzal nem érdemes szóba állni. Lutherünk becsületét pedig éppen nem kell féltenünk tőle." Ezzel aztán a Harangszó nagy örömében, hogy sikerült kimutatnia, hogy a cáfolat felesleges, mert velem „nem érdemes szóba állni", le is teszi a tollat.

Szóval oda jutottunk, hogy a Harangszótól oktatást kaptunk az erkölcsi érzékről! Nohát bátorkodunk tudtára adni, hogyha mi megállapítjuk a történelmi igazságot, hogy VI. Sándor pápa csak mint magánember volt bűnös, mint pápa nem, mert lelki hatalmát sohase használta fel rosszra, az józan eszű és elfogulatlan ember szemében egyáltalán nem jelenti azt, hogy mi e megállapításunkkal VI. Sándor magánéletének bűnei felett szemet hunyunk s azért, mert csak magánéletében volt rossz, már a pápai székre is alkalmasnak tartjuk. Tárgyilagos ember erre a következtetésre még akkor

se jutna, ha nem hangsúlyoztuk volna újra meg újra, hogy VI. Sándort mennyire elítéljük és a pápai székre mennyire alkalmatlannak találjuk és ha nem mondtuk volna ki nyiltan még azt is, hogy egyenesen a pápai szék gyalázatának tartjuk.

Másodszor azért állapítottam meg én VI. Sándor magánéletének bűnössége mellett pápai működésének feddhetetlenségét, mert vele szemben Lutherről azt kellett megállapítanom, hogy nemcsak magánéletében volt bűnös, hanem mint a tőle „reformált" keresztyén hit és erkölcs képviselője is (például Hesseni Fülöp borzalmas esetében).

Harmadszor vegye tudomásul a nagyhangú Harangszó, hogy ha jog szerint ugyan nem is, de a valóságban igenis, „lehet az erkölcsnek őre az is, aki maga erkölcstelen". Luther például lehetett volna, mint Hesseni Fülöp lelkiatyja, a keresztyén erkölcsnek, vagy ha annak nem, legalább a legelemibb tisztességnek képviselője, védője és őre akkor is, ha ő maga tisztasági esküjét megszegte is és ez nemcsak lehetett volna, hanem magánélete minden bűne ellenére kellett volna is annak lennie s ha az lett volna, a Harangszónak és társainak most Luther védelmében könnyebb dolga volna és ennyire képtelen és rosszhiszemű mesterkedésekhez sem kellene folyamodnia.

Kétségtelen, hogy az az ember, aki lop, részeges, erkölcstelen vagy hazug, nem alkalmas szülőnek vagy nevelőnek, de az is kétségtelen, hogy mégis van sok ilyen szülő is, meg nevelő is. Ha most e méltatlan szülők és e méltatlan nevelők bűneiket gyermekeik vagy neveltjeik előtt eltitkolják és legalább szóval és külső viselkedésükkel igyekeznek előttük a becsületet és erkölcsöt hirdetni, kétségtelen, hogy ekkor is alkalmatlanok a szülői vagy nevelői szerepre, de az is kétségtelen, hogy kevésbbé alkalmatlanok és kevésbbé elítélendők, mint azok a nevelők, akik a maguk bűnein kívül még abban is bűnösek, hogy gyermekeik vagy neveltjeik *előtt* is elkövetik bűneiket s nyiltan gúnyt űznek előttük a hitből, becsületből és erkölcsből, sőt őket a bűnre fel is szabadítják, vagyis nemcsak, mint emberek, hanem *mint szülők, mint nevelők* is bűnösök. Én tanulmányomban csak azt állapítottam meg, hogy VI. Sándor a bűnös előljárók előbbi, kevésbbé gonosz típusába tartozott (ellentétben Lutherrel, aki még a többnejűségre is engedélyt adott és a hazugságra is biztatott). És erre a Harangszó *az én* erkölcsi érzékemet merészeli kifogásolni!

Itt jut eszembe, hogy Sólyom Jenő azt is szememre hányja, hogy „rangfokozatba sorozom a bűnöket" és „lazítom a bűntudatot", mikor azt állítom, hogy a szemérmes, a sunyi vétkező kisebb bűnös, mint a nyiltan, a hetvenkedve vétkező és mikor megállapítom, hogy a hét törvénytelen gyereket világrahozó és felnevelő VI. Sán-

dor kisebb bűnös, mint a bűnösen gyermektelen, vagy egykéző házastársak. Nem meri mondani, hogy nem úgy van, ahogyan megállapítom, hát helyette azt kifogásolja, hogy miért szedem rangfokozatba a bűnöket. Azért, felelem neki, mert van józan eszem és így tudom, hogy tíz fillért lopni kisebb bűn, mint ezer pengőt; valakit megpofozni kisebb bűn, mint meggyilkolni s hazudni is kisebb bűn, mint hamisan megesküdni. És ha azt, hogy mindez igaz, Sólyom Jenő is elismeri, illetőleg azt, hogy nem igaz, ő se meri mondani, mert esze őneki is van, miért gondolja akkor azt, hogy ezt az igazat nem szabad kimondani?

Nálam százszor jobban rangfokozatba sorolja a bűnöket a magyar állam (és széles e világon minden állam), mikor büntetőtörvénykönyvében szigorú „rangfokozatokban" megállapítja, hogy ezért pénzbírság, azért fogház, amazért fegyház, másért életfogytig tartó fegyház, ismét másért pedig halál jár. Miért nem megy akkor neki Sólyom a bűntetőtörvénykönyvnek is s miért nem vádolja meg azt is, hogy „elhomályosítja a bűntudatot"? Úgy látszik, az ő erkölcstana szerint a becsületsértést vagy a sötétben lámpa nélkül való biciklizést is egyformán halállal kell büntetni, mert nem szabad a törvénynek „lazítani a bűntudatot". Vagy talán szerinte a rablógyilkosságot is épúgy csak tíz pengő pénzbírsággal kellene sujtani, mint a pofont, mert a bűnöket nem szabad rangfokozatba sorolni? Azt hiszem, hogy e kis felvilágosítás után mindenki, talán még Sólyom Jenő is, belátja, hogy az, amit ő bennem kifogásolt, csakugyan a józan észből következik és legalább annyira természetes, mint az egyszeregy.

Egyébként az ellenkező felfogás képviselete tipikusan kommunista észjárásra vall, mert tudvalevőleg ők kifogásolták többek közt a tanulóknak az iskolában rangfokozatba való sorolását és úgy rendelkeztek, hogy a bizonyítványban nem lehet más, mint csak hogy megfelelt, vagy nem felelt meg. De hogy még a bűnök tekintetében és a törvénykönyvben is megszüntessék a „rangfokozatokat" és hogy még a bíróság is csak azt állapítsa meg, hogy bűnös-e vagy nem és (hogy az elvtársakban a bűntudatot meg ne lazítsa) mindenkire egyformán halált vagy egyformán csak pénzbüntetést szabjon, ekkora túlzásba még ők se mertek csapni. Ez még az ő józan eszükkel is ellenkezett. Reméljük, hogy felvilágosításunk után végre Sólyom Jenő eszével is ellenkezik.

Protestánsaink még a német birodalmi sajtóban is „elbántak velem." Hogy hogyan, nem tudom, mert ez a sajtótermékük nem jutott a kezembe. Azonban, hogy a holland sajtóban hogyan bántak el velem, azt tudom, mert ezt — nem ugyan ők, hanem a katolikusok — eljuttatták hozzám. Ez is a ferdítések és a hamis idézetek csoportjába tartozik.

A Nieuwe Rotterdamsche Courant 1936. ápr. 15-i száma írja, hogy „egyik munkatársuk" közli velük, hogy „a jezsuitáktól kiadott Magyar Kultúra című folyóirat 20—23. számában" de R. K. catecheet Antal Penzenhoffer, onder den titel: „Paus Alexander VI. en Luther" egy cikket közöl, mely a magyar protestánsok között nagy felháborodást okozott. Aztán idéz a cikkből, többek között ilyenformán: „VI. Sándor nem kötelezte magát külön fogadalommal a tisztaságra. Luther, mint szerzetes, esküvel kötelezte magát rá... VI. Sándor eszerint nem volt rossz, csak gyenge..."

Amit ez a holland lap ír, azt jelenti, hogy szerintem egy papra nézve az erkölcstelenség nem bűn, csak gyengeség. Csak a szerzetesnek bűn az ilyesmi, mert az fogadalmat tesz a tisztaságra. Mindenki tudja, hogy ilyet állítani eretnekség, vagy legalább is türhetetlenül laza erkölcsi felfogás jele. Mindenki, aki tanulmányomat elolvasta, tudja, hogy én ilyen bolondokat, vagy ilyen hitványságokat nem írtam. Megemlitem ugyan (mert igaz), hogy Luther esküt tett a tisztaságra, mig VI. Sándor nem, de ennek a megállapításnak semmi különösebb jelentőséget nem tulajdonítok, mert hiszen addig, mig meg nem házasodik, nemcsak egy pap, hanem még egy világi ember is, fogadalom nélkül is, kötelezve van a szűzességre az evangéliumi törvények, sőt a józan ész szerint és ezt minden katolikus ember tudja. Azt, hogy „VI. Sándor nem elvetemült volt, csak gyenge," nem azon a címen állapítottam meg, mert ő nem tett a tisztaságra fogadalmat, hanem egész másért. Egyébként itt az idézendő részek irányzatosan rosszakaratú összeállításán kívül hamisítással is kénytelen vagyok vádolni a holland lap magyar protestáns „medewerker"-jét (munkatársát), mert én nem azt írtam, hogy VI. Sándor nem volt „rossz," hanem azt, hogy nem volt „elvetemült." Azért használtam ezt a legtúlzóbb kifejezést, hogy még rosszakarattal se lehessen azt érteni, mintha én VI. Sándort tisztára akarnám mosni. Az „elvetemültet" hollandul egyszerűen „schlecht"-nek fordítani, irányzatosság.

A holland katolikusok meg is botránkoztak a Nieuwe Rotterdamsche Courant cikkén és kérdést intéztek a „Het Schild" című katolikus folyóirat szerkesztőségéhez, mely azt válaszolta, hogy nem hiszi, hogy ilyen állítás egy jezsuita folyóiratban megjelenhetett volna, de a dolognak a távolság és a nyelvismeret hiánya miatt bajosan tudnak utána nézni. Azonban itt is bebizonyult a „Calumniare audacter, semper aliquid haeret" mondás igazsága, mert a Het Schild, noha azt mondja, hogy nem hiszi, mégis csak elhitte a Nieuwe Rotterdamsche Courant magyar protestánsának rágalmát s azt írja, hogy VI. Sándor ilyfajta apológiáját nem helyesli. Protestánsainknak tehát itthon csak a maguk felenyája előtt, idegen országokban azonban (mert ott magyarul a katolikusok

se értenek s így ott még ők is csak azt tudják elolvasni, amit ők „idéznek" belőlem) még a katolikusok előtt is sikerült megrágalmazniok.

A TÁRGYI HOZZÁSZÓLÁSOK.

Láttuk, hogy ilyesmire egyedül csak Sólyom Jenő cikksorozatában akadunk. De azt is láttuk, hogy maga a tárgyhoz való hozzászólás még itt is annyira mellékes, hogy maga Sólyom Jenő is hangsúlyozza, hogy a történettudomány nevében neki sincs semmi mondanivalója. Mivel azonban ő mégis legalább tesz ilyenfajta kísérleteket is, hittestvérei úgy megörültek neki s oly nagyra értékelték, hogy cikkét egyidejüleg két lapjukban is közölték, az Evangélikus Családi Lapban is, meg az Evangélikus Életben is.

Az én tanulmányom tisztán a történelmi adatokra és az ezek alapján levont következtetésekre szoritkozik. Adataimat hasonló történelmi adatokkal kellett volna megcáfolni, még pedig a források pontos közlésével, mert ez teszi tudománnyá a tudományt. Erre a fontos dologra Sólyom Jenő három közleményes cikksorozatából mindössze egy rövid szakaszt szentel s ez a kis szakasz így szól:

„Afelől tehát nyugodtak lehetünk, hogy volt-e joga Luthernak házasságot kötni. (Majd később látjuk azt is, milyen címen mondja ezt.) Ennek tagadásához képest jelentéktelen Pezenhoffernak az a tévedése, hogy Luther és Bora Katalin között nem történt „házasságkötés." Szabályosan megtörtént az a korabeli szokásnak megfelelően. A rövidség kedvéért a jezsuita Grisar magyarra is lefordított Luther-életrajzára utalok: „A szertartást valószínűleg Bugenhagen végezte, mint plébános." (162. lap.) Ugyanígy lehet Grisar megállapításaira hivatkozni egyéb rágalmakat illetően is (pl. 202. l.). Vége-hossza nem lenne a szónak, ha Pezenhoffer minden állítását mérlegre vetnők és egyenként vizsgálnók. A cáfolatot azért is mellőzhetjük, mert elég egy ponton észrevenni, hogyan bánik a szerző a történelmi adatokkal és idézetekkel, elég egyszer kiábrándulni a cikk „igazságaiból."

Látjuk tehát, hogy Sólyom Jenő is megállapítja, hogy a „cáfolatot mellőzi". Ki látott azonban olyan cáfolatot, melyben mellőzve van a cáfolat?

Sólyom azért véli mellőzhetőnek a cáfolatot, mert egy adatomat állítólag megcáfolta és ebből már úgyis láthatja az olvasó, hogy mennyit lehet adni az én történelmi adataimra. De mit szól ő és olvasói az én ellenérvemhez: Kérem, az én tanulmányomban olyan rengeteg történelmi adat van felhalmozva, hogy szinte magától értetődő dolog lenne, ha elnézésből egy-két hibás adat is közibük csúsznék. Ha száz olasz között találunk egy szőkét, azzal

még igazán nem bizonyítottuk be, hogy az olaszok szőkék. Sőt. A kivétel erősíti a szabályt. Hogy nálam is ugyanezen esettel állunk szemben, bizonyítja még az is, hogy ez az én állítólag téves adatom annyira kis jelentőségű részletadat, hogy maga Sólyom is nyiltan *„jelentéktelennek"* nyilvánítja. Hát ha egy tanulmány ezernyi adata közül egy, még pedig egy egészen jelentéktelen, hibás, mi címen lehet az egész tanulmányra ráfogni, hogy hibás? És ha Sólyom azt kívánja tőlünk, hogy jóhiszeműnek fogadjuk el azt az állítást, hogy csak azért szorítkozik egyetlen adatunk helytelenségének kimutatására, mert máskép „vége-hossza nem lenne a szónak": mondja meg nekünk, mi lehet az oka, hogy cáfolata egyetlen tárgyául éppen ezt a szerinte is „jelentéktelen" adatunkat választotta ki? Ha én a felekezeti sajtónak lennék és jóhiszemű lennék, azaz csakugyan csak azért szorítkoznék csak egy adat megcáfolására, mert többre nincs időm s terem s mert csakugyan azt hinném, hogy evvel egyúttal az egész cáfolatot elintézem, cáfolatul Hesseni Fülöp kettős házasságát és ebben Luther dicstelen szerepét választottam volna, mert ezzel csakugyan derakas munkát végeztem volna.

Ámde én abban a kellemes helyzetben vagyok, hogy a tengernyi között még erre az egy s még az ellenfél szerint is „jelentéktelen" adatomra se kell azt mondanom, hogy sajnos, itt kivételesen tévedtem, mert velem bizony még ebben az egy jelentéktelen esetben se történt meg ez az „emberi dolog". E jelentéktelen kis részletadatban se Sólyom Jenőnek van igaza, hanem nekem.

Azt írja Sólyom, hogy tévesen állítom, hogy Luther és Bora Katalin között nem történt „házasságkötés", mert ez „szabályosan megtörtént a korabeli szokásoknak megfelelően" s ezt ő még a jezsuita Grisarból is bizonyítani tudja, akinek könyvében az áll, hogy „a szertartást valószínüleg Bugenhagen végezte". Sólyom azonban elfelejti, hogy „valószínűleg"-gel nem lehet cáfolni, de bizonyítani se, hiszen Grisar éppen azért írja azt, hogy „valószínüleg", mert hogy Bugenhagen csakugyan elvégezte a szertartást Luther és Bora Katalin egybekelésekor, arra semmiféle történeti bizonyíték nincs. Ez csak feltevés. (Például Meyer Konversationslexikonja Bugenhagennél kiemeli, hogy Luthert ő temette, de hogy ő is eskette, azt nem említi.

Ámde mégha a feltevést ténynek fogadom is el — pedig a valószínűség és a valóság között ég és föld a különbség — akkor se kell nekem semmit se helyreigazítanom; akkor is igaz, minden szava annak, amit írtam. Én ugyanis nem azt állítottam, hogy Luther és Bora között nem történt „házasságkötés"; azt se írtam, hogy a szertartást Bugenhagen vagy bárki más nem végezte el. Én csak a következőket írtam: „Luthert az ő Bora Katalinjával katolikus templomban nem eskették meg. Lutheránus imaházban

sem esküdött meg vele soha, sem a viszony megkezdésekor, sem később, utólag. A polgári házasság akkor még ismeretlen dolog volt, hiszen azt 250 évvel később csak a francia forradalom találta ki. Luther „házasságát" tehát még az se tekintheti házasságnak, akinek egyébként maga a polgári házasság elég volna."

Mindebből Sólyom semmit meg nem cáfolt. Én ugyanis csak azt állítottam, hogy Luther sem templomban, sem lutheránus imaházban, sem polgárilag egybe nem kelt Bórával és ez annyira igaz, hogy az ellenkezőjét Sólyom sem meri mondani. Ő ténynek veszi a valószínűt Bugenhagen áldását illetőleg, azt azonban olvasói előtt tudatosan elhallgatja, hogy Bugenhagen az ő szerepét — ha végezte — nem templomban végezte. Azért kellett azt írnom, hogy ezt „tudatosan" hallgatta el, mert Grisar is világosan kiemeli, hogy Luther „házasságát a lakásán kötötte meg", még pedig művének azon a 162. lapján, melyet Sólyom ellenem idéz, tehát ő ezt feltétlenül elolvasta. Viszont, hogy azt is világosan tudta, hogy én csak az imaházi esküvő hiányát említem, látható onnan, hogy itt az én tanulmányomból nem akar idézni, hanem csak azt írja, hogy szerintem Luther és Bora között nem történt „házasságkötés", pedig ez az idézőjelbe tett szó az én írásomban elő se fordul. Mindenképen kénytelen vagyok tehát arra gondolni, hogy Sólyom maga is jól tudta, hogy még ebben az egy „jelentéktelen" esetben is nem neki, hanem nekem van igazam. A jelzett módon gondoskodott azonban róla, hogy olvasói ezt észre ne vegyék.

Luther „esküvője" a következőképen történt: 1525. június 13-án meghívta vacsorára Cranach Lukács festőművészt és nejét és három, már „megházasodott" hitehagyott papot: Bugenhagent, Jonast és Apelt és ott az asztalnál előttük, mint tanuk előtt, kijelentette, hogy az itt jelenlévő Bora Katalin úrnőt mostantól kezdve házastársának tekinti. Ez volt Luther „esküvője". Ha Bugenhagen végzett valami szertartást, azt itt az asztalnál végezte. (És Sólyom ezt nevezi „korabeli szokásnak megfelelő" „szabályszerű" házasságkötésnek!) Ünnepélyes lakodalom — a fent említett vacsorán kívül — volt, de templomi esküvő nem volt. A világ örömeit annyira kedvelő Luther lakodalom nélkül nem lehetett el. Ez az „esküvő" után két hétre, jún. 27-én volt. Wittenberg városa 14 „Kannen" jó „Ehrenwein"-t meg 20 „Gulden"-t küldött rá. Ezt tudjuk bizonyítani, erre vannak történeti adatok, semmiféle templomi esküvőről azonban semmiféle adat nincs. Egyébként ez pszichológiailag is természetes, mert hiszen Luther tana és elve az volt, hogy a házasság nem tartozik az egyház hatáskörébe. Az „ein Weltlich Ding" (saját szavai).

Azonkívül még ezt is találhatjuk Sólyom Jenő idézett cáfoló szakaszában: „Ugyanigy lehet Grisar megállapításaira hi-

vatkozni egyéb rágalmakat illetően is (pl. 202. lap)." Látjuk tehát, hogy Sólyom mennyire feltünően szükszavú ott, ahol elsősorban cáfolnia kellene: történelmi adataim megdöntésében. Még csak meg se meri nevezni, miről van szó. Csak „lehetne" hivatkozni szerinte, de ő nem is hivatkozik. S mikor aztán az ember megnézi Grisarnak azt a 202. lapját, melyre „egyéb rágalmakat illetően is" „lehetne hivatkozni", akkor aztán mindjárt megértjük, hogy miért beszél Sólyom ennyire lakonikusan és titokzatosan s mért nem meri még megnevezni se azokat az „egyéb rágalmakat", melyeket ő meg tudna cáfolni, ha akarna, de hát nem akarja. Grisar megfelelő helyén arról van szó, hogy nem lehet történelmi igazságként állítani, hogy Luther részeges volt, mert olyan ember, aki állandóan részeg, nem fejthet ki akkora irodalmi és szellemi tevékenységet, mint amekkorát Luther kifejtett; szintén nem lehet, mint történeti tényt bebizonyítani azt se, hogy Luthernek Bora Katalinon kívül még más nőtől is születtek volna törvénytelen gyermekei.

Hogy azok az „egyéb rágalmak" mindössze ezekből állnak, nem merte nyíltan megemlíteni Sólyom, érthető, de hogy mért írja azt, hogy „lehetne" rájuk hivatkozni, azt semmiképen se értem. Hiszen én egy szóval se állítottam, hogy Luther részeges volt, sem, hogy Bora Katalinon kívül még más nőtől is születtek gyermekei, sőt — épen ellenkezőleg — külön elismertem, hogy ez nem történt meg s így e tekintetben jobb volt VI. Sándornál. Sőt mikor Truchsess Rozina vádját felhozom, akkor is megemlítem, hogy ezt Luther tagadta és hogy nem állítom azt, hogy nem Luthernek volt igaza. E tényállás ismeretében látjuk, mennyire ravaszul fogalmazta meg Sólyom a mondatát, mikor egyszerűen csak „egyéb rágalmakat" említ, amiből nem lehet világosan kivenni, hogy ezek a „rágalmak" az én rágalmaim-e vagy másokéi. Napnál világosabb a cikk tartalmából, az összefüggésből, sőt a címéből is („Pezenhoffer cikkéhez"), hogy ezeken az „egyéb rágalmakon" *az én* egyéb rágalmaimat kell érteni s az olvasó, nem is érthette máskép. Sólyom azonban nem nevezi meg ezeket az egyéb rágalmakat, mert akkor azok, akik az én cikkemet is olvasták, azonnal látnák, hogy ezekhez nekem semmi közöm, tehát Sólyom „Pezenhoffer cikkéhez" *című* cikkének se lett volna szabad semmi közének lenni hozzájuk. A biztonság okáért azonban olyan kifejezést használ, hogy azért a teljesen nyílt ferdítést ne lehessen ráolvasni. Sólyom tehát nekem két olyan „rágalmamat" cáfolta meg, melyet sohasem mondtam és ebből vonja le azt a következtetést, hogy a további cáfolat most már felesleges, mert „elég egyszer kiábrándulni a cikk „igazságaiból."

Több kísérletet aztán Sólyom nem is tesz történelmi adataim megcáfolására. Legfeljebb még azt az érvét lehetne megemlíteni, hogy Luther rendkívül impulzív természetű ember, aki „megfontolás nél-

kül fejezi ki mindazt, amit pillanatnyilag gondol," de hogy ezekből a kikapott idézetekből mennyire nem lehet megismerni az igazi Luthert, mutatja, hogy műveiből a homlokegyenest ellenkezőre is lehet idézeteket felhozni.

Ez az érvelés nem teljesen lehetetlen — feleljük. Mert, hogy ravaszul kikapott idézetekkel mennyire el lehet ferdíteni valamely mű igazi értelmét, arra épen fenntebb láttunk elképesztő bizonyítékokat VI. Sándor és Luther párhuzamáról a felekezeti sajtóból. Ámde mégha a mi Lutherből vett idézeteink is ilyenek volnának, akkor is alig érne többet a semminél Sólyom érvelése. A mi érvelésünknek Lutherre vonatkozó része ugyanis elsősorban nem az ő műveiből vett idézeteken alapszik, hanem történeti tényeken. Mi köze van például a Luther műveiből vett idézeteknek a Hesseni Fülöp kettős házasságával kapcsolatos szégyenéhez? Pedig kétségtelen, hogy Luthernek ez a legnagyobb bizonyítható szégyene. Mi köze lehet aztán az idézeteknek ahhoz a tényhez, hogy Luther esküt tett a tisztaságra s esküjét megszegte? Pedig ebben jelöltük meg mi Luther második legnagyobb szégyenét.

Azonkívül, ha valaki tág lelkiismerettel idéz, azt mindig le lehet leplezni. Például milyen világosan le tudtam én leplezni azoknak az idézeteknek rosszhiszeműségét, melyeket a felekezeti sajtó közölt az én cikkemből. Mikor összehasonlítottam az eredetivel, mikor rámutattam, mi az, amit a két idézett mondat között kihagytak, mi az, amit irányzatosan az összefüggésből kikaptak, sőt (a holland fordításban) irányzatosan rosszul fordítottak, rögtön látta az olvasó, kinek van igaza és kinek van szégyelnivalója.

Ha tudományos munkát akart volna végezni, sőt ha egyáltalában törekedett volna arra, hogy állításait komolyan vegyék, Sólyomnak is így kellett volna tennie: kimutatni, hogy a mi Luther műveiből vett idézeteink irányzatosan rosszakaratú idézetek. Rá kellett volna mutatnia, mi az, amit Luther valójában állít és hogy ez menynyire ellenkezője annak, amit mi adtunk szájába. Ilyenfajta tudományos munkára azonban Sólyom még csak kísérletet se tesz, így aztán — bizonyíték nélkül — egészen felesleges is volt az egész dolgot megemlítenie.

Az idézésnek is van etikája, mondja felénk Sólyom. Jól tudjuk, feleljük. Hogy ez az etika nálunk mennyire fejlett, látható például onnan, hogy mikor a Luther-féle, a házasságról szóló prédikáció megbotránkoztató részeit közöltük, még Sólyom Jenő figyelmeztetése előtt (Magyar Kultúra 1935. nov. 20. sz.) még azt is önként megemlítettük, hogy *„sok szép és okos dolog mellett"* mond ilyen megbotránkoztató dolgokat Luther. Pedig a mi idézetünk ennek megemlítése nélkül is, helyes, igaz és helytálló lett volna. Hol van ettől az idézési etikától Ravasz László lapja, mely, mint láttuk, egy belőlünk vett

idézet alapján azt állítja, hogy mi azért találtuk VI. Sándornál sokkal erkölcstelenebbnek Luthert, mert őt „az ő Bora Katalinjával katolikus templomban nem esketék meg" (Református Élet 1935. dec. 7.) és még azt se teszi hozzá, hogy „többek közt." Aztán ismételten láttuk, hogy olyat is „idéznek belőlem, ami művemben nem található; láttuk, hogy hollandra irányzatosan fordítanak stb. Hol van itt az idézés etikája?

TÖRTÉNELMI ADATOK HELYETT LUTHERÁNUS THEOLÓGIA.

A fogadalomszegés vádja alól theológiai fejtegetésekkel igyekszik Sólyom megmenteni Luthert. Láttuk fentebb, míly nagy hangon jelentette ki, hogy Luthernek „joga volt" megházasodni tisztasági fogadalma ellenére is. Nem tagadja — amit én állítottam — hogy Luther a szűzesség lehetetlenségének hangsúlyozásával igyekezett lépését igezolni, de azt mondja, hogy Luther főérve nem ez volt, hanem az, hogy „a fogadalmak ellenkeznek a hittel" és ezért nem kötelezneknek. Ezt az állítását azonban annyira tétovázva és annyira zavarosan „bizonyítja," hogy ember legyen, aki eligazodik rajta és megérti, hogy tulajdonképen mit is akar mondani.

Egyes fejtegetéseiből és példáiból azt lehetne érteni, hogy „cáfolóm" azon a címen tartja érvénytelennek a fogadalmakat, mert helytelen dologra tétettek. Ez magában véve logikus okoskodás lenne, mert a bűnös dologra tett fogadalom valóban érvénytelen. Azonban, hogy a tisztaság, amire Luther fogadalmat tett, bűnös dolog lenne, azt már nem meri állítani és mi épen e munkában bizonyítjuk be, hogy a szűzesség ideáljának elvetése a nemi erkölcs koporsóba tevését jelenti és ez érvelésünk ellen Sólyomnak nincs egyetlen szava se, sőt nyíltan kijelenti, hogy Luthert ők egészen más alapon mentik fel fogadalma megszegése alól. Világos tehát, hogy szerinte minden fogadalom „a hit ellen van", nemcsak a bűnös dolgokra tett fogadalom. Egyéb felhozott példái is ezt bizonyítják.

Sólyom Jenő állítása támogatására „Luther nagy magyar tanítványát, Dévai Mátyást" is idézi, aki ezt írja: „Minden igaz fogadásban e három dolog vagyon: Isten avagy hit ellen ne legyen; erőd felett ne legyen; atyádfiának előmenetelére legyen." Ez idézetből bizony az látszik, hogy Dévai Mátyás sokkal okosabb ember volt Sólyom Jenőnél, mert amit ő itt a fogadalomról ír, okos, helytálló és teljesen katolikus tan s úgy látszik, ez az oka, hogy Sólyom egyáltalában nem is tudta megérteni. Nem vette észre, hogy Dévai határozottan megcáfolja, amit ő a fogadalmakról mond, nem pedig erősíti. Dévai azt mondja, hogy a fogadalom, ha nem bűnös dologra történt, (azaz, ha nincs Isten vagy a hit ellen, vagy nincs felebarátunk ellen)

és megtartása nem lehetetlenség (nincs erőnk felett), akkor „igaz fogadás," azaz meg kell tartani.

Sólyomnak ez az érve tehát nem érv, hanem cáfolat. De a többi érvei is egyenesen kétségbeejtők. „Pokoli gyötrelmeimben" enyhületül közli velem a „tisztán hírdetett, egyedül üdvözítő evangélium" vigasztalását, hogy a fogadalom és az eskü káros, vagy legalább is felesleges, de semmiképen sem kötelező dolog, de ugyanakkor tőle tudom meg, hogy „az evangélikus lelkészek esküt tesznek szolgálatuk hű végzésére" és „egyházunk (már t. i. az ő „egyházuk") is tagjait konfirmációi fogadalomra" kötelezi. De mire való dolog valakit teljesen felesleges dologra kötelezni és minek tétetik le velük ezeket az esküket és fogadalmakat, ha előre kijelentik nekik, hogy ezek a fogadalmak és felesküvések egyébként evangéliumellenesek és nem köteleznek?! Vagy hát mégis köteleznek?! De hát akkor Luthert is kötelezték! Hát ahhoz mit szól Sólyom, hogy már két olyan presbiteriumi határozat is került kezembe, mely a katolikus egyháznak reverzálist adó „egyháztagot" elsősorban azért sújtja rémesnél rémesebb büntetésekkel, „mert konfirmációi esküjét megszegte." Szóval nem kötelez az eskü és mégis kötelez?

Ne féljetek eskütöket, fogadalmatokat megszegni, zúdítja Sólyom a „tisztán hírdetett evangélium" áldó vigasztalását az elszállott szerzetesek és papok nyakába, mert „a keresztyén egyedül Istentől fél" s nem is sejti, hogy ezek a katolikus egyház emlőjén nevelkedett szerencsétlenek sokkal logikusabban gondolkodván, mint ő, ezt kissé túlsovány, sőt egyenesen együgyű „vigasztalásnak" találják, mert hiszen ép az a bajuk önekik, hogy az Istentől kell félniök, mikor esküjöket megszegik. Az esküt és fogadalmat Istennek tesszük, megszegésükkel tehát Istent bántjuk meg s tőle kell miatta félnünk és épen ez a baj.

„Az evangélikus lelkészek esküt tesznek szolgálatuk hű végzésére, mégis, ha arról van szó, hogy mi kötelezi őket munkájukra, nem azt kell mondaniok, hogy esküjök, hanem Krisztus rendelkezése, mellyel az egyházi hivatalba elhívta őket", hangzik a tisztán hirdetett evangélium további vígasztalása. A tisztán hirdetett evangélium, feleljük, egy kis logikai helyreigazításra szorul. Hogy az esküt tett lelkész nemcsak azért köteles szolgálatát hűen végezni, mert esküt tett és hogy eskü nélkül is köteles volna rá, igaz; hogy elsősorban nem az eskü kötelezi, még az is igaz, de hogy ha esküt tett, akkor nemcsak lelkészvolta, hanem ezenkívül még esküje is kötelezi, az is igaz. Konfirmációi eskü nélkül is kötelesek vagyunk jó keresztények lenni, igaz, de ha erre külön még meg is esküdtünk, akkor kétszeresen kötelezve vagyunk rá. És ha Sólyom erre azt mondaná, hogy ez a kétszeres kötelezettség felesleges és evangéliumellenes, azt mondom neki, szálljon akkor perbe emiatt nem mivelünk, hanem „a tisz-

tán hirdetett evangélium alapján álló egyházakkal", miért kívánnak mégis ők konfirmációi esküt is tagjaiktól és lelkészi esküt is prédikátoraiktól, tehát miért kényszeritik őket „evangéliumellenességre?"

De mivel lehetséges, hogy bizony e tettüket neki „a tisztán hirdetett evangélium alapján álló egyházak" nem tudják majd megmagyarázni, megmagyarázom helyettük én.

Ha logikusan gondolkodunk és beszélünk, különbséget kell tennünk a fogadalom vagy eskü kétféle fajtája között. Tehetünk ugyanis esküt vagy fogadalmat olyasmire, ami egyébként is kötelességünk volna *és olyanra, ami csak a fogadalom által válik* kötelességünkké. Sólyom persze nem tesz a kettő között különbséget. A példák, melyeket felhoz, mind az első csoportba tartoznak s ezért gondolja ő a fogadalmat feleslegesnek s így nem kötelezőnek. Arra azonban nem gondol, hogy nem minden fogadalom ilyen, mert tehetünk *fogadalmat olyasmire is, ami egyébként* nem volna kötelességünk. És Sólyomnak éppen a fogadalom e fajtáit kellett volna szem előtt tartania, mert hiszen Luther tisztasági fogadalma ebbe a csoportba tartozik, mert hiszen világos, hogy az örökös szűzesség magában véve senkinek se kötelessége. Hogy az ilyen fogadalom vagy eskü kötelez bennünket, még Sólyom érvei szerint is vitán felül áll. Ilyen természetű fogadalom lenne például az is, ha valaki megesküdne valakinek, hogy feleségül fogja venni. Ha nem esküdött volna meg, kétségtelen, hogy senki se tehetne neki szemrehányást, ha nem veszi el az illetőt, de így az eskü miatt igenis tehet, sőt egyenesen becstelenséggel is vádolhatja érte. Vitán felül áll tehát, hogy a fogadalom és eskü kötelező, sőt egyenesen kétségbeejtő dolog, hogy erről nekünk egyáltalában írnunk kellett. De hát nem tehetünk róla, hogy „cáfolóink" közül egyedül Sólyom az, aki a tárgyhoz is hozzá szólt, de ő is csak így szólt hozzá.

Ámde a fogadalom vagy eskü akkor se felesleges és abban az esetben is hasznos és kötelező, ha olyan dologra tettük, melyre egyébként is kötelezve lennénk. Például megesküszik valaki, hogy soha többet nem káromkodik. Eskü nélkül sem volna szabad káromkodnia, igaz, de az illető mégis szükségesnek tartja az esküt. Szokásává vált ugyanis az istenkáromlás és ebben az Isten második parancsolatában lévő tilalom nem tudta megakadályozni. Mivel már többször magába szállt és mégse sikerült megjavulnia, gyarlósága ellen a természetszerűleg meglévő kötelezettség mellett még egy másikkal, az esküvel vagy fogadalommal is kötelezni akarja magát a bűnbe való visszaesés ellen. Aki erre azt mondja, hogy az eskü vagy fogadalom szükségtelen, sőt — Uram bocsá' — evangéliumellenes, helytelen és nem kötelező, az a legjobb esetben az emberi lelket egyáltalában nem ismerő s ezért a közre veszedelmes teoretikus. A bűn ellen küzdő és az Isten kegyelme után áhítozó bűnös emberi lélek

tiszteletre méltó erőfeszítése ez. Az „evangéliumi egyházak" még kívánta konfirmációi vagy lelkészi eskü pedig azért nem felesleges, mert igaz, hogy a hivő hitét megtartani, a lelkész prédikátori kötelességét becsületesen ellátni eskü nélkül is köteles volna, de mégse árt azért ezt a fontos kötelességet még külön esküvel is szemük elé állítani. A katona is köteles lenne felesküvés nélkül is hűen szolgálni hazáját, mégse akadt még józan eszű ember, aki emiatt a felesküvésnek, mint teljesen felesleges dolognak, eltörlését követelte volna.

Ezt mondja Sólyom teológiai fejtegetéseihez a józan ész. Lássuk röviden azt is, mit szól hozzá a Szentírás, az a Szentírás, melynek alapján az „evangéliumi egyházak" állítólag egyedül állnak. Ép oly elképesztőt, mint a józan ész.

Mózes ötödik könyvében a 23. fejezetben a 21—23. versig és ráadásul a protestáns (Károli) fordításban ezt találom:

„Mikor fogadásból ígérsz valamit a te Uradnak, Istenednek: ne halaszd azt megadni; mert megkeresi a te Urad Istened azt rajtad és bűnül tulajdoníttatik az neked. Ha pedig fogadást nem tejéndesz, nem lészesz bűnös. De ami származik a te ajakidból, megteljesítsed és úgy cselekedjél, amiképen fogadtad szabad akaratodból a te Uradnak Istenednek, minekutána száddal igéretet tettél."

Látjuk tehát, hogy annál csattanósabb cáfolatot, mint amit a Szentírás ad Sólyom fogadalomellenes érveire, még elképzelni se lehetne. De Sólyom nem igen zavartatja magát. Büszkén kijelenti: „Afelől tehát nyugodtak lehetünk, hogy volt-e joga Luthernek házasságot kötni" esküje és fogadalma ellenére is. „Volt." E büszke állítását a tisztán hirdetett evangélium alapján állva a már ismertetett „érveken" kívül még a következőképen okolja meg: „Krisztus híveinek az életét nem emberi elhatározások, fogadkozások szabják meg, hanem maga az Úr Krisztus rendelkezik azzal."

No ez aztán még az előbbinél is meggyőzőbb és nagyszerűbb érv! Tehát, ha gonosz vagyok, az nem az én tettem, hanem „az Úr Krisztus rendelkezése?" De hát akkor miért büntet azért, mert *ő* rendelkezett, *engem* pokollal? Ha az erények hőse vagyok, az nem az én érdemem, hanem „az Úr Krisztus rendelkezése". De ha tisztán az ő rendelkezése, akkor miért *engem* jutalmaz meg érte örök üdvösséggel? És ha engem az Úr Krisztus tisztán ingyen jutalmaz, miért nem adja meg ezt az ingyen jutalmat annak a felebarátomnak is, akinek részére a kárhozatot „rendelte eleve"? S hogy lehet az, hogy az Úr Krisztus mégis jó és igazságos?

Az igazság röviden az, hogy az Isten jó és igazságos lévén, *mindenkinek lehetséges az erény* és az üdvösség. Ha valaki jó, az elsősorban Isten kegyelme, másodsorban az ő érdeme. Az üdvösséget tehát Isten adja azoknak, akik megérdemlik, de ha valaki gonosz

és elkárhozik, csak azért történik, mert az Isten jóságához és kegyelméhez nem járult hozzá az ő egyéni közreműködése.

„Igenis megtörténhetik, hogy Krisztus valamelyikünknek azt rendeli: ne házasodjék meg, de akkor őt nem egyéni véleménye, még kevésbbé szűzességi fogadalma köti, hanem egyedül Isten akarata", folytatódik a kétségbeejtő érvelés.

De hát honnan tudom én azt, hogy mi velem Isten akarata? Ki mondja ezt meg nekem? vagy kitől tudom megkérdezni? Luther azért ment el érett megfontolás után és érett korban szerzetbe s azért tett fogadalmat az örökös tisztaságra, mert úgy látta, sőt meg volt győződve, hogy *ez az Isten akarata*. Egy évtized múlva meg azon a címen hagyta el lelkiismeretfurdalás nélkül a szerzetet és szegte meg tisztasági fogadalmát, mert „nem egyéni véleményünk, még kevésbbé szűzességi fogadalmunk köt bennünket, hanem egyedül Isten akarata" és Luther érzékiségének hatása alatt elhitette magával, hogy vele most már annak éppen az ellenkezője az Isten akarata, mint amit tíz évvel ezelőtt gondolt az Isten akaratának.

Nincs az a szörnyűség, amit ezen az alapon lelkiismeretfurdalás nélkül el ne követhetnénk és nincs az az elvetemült bűnös, kit „az evangélium vígaszában" ne részesíthetnénk, még akkor is, ha az illetőnek esze ágában sincs megjavulni. Ha szerzetes lettem és évek múlva túlságosan érzem a test kívánságait, ha katolikus maradok, jobban kerülöm a bűnre izgató alkalmakat, többet imádkozom, gyakrabban gyónok, evés és egyéb tekintetben is többet megvonok magamtól, hogy engedelmességhez szoktassam testemet; ha botlok, haragszom magamra, szégyennel bűnbánatot tartok és újabb meg újabb ígéreteket teszek Istennek. Ha mindezt komolyan teszem, győzök, ha nem, egész életem lelki kínok és szenvedések között telik. Ha azonban protestáns módon gondolkodom, egész másképen alakul életem. Ekkor rövid küzdelem után belátom, hogy velem az Úr Krisztus akarata nem a tisztaság, hanem a tisztes házasélet s fogadalmam egyébként is felesleges és nem kötelező. Megházasodom tehát s boldogan élek s ha kérdik tőlem, hogy jogom volt-e hozzá, azt felelem, legyen egészen nyugodt, hogy volt. Ez utóbbi módszer kétségtelenül kényelmesebb a katolikusnál, de kétségtelen, hogy gyakorlatilag a vallástalanság és erkölcstelenség világnézete. Hogy „az Úr Krisztus rendelésével" takarózik, csak visszataszító voltát növeli.

Hat gyermekes családapa vagyok s mint ilyen, egy idegen nő hálójába kerülök; ha katolikus vagyok, bánt a lelkiismeret, küzdök ellene, fogadalmakat teszek, hogy soha többet egy fillért nem adok neki, majd, hogy szóba nem állok vele, majd, hogy még csak rá se nézek s a küzdelem több vagy kevesebb bukás után sikerül, vagy eltart addig, míg élek vagy az egészség el nem hagy s a küzdelmek

és lelkiismeretfurdalások miatt egész életemben keserű a bűn részemre. Ha a protestáns teologia alapján állok, rövid küzdelem után megállapítom, hogy „nem mi intézzük az életünket, hanem az Úr Krisztus". Belátom, hogy Isten engem nem nyárspolgárnak teremtett; a tucatemberek eseménytelen, csendes családi életét nem nekem szánta. És mivel mindig jó protestánsnak tartottam magamat, követem Isten rendelését s mivel „a jókedvű adakozót szereti az Úr", lelkiismeretfurdalás nélkül, vígan és jókedvvel követem „rendelését" és „angyalom" és az utána következő egyéb „angyalok" oldalán boldogan élem életemet.

Ha egyetemi hallgató vagyok s szegény vidéki szüleim éjt nappallá téve és minden fillért fogukhoz verve keresik meg azt a pénzt, amit minden hónapban utánam küldenek, de én akaratgyenge, terhelt egyén vagyok s szegény öreg anyám nem is sejti, hogy még egy kollokviumot se tettem le, hanem minden pénzt nőkre, kártyára és italra költöttem; ha jó protestáns vagyok vagyok, nincsenek lelkiismereti kínjaim, mert jól tudom, hogy „életünkkel nem mi magunk, hanem az Úr Krisztus rendelkezik". Megértem, hogy jó anyámmal az Úrnak az a célja, hogy általam, fia által szenvedéseket bocsásson rája és ezek áldozatos, hősies elviselése által nyerje el az örökkévalóság koronáját. A tiszta evangélium áldó vígasza ez nekem s nyugodt lelkiismerettel élem azt az életet, melyet számomra az Úr rendelt.

Ez — mondja Sólyom — „Krisztus egyedül üdvözítő, tehát minden emberi kegyességet meghiusító evangyélioma." „Köszönettel tartozunk Pezenhoffernek — folytatja — hogy alkalmat adott erre. Ideje volt már nyilvánosan megvigasztalni azokat, akiknek a lelkiismeretét hamis, Krisztusellenes fogadalmak miatt váddal és fenyegetéssel gyötörték. Íme nyilvánosan megvigasztaljuk azokat."

Sólyom tehát történelemmel nem mert szembeszállni az én történelmi adataimmal, csak lutheránus theológiával s íme ez az a lutheránus theológia, mely mindenkit, „pokoli kínjaim közt" még engem is — „megvigasztal."

AZ „ESENDŐ" LUTHER.

Hogy a történeti tények még Sólyomékra se maradtak teljesen hatás nélkül, mutatja ez az elismerés: „Bizony volt neki (Luthernak) sok hibája, sok súlyos tévedése... Luther Márton is, mint minden ember, gyarló és esendő volt. Ha a reformáció igazsága Luther személyétől függne — semmit se érne."

Ez már eredmény, csak hát persze a megokolás egy kissé gyenge. A jó is hétszer botlik napjában, igaz; de ezeken a botlásokon nem esküszegéseket, nem börtönnel büntetett bűntényekre (bigámiára)

való „lelkiatyai" tanácsokat, aztán a bajból való kimenekedés céljából arcátlan hazudozásokat és nem a hatalmasok iránti, egész az ízléstelenségbe menő, csúszó-mászó hízelgéseket értünk még olyan esetben is, mikor ugyanezt a hatalmast (VIII. Henriket) nemrég még a sárba gyaláztuk. Ezek nem azok az „esendőségek," melyek általános emberi vonások, mert minden emberben közösek. Ekkora „esendőségekről" még akkor is megbotránkozva, sőt felháborodva beszél minden tisztességes és elfogulatlan ember, ha elkövetőjük egyszerű tucatember, nem pedig „reformátor" vagy vallásalapító.

A Hesseni Fülöppel kapcsolatos gyalázatok történelmi valóságát is elismeri Sólyom (de ezt még akkor teszi, mikor még én nem hozom elő a dolgot, mert utána — láttuk — mi és milyen volt a válasz), de bámulatos az az elfogultság, mellyel mentegetni igyekszik. „Tévedett — írja — amikor „szükséghazugságot" ajánlott egy bizonyos esetben. Tévedett, amikor „gyónási tanácsként" beleegyezett Fülöp, hesseni tartománygróf második házasságába... Lélektanilag teljesen beigazolható volna ugyan Luther magatartása az említett bigámia esetében, de" stb.

Tehát teljesen igazolni lehetne Luthert még a bigámia esetében is, de hogy mivel és hogyan, azt még megemlíteni se merészelik, illetőleg merészelnék, csak nem akarják. Mert hát kérem Luthert Sólyom csak igazolni tudná, de hát nem akarja. Annyit azonban megmond, hogy Luther itt szerinte nem vétkezett, hanem csak tévedett. Ezt a védekezést már megtárgyaltuk. Itt csak annyit említünk meg újra, hogy ilyen körülmények közt van-e egyáltalában olyan ember, aki vétkezik, nem pedig csak „téved"? Vajjon elfogadja-e a törvényszék hasonló esetben ezt a védekezést például egy pincértől? Pedig, ha egy pincértől elfogadnánk, akkor se fogadhatnánk el egy „hitjavítótól," akit állítólag maga a Szentlélek világosított meg. Egyébként akik e bigámia hiteles történetét elolvasták, azok előtt egyenesen nevetséges minden mentőkísérlet. Láttuk, hogy ennek elolvasása után még felekezeti lapjaink ajkán is elnémult minden mentő szó. Legfeljebb Glattfelder püspök „erős fejcsóválásával" próbálták megvigasztalni magukat.

Végül azzal nyugtatja meg magát Sólyom, hogy a reformáció igazsága független Luther személyétől. „Ahhoz képest, hogy hisz-e valaki megalkuvás nélkül az evangélium Krisztusában, jelentéktelen dolog, hogy mi a véleménye valakinek Luther személyéről." „Pezenhofferrel együtt helytelenítjük és igazságtalannak mondjuk, hogy valaki VI. Sándor pápa miatt mondjon búcsút a katolikus vallásnak. De ugyanakkor azt sem helyeseljük, hogy valaki Luther személye iránti szimpátiából vagy antipátiából mondjon véleményt a reformációról." „Pezenhoffer cikkének éppen az az alapvető sajátsága, hogy az egyik oldalon VI. Sándor életétől függetlennek mondja a katolikus

vallás igazságát, a másik oldalon pedig Luther alakját azért mocskolja be (a tények, a saját tettei mocskolták be, nem én), hogy így kimutassa a reformáció hamisságát."

Erre a vádra válaszom a következő: Az én állításom, hogy VI. Sándor bűnös volta nem érinti *a katolikus vallás* igazságát ellenben Lutheré, igenis, érinti, sőt alapjában teszi tönkre *a reformációét*, teljesen logikus, ellenben Sólyom okoskodása, mely a kettő között nem akar különbséget látni, teljesen logikátlan.

VI. Sándor egy az egyház több, mint harmadfélszáz pápája közül. Hogy kétezer év alatt és harmadfélszáz ember között rossz is akad, annál mi sem természetesebb. Ha nem akadna, egyenesen csoda lenne. Aztán hogy lehetne VI. Sándor életével az egyház igazsága ellen érvelni, mikor az egyház sohasem azonosította magát vele, sőt mindig szégyenének tekintette? Ki ítélte el a szent apostolokat, sőt magát a kereszténységet, Iskarióti Judás miatt? Pedig ő is apostol volt s az apostolok összesen csak tizenketten voltak!?

Egész más azonban az eset Lutherrel és a protestantizmussal. Lutherje nem 260 van a protestantizmusnak, hanem csak egy. Igaz, hogy éppen velem szemben is hangsúlyozzák, hogy az ő vallásuknak nem Luther az alapitója, hanem Jézus, de ez a különbségtevés itt szőrszálhasogatás. Ha nekik semmi más vallásalapítójuk nem lenne, csak Jézus, akkor nem lenne tőlünk különböző a vallásuk. Jézus ezelőtt ezerkilencszáz évvel élt, Luther pedig négyszáz évvel és kétségtelen tény, hogy protestantizmus csak négyszáz éve van, nem ezerkilencszáz éve. Protestánsaink legfeljebb azt mondhatnák, hogy az ő alapítójuk Jézus és Luther, a katolicizmussal való viszonylatban azonban csak azt mondhatják, hogy Luther. Még ha elfogadjuk is a protestáns álláspontot, hogy a katolicizmus elrontott, a protestantizmus pedig eredeti tisztaságába visszaállított kereszténység, akkor is kétségtelen, hogy ezt az elrontott kereszténységet Luther állította vissza eredeti tisztaságába, tehát ennek az ú. n. megtisztított kereszténységnek igenis Luther az alapítója és atyja. Hogy Luther és a protestantizmus mennyire egy, bizonyitja, hogy az Evangélikus Családi Lapnak ugyanaz a száma is (1935. dec. 10.), mely az én cikkemmel foglalkozik, egy másik cikkben ilyen állításokat tartalmaz: „Luther, a hit egyetlen hőse". „A sok denominációban élő protestantizmusnak van annyira ökumenikus jellege (?), mint az egységes katolicizmusnak s ez az, hogy valamennyien egyek Luther reformációjában. Minden denomináció, akárhogy nevezi magát s akármilyen speciális vallási vagy egyházi életet él: mégis Luther munkája és hite vezeti." (Gaudy).

Sajátságos tehát, hogy még legintelligensebb bírálóm esze se képes felfogni, hogy ha a 260 pápa közül egynek, a leghitványabbnak, a bűnei nem érintik a katolicizmus dogmatikai igazságát, vagy tisz-

teletre méltó voltát, abból még egyáltalán nem lehet azt a következtetést levonni, hogy akkor az ő egyetlen reformátoruknak, az ő hitük „egyetlen hősének" bűnei se döntik meg a protestantizmust. Mert igenis megdöntik. Lehetetlenség, hogyha az Isten egyháza csakugyan megromlott volna, akkor az Isten ép olyan erkölcsű és jellemű embert, mint Luther, világosított volna meg s szemelt volna ki arra, hogy az ő megromlott művét megjavítsa.

Ha nem VI. Sándort, hanem például Lojolai Szent Ignácot hasonlítottam volna össze Lutherrel és őt találtam volna bűneiben hozzá hasonlónak, akkor tehetne némi szemrehányást Sólyom, hogy miért nem vetek az ő bűnei miatt is követ a katolikus Egyházra, mert Lojolai Szent Ignáccal csakugyan azonosította magát az Egyház és úgy néz rá, mint büszkeségére. Azonban még ez esetben se lenne a következmény annyira lesujtó az egyházra, mint Luther esete a protestantizmusra. Mert bár Szent Ignác nem szégyene az Egyháznak, hanem büszkesége, de ilyen büszkesége van legalább húsz. Luther azonban a protestantizmusban nem egy a sok közül, hanem főeszménykép, vezér, jelszó és zászló, a reformáció atyja, „a nagy reformátor", „a hit egyetlen hőse". Ha az eszménykép, ha a zászló, az egyetlen hős menthetetlen, akkor menthetetlen az az intézmény is, melynek hőse, eszményképe, zászlaja. Itt nem lehet vitatkozni. Az a kérdés tehát, amit itt megtárgyaltunk és — látva a protestáns kritikák tökéletes meddőségét, sőt teljes hiányát — eldöntöttünk, nemcsak történeti kérdés, hanem fontos elvi és vallási kérdés is egyúttal. Eldönti, hogy a reformációt, legalább mint vallást, nem fogadhatom el s nem tisztelhetem. Szükségesnek tarthatom esetleg profán szempontból, hasznosnak tarthatom gazdaságilag, kultúrális tekintetben — ez a kijelentés nem azt akarja jelenteni, hogy a protestantizmus efajta áldásait én el is ismerem, hanem azt, hogy ez egy más, nem ide tartozó kérdés —, de valláserkölcsi szempontból feltétlenül követ kell rá vetnem.

Talán legjobban sérelmezi cikkemben Sólyom a következő kitételt: „Prédikációt alig tudnak (t. i. a protestánsok) elmondani egyet is anélkül, hogy a pápaság e nagy romlottságára (t. i. a VI. Sándor alattira) — ha csak futólag is, ki ne térnének, legalább fele esetben pedig egész igehirdetésük erről szól!" „Olvasóinkra bízzuk — kesereg Sólyom — annak megítélését, mennyi ebből az igazság, jó számvetést végzett-e ezúttal az egyke statisztikusa? Itt például némi rosszindulattal lehetne beszélni arról, hogy lám a katolikus etika megengedi hangulatkeltés céljából az enyhén szólva merész túlzás eszközét, megengedi az alaptalan vádaskodást és megengedi azok félrevezetését, akiknek tilos az igazság után nyomozni."

Látjuk, hogy Sólyom itt engem egy kissé túlságosan megtisztel és katolikus szempotból olyan nagy tekintélynek tart, ami a szó

szoros értelmében tűrhetetlen. Azt hiszi, hogy én vagyok a katolicizmus. Igaz, igyekszem minél katolikusabbnak lenni, de az ellen alázattal tiltakoznom kell, hogy az én bűneimet, hibáimat vagy eltévelyedéseimet valaki egyszerűen a katolikus erkölcstan hibáinak, bűneinek és eltévelyedéseinek tartsa. Ha én „hangulatkeltés céljából" „merész túlzást" engedek meg magamnak, ha „alaptalanul vádaskodom" és „félrevezetek", abból még igazán nem következik, hogy ezt a katolicizmus is megengedi.

Sajátságos okoskodás ez a Sólyom Jenő féle! Szerinte a hitújító bűnei egyáltalában nem érintik a hitújítás igazát, szerinte a lutheránizmus lehet igaz akkor is, ha a Luther még olyan nem igaz. Ha azonban én, akiről épen ők szeretik oly kedvteléssel hangsúlyozni, hogy „kis római katolikus hitoktató" vagyok, teszek vagy mondok valamit, vagy hibázok valamit, akkor már mindjárt azt hiszik, hogy ezt a római katolicizmus teszi, mondja vagy hibázza, vagy legalább is e hibát megengedi.

Meg kell azonban állapítanom, hogy azt, amivel Sólyom fentebb vádolt, nemcsak a római katolicizmus, hanem én, egyik szerény védője, se követtem el. Meg kell azonban állapítanom ugyanakkor azt is, hogy az a „némi rosszindulat", melyet Sólyom itt magáról egyébként is emleget, csakugyan felfedezhető benne. Ő ugyanis elferdíti, amit tulajdoképen állítok s aztán ez elferdített állításról állapítja meg diadalmasan a túlzást.

Készséggel elismerem, hogy nemcsak „aligha", hanem nagyon is tudnak ők prédikációt mondani VI. Sándor pápa bűneinek hánytorgatása nélkül is, sőt azt hiszem, hogy száz prédikációjuk közül legfeljebb talán egyet találunk, amelyben VI. Sándornak akár csak a neve is előfordul, ámde — s itt már Sólyom Jenő bűnére akadunk, melyet azonban mi egyáltalában nem akarunk „az evangélium" (pedig mindig ezt emlegeti) hibájaként megállapítani — *mi ezt soha nem állítottuk.* Mi nem azt mondtuk, hogy protestánsaink VI. Sándor pápa bűneit hangsulyozzák állandóan, hanem — tessék elolvasni könyvünk legelső szakaszait — „az egyházi életnek" „a hitújítást megelőző időben" való „süllyedését", azt, hogy „az egyházi állapotok" ekkor „rendkivül romlottak voltak". VI. Sándort csak Sólyom keveri bele magyarázatként zárójelben a tőlem vett idézetbe, csak ő szűkíti az én állításaimat csupán VI. Sándor korára, hogy aztán diadalmasan rámutathasson, hogy lám a „katolikus etika" (!) megengedi „a merész túlzást" és „alaptalan vádaskodást".

Hogy abban, amit csakugyan állítottam, nincs a legkisebb túlzás sem, kétségtelen s a dolog természetéből is következik. Reformációra csak akkor van szükség, a reformációnak csak akkor van létjoga, ha valami elromlott, ha valami javításra szorul. Világos tehát, hogy az Egyház romlottsága nélkül nincs megokolt, nincs jogos

reformáció. Ha tehát a reformáció igazságát, szükséges, megokolt és jogos voltát ki akarom mutatni, nem mellőzhetem, sőt kiemelni és hangsúlyozni vagyok kénytelen a reformáció előtti Egyház romlott voltát. A XV. századi Egyház romlottsága tehát szükségképen egyik leglényegesebb pontja, egyik alapeleme a protestantizmus igazságát, szükségességét és jogosságát bizonyító érvelésnek, világos tehát, hogy állandó hangsúlyozásában nem is szűkölködnek a protestáns szónoklatok. Csak ezt állítottam én és ebben semmit sem túloztam. Rá kell azonban végül arra is mutatnom, hogy a Hesseni Fülöppel kapcsolatos disznóságok nemcsak az „esendő" Luthernek, hanem az egész kezdődő reformációnak erkölcsi alacsonyságát bizonyítják. Részt vett ugyanis azokban nemcsak Hesseni Fülöp, Móric szász herceg és a szász választó, azaz a reformáció világi oszlopai, nemcsak Krisztina, a törvényes feleség, von der Sale Margit, a „második asszony" s az ő anyja és nagybátyja, hanem Luther mellett még Lemming udvari prédikátor, az „esketŏ" Dionysius Melander, aztán Ebarhard von der Thann, Bucer, sőt a Luther után legnagyobb „reformátor", Melanchton is. Tehát nők, férfiak, előkelők és egyszerű emberek, papok és világiak: mindenki egyformán „esendő" volt.

EGYÉB IGAZOLÓ KÍSÉRLETEK.

A Harangszó ugyanazon időben, mikor a mi tanulmányunkkal kapcsolatban az ismertetett gyalázkodó és ferdítő hadjárat lezajlott, „A nagy reformátor" címen hosszabb cikksorozatot közölt Lutherről. Ez a cikksorozat nem a mi tanulmányunkra akart válasz lenni, mert vele nem vitázik, csak egyszer említi meg kitérésképen, hogy „a Magyar Kultúra nevű jezsuita újság épen most közölt egy hallatlanul szennyes hangú (vajjon az én hangom volt-e „szennyes" vagy csak a tények?) gyalázó cikksorozatot, melyben durva lábbal megrugdalja (!) Luther családi életét is, amely pedig törvényesen (!) Isten előtt (!) köttetett és amely mindvégig példás és tiszta volt. A törpe lelkeknek azonban mindíg az volt a harci modora, hogy szellemi fegyverek híjján, az elvek csatateréről megfutamodva, nyomorult lesipuskás módszerrel százszor megcáfolt hazugságok mérgezett nyílát lövöldözik az ellenfélre." (Ki nem ismer itt rá e törpe lelkekben az én tanulmányom ellenfeleire, az elvek teréről való megfutamodásban és a nyomorult lesipuskás módszerben az ő eljárásukra?)

Sajátságos, hogy a cikksorozat nagyhangú kijelentései ellenére a leggondosabban óvakodik attól, hogy a mi nyílaink mérgezett voltát kimutassa és hogy „százszor megcáfolt hazugságaink" százegyedik megcáfolásának bizonyára nagyon könnyű munkájára vállalkozzék.

A cikksorozat egyik részének címe: „Luther a vádlottak pad-

ján" és ebben megcáfol minden Luther-ellenes állítást (illetőleg cáfolni nem nagyon cáfolja ezeket se, hanem inkább megállapítja róluk, hogy nem igazak). Hangsúlyozza például, hogy Luther nem volt részeges, nem volt pénzvágyó, nem volt durva (kimutattuk, hogy ebben nincs igaza, mert mi nemcsak állítottuk, hanem bizonyítottuk, hogy igenis durva volt. Egyébként aki még ezt is tagadja, a napot akarja letagadni az égről), nem lett öngyilkos, sőt mint láttuk megcáfolja még azt is, hogy nem anyjának az ördöggel való fajtalankodásából származott, de például Hesseni Fülöp kettős házasságáról — csodálatos — úgy hallgat, miként a sír. Szóval megcáfol a cikk mindent, amit mi nem mondtunk, vagy amiről mi magunk is külön hangsulyoztuk, hogy nem igaz, de azokra vonatkozólag, melyekkel mi vádoltuk, ő nem hajlandó Luthert „a vádlottak padján" észrevenni. A „nyomorult lesipuskát" azonban természetesen a magáé helyett a mi kezünkben látja és a szellemi fegyverek hiányát és az elvek csatateréről való megfutamodást is rólunk állapítja meg.

„Luther családi élete" címen elmondja, hogy Luther „kezdetben nem gondolhatott családalapításra ... pedig nagyon vágyott a családi otthon csendes meleg fészke után ... Később azután barátai bíztatására és a példaadás (!) kötelezettségének felelősségérzetéből mégis elhatározta magát a családalapításra. 1525. jún. 13-án eskette meg (!) Bugenhagen János lelkész Bora Katalinnal."

Hogy a „lelkész esketése" hogy folyt le a valóságban, már láttuk. Hogy pedig a „barátok bíztatásának" és a „példaadás kötelezettségének" mennyi köze volt e lépéshez és hogy a rideg valóság menynyire más volt, mint a Harangszó „nagy reformátorának" hangulatos meséje, annak bizonyítására elég arra hivatkoznunk, hogy a Harangszó csak állít, de semmit okmányokkal nem bizonyít, mi azonban az ellenkezőt okmányokkal bizonyítottuk. Okmányokat nem lehet úgy cáfolni, hogy az okmányokkal bizonyítottnak az ellenkezőjét egyszerűen csak állítjuk, de ellenkező állításunk bizonyítását még csak meg se kíséreljük. Mi a Harangszó állítása valótlanságának kimutatására közlünk újabb okmányokat.

Luther, „esküvője" után 3 napra (1525. jún. 16.), ezt írja cimborájának, Spalatinnak: „Oly aljassá és megvetetté tettem magamat e házasság által, hogy azt hiszem, az angyalok kacagnak és az összes ördögök üvöltenek." (De Wette, Luthers Briefe III. 2.) Hát így fest a tények világánál Lutherben „a példaadás kötelezettségének felelősségérzete." Egyébként Lutherben a megházasodást „példaadás"-nak csak akkor tekinthetnénk, ha a házasság előtt erkölcstelen életmódot folytatott volna. Ez esetben a megházasodás felemelkedés a fertőből a magasabb lelki életbe és így csakugyan példaadás. Ha azonban azt tesszük fel, hogy Luther megházasodása előtt a tízparancsnak megfelelően tisztaságban élt, akkor semmiképen sem tekinthetjük tet-

tét példaadásnak, mert egy nehezebb életből, kivált ha esküvel kötelezték rá magunkat, egy könnyebbe átlépni nem példaadás, hanem az ellenkezője. Ha tehát azt állítjuk, hogy Luther *példát adott,* mikor megházasodott, azt állítjuk, hogy a házasságkötés előtt erkölcstelen életet folytatott, amit pedig még mi magunk se állítottunk.

Hogy pedig Luthert „barátai" hogyan „bíztatták" e „példaadásra," azt jól láthatjuk kétségtelenül legtekintélyesebb és legreformátoribb barátjának, Melanchtonnak, 1525. jún. 13-án kelt és Camerariushoz írt leveléből. A levél Lutherre annyira megszégyenítő, hogy mikor a nagylutheránus Camerarius 1569-ben Melanchton leveleit kiadta, szükségesnek látta meghamisítani, a Lutherre sértőbb részeket kihagyni, sőt még keltét is jún. 16. helyett júl. 21-ben jelölte meg. A levél hiteles szövege az eredeti levél megtalálásával csak 70 évvel ezelőtt lett ismertté (Sitzungsbericht der kl. bayerischen Akademie der Wissenschaften zu München ; philosophische und historische Klasse, Jahrgang 1876. S. 601—604.) Melanchton levele így szól :

„Mivel valószínűleg ellentmondó hírek kerültek hozzád Luther házasságára vonatkozólag, azért jónak látom, hogy közöljem veled nézetemet e lépésről. Luther június 13-án váratlanul elvette a Borát *anélkül, hogy e tervéről barátai közül csak egyet is előre értesített volna.* Este meghívta asztalához a pomerániait (Bugenhagent), Lukács festőt és Apelt és elintézte a házasságot. Talán csodálkozol, hogy ebben a viszontagságos időben, mikor méltányosan gondolkodó és becsületes férfiak mindenütt megpróbáltatásokat szenvednek, ő nem érez részvétet, hanem minden jel szerint csak ledérebb életet él és hírnevét rontja, mikor pedig a német nemzetnek az ő teljes eszére és energiájára volna szüksége. Azt hiszem azonban, hogy ennek így kellett jönnie. (Most az a rész következik a levélben, melyet tanulmányunkban már idéztünk s azért ezt elhagyjuk.) Úgy látszik, így történt meg vele életmódjának ez időszerűtlen megváltozása. Hogy azonban az a pletyka, hogy vele már előbb bűnös viszonyt folytatott, hazugság, magától értetődő. Most azonban a már megtörtént cselekedetet nem szabad rossz néven venni, vagy kifogásolni... És mivel Luthert életmódjának e megváltoztatása miatt némileg keserűnek és nyugtalannak látom (talán a példaadástól ?), arra törekszem, hogy minden erőmmel és minden lehető érveléssel felbátorítsam, hogy semmiképp se tett olyasmit, ami miatt véleményem szerint szemrehányással lehetne illetni, vagy amiről ő maga ne tudna számot adni. Istenfélelmét illetőleg is vannak némi bizonyítékaim, úgyhogy kárhoztató ítéletet nem tartok megengedhetőnek. Azonkívül megvan az a reményem, hogy ez az életmód komolyabbá fogja tenni, úgy, hogy elhagyja azt a komolytalanságot, ami miatt oly gyakran kifogásoltuk. Más állapot más életmódot hoz magával a közmondás szerint. Azért beszélek neked ilyen hosszan erről a kérdésről,

hogy az eljárásmód váratlansága miatt túlságosan fel ne háborodjál. Tudom ugyanis, hogy Luther jóhíre nagyon szíveden fekszik (ezt a jó Camerarius, mint láthattuk, csakugyan annyira szívén viselte, hogy miatta még e levelet is meghamísította) és hogy fájdalmat okoz neked, ha kárt szenved. Intelek, viseld hidegvérrel, hiszen a házasság a Szentírásban, mint tiszteletreméltó életmód van említve (igen, de nem olyan ember részére, aki Isten iránti szeretetből már megesküdött az ellenkezőre.) Valószínű, hogy a valóságban kényszer volt benne a megházasodásra. A hajdankor szentjeinek ballépése miatt adta tudtunkra Isten, hogy ő azt akarja, hogy igéjét vizsgáljuk, ne pedig egy-egy ember tekintélye vagy személye legyen irányadónk, hanem egyedül az ő szava. Ezért a legistentelenebb ember az, aki a mester ballépése miatt tanítását is elveti".

Hát kérem, így bíztatták Luthert a megházasodásra barátai és így tekintette ezt ő is meg barátai is „példaadásnak".

Nagyon jellemző protestánsaink harcmodorára és jóhiszeműségére a következő eset is. A Harangszó, ugyancsak „A nagy reformátor" című cikkben, a „Luther családi élete" című rész végén Luther szép családi életének égig magasztalása után ezt írja: „1530-ból maradt ránk Várdai magyar érseknek egy rendelete, amelyben azt mondja, hogy a papok sokkal jobban teszik, ha házasság helyett nyíltan gazdaasszonyokat tartanak feleség gyanánt. Mennyivel más tanácsot ad nekünk a mi Lutherünk a tisztes papi család evangéliumszerű megalapításával... Evangélikus nők! Legyetek hálásak ezért Luthernek".

Mivel itt kivételesen — nagy szó protestánsainknál! — egyszerű állítás helyett még bizonyítanak is, mert pontosan megjelölték a kútfőt, ahol Várdai érsek elképesztő rendelete található, utána néztem a megbotránkoztató rendeletnek, de még elképesztőbb volt, amit ott találtam. Elképesztő volt t. i. a protestánsok idézési etikájára vonatkozólag. Várdai Pál esztergomi érsek 1530. ápr. 5-én kelt iratában ugyanis a papoknak semmiféle tanácsot nem ad. Az irat nem is a papoknak szól, hanem a papok bűneinek kikutatására és így életük megreformálására kiküldött érseki biztosoknak s benne az érsek utasítja őket, hogy hallgassanak ki tanukat arra nézve, hogy vannak-e olyan papok „akik nyilvánosan ágyast tartanak, vagy ami még rosszabb, az egyház színe előtt házasságra léptek."

Látjuk tehát, hogy mit hozott ki ebből a teljesen kifogástalan és dicséretes rendeletből a protestáns rosszakarat és büszkén emlegetett idézési etika! Azt, hogy érseki rendelet tanácsolta a papoknak megházasodás helyett az ágyasságot Luther magas erkölcsi színvonalával ellentétben!

E felháborító esetet már szóvá tettem a Magyar Kultúrában s akkor felszólítottam a kérdéses felekezeti lapot, hogy tegye jóvá a

kárt, amit tévedésével okozott. A Harangszó ezek után nem merthallgatni, de viszont annyi becsület se volt benne, hogy hamisítását akár csak mint tévedést is elismerte és nyíltan helyreigazította volna. Válaszában a tényállást teljesen elleplezi olvasói elől, úgy hogy azok az ő előadása alapján nem is sejthetik, miről van itt tulajdonképen szó. Nem meri újra idézni, mit írtak ők, még kevésbbé meri leírni, mit írtam én és mi van valójában az érsek rendeletében. Ehelyett letagadja a napot az égről ezt írva: „Pezenhoffer ne magyarázzon bele cikkünkbe olyat, ami abból teljességgel hiányzik. Támadott cikkünk ugyanis egy szóval sem állítja, hogy Várdai érsek „tanácsolta házasság helyett az ágyasságot" („Sokkal jobban teszik." Mi ez, ha nem tanács s utána rögtön ezt írják: „Mennyivel más tanácsot adott nekünk a mi Lutherünk," tehát látszik, hogy ők is, igenis, tanácsnak fogták fel a dolgot, de a Harangszó beállításában egyáltalában nem is lehet máskép érteni.) Ha Pezenhoffer még egyszer elolvassa az illető mondatot, látni fogja, hogy az csak megállapítja azt, ami lényegileg — saját bevallása szerint is — valóban benne van Várdai érsek rendeletében." (Várdai érsek rendeletében a homlokegyenest ellenkezője van benne annak, amit a Harangszó állított s ezt nemcsak mi láttuk és látjuk, hanem a Harangszó is, mert válaszában szerényen csak arra invitál, hogy olvassam el „még egyszer" az illető mondatot, de ezt az „illető mondatot," se a rendelet idevonatkozó mondatának ezzel homlokegyenest ellenkező hiteles szövegét, nem meri lenyomtatni.)

Én többek között cáfolatomban azt is írtam, hogy Várdai érsek a magyar katolicizmus legsötétebb korszakának gyermeke, ki inkább államférfi volt, mint főpap, mégis teljesen kifogástalan a rendelete, Luther ellenben a protestantizmus alapítója és főbüszkesége, mégis mennyi inkorrektséget lehet okmányilag rábizonyítani. Erre a Harangszó úgy cáfol, hogy idézi cikkünknek Várdai érsekre lekicsinylő kifejezéseit mondván, hogy én magam is elismerem, hogy Várdai érsek nem volt büszkesége a katolicizmusnak, sőt „legziláltabb és legsötétebb korszakának gyermeke volt," hogy állíthatom hát akkor azt, hogy ők az érseket megrágalmazták? Hiszen tulajdonképen én is épúgy elítélem az érseket, mint ők. De azt természetesen már elhallgatják, hogy én mindezt csak azért írom, hogy rámutathassak, hogy még a magyar katolikus egyház ilyen érsekének a rendeletei is kifogástalanok s még azok is győztesen kerülnek ki a Lutherrel való összehasonlításból. Ép olyan eljárás ez, mint ha mivel Széchenyi évi jövedelmének az Akadémiára való nagylelkű felajánlását — mondjuk — azzal vezette volna be, hogy bár jelenleg anyagilag nagyon rosszul áll és tavaly is igen rossz volt a termés, mégis felajánlja évi jövedelmét stb.: valaki lapjában, *a nagylelkű adományt elhallgatva,* egyszerűen csak szidni kezdené a grófokat, hogy szegényeknek nincs elég jövedelmük és mikor a

közérdeket kellene támogatni, akkor mindig rossz a termésük. Én is csak azért említettem meg Váradiról a rosszat, hogy annál jobban kiemelhessem rendeletének korrektségét *s a lényegnek, a rendelet korrektségének teljes elhallgatásával* válaszul azt kapom, hogy hát akkor teljesen egyetértünk, mert hiszen Ön is azt hangsúlyozza, hogy Várdai rossz érsek volt s mi is csak azt mondtuk.

Legszenzációsabb azonban a Harangszó válaszának csattanós befejezése: „Akinek tollából annyi méreg folyt már, mint az övéből, annak nincs joga mást lélekmérgezéssel vádolni." (Én ugyanis azt írtam, hogy Várdai rendeletének a valósággal ép az ellenkezőre magyarázása lélekmérgezés, de annyira túlfinom voltam, hogy hozzátettem, hogy ez a lélekmérgezés bizonyára nem volt tudatos és ezért kértem a Harangszót „tévedése" helyreigazítására. E „helyreigazítás" után most már az olvasóra bízom, hogy csak tévedett-e a Harangszó vagy pedig rosszhiszemű volt).

Szóval a Harangszó a lélekmérgezés vádjával szemben azzal nyugtatja meg lelkiismeretét, hogy ha az én tollamból állandóan patakokban ömlik a méreg, akkor legalább néha-néha néhány cseppet talán ők is csak megengedhetnek maguknak belőle. Érvnek siralmasan gyenge lenne e visszavágás még akkor is, ha a Harangszó rám tudná bizonyítani, hogy én magam is lélekmérgezéssel szoktam szabadidőmben foglalkozni, mert kétségtelen, hogy ez még nem tenné megengedetté a maga lélekmérgezését. Ámde hol van a Harangszó ettől a bizonyítástól? Az a méreg ugyanis, amely az én tollamból szokott folyni, olyan méreg, amellyel például a férgeket, poloskákat vagy patkányokat szoktuk puszítani. Méreg ez is, igaz, de szükséges és hasznos méreg s a szellemi világban egészséges észjárású emberek nem szokták méregnek nevezni azt az irodalmi működést, mely a szellemi férgeket, bacillusokat és betegségeket, azaz a tévedéseket, rágalmakat, valótlanságokat és ferdítéseket leplezi le és pusztítja ki.

Egyébként, hogy az én tollamból sohse folyt méreg, vagy ha folyt, csak ilyen „méreg" folyt, arról ma már nem lehet meddő és üres vitákat folytatni, mert ezt a Harangszó elvbarátainak jóvoltából eldöntötték már a magyar államtól e célra felállított hivatalos vegyvizsgáló intézetek. Minden írásom közül ugyanis a legmérgesebbet — mert csak nem voltak annyira ostobák, hogy épen a legenyhébbet választották ki erre a célra? — benyújtották már vizsgálatra a budapesti kir. büntető törvényszékhez, de az hivatalos vizsgálata eredményeként *méregmentességi bizonylatot állított ki róla.* Mikor az ügy a felsőbb ellenőrző intézményhez, a királyi táblához került, az is helyesnek találta az elsőfokú vizsgálatot s végül a királyi kúria — mert még — ide is szükségesnek tartották elvinni — végérvényesen rányomta a hitelesítő pecsé-

tet. A kir. tábla ítélete még e legmérgesebb cikkemről is megállapítja, hogy még ez is nemcsak nem méreg, hanem még támadás se volt részemről hanem csak „visszautasítását képezi... a katolikus vallásúak ellen intézett támadásnak" (engem pedig azelőtt is, azóta is állandóan azzal rágalmaznak, hogy „támadom a protestantizmust") és megállapítja azt is, hogy cikkem azzal, amit tárgyal, „tudományos megalapozottsággal és komoly hangon foglalkozik." (A kir. tábla B. VII. 5690 1934/7. számú ítéletének megokolása.)

És mikor az én legmérgesebb cikkem méregmentességét, sőt hasznos és tápláló anyagokkal teli voltát három ellenőrző intézet állapította meg egymás után s a dolgot mindegyik annyira természetesnek és magától értetődőnek találta, hogy megállapítását úgyszólván minden tanácskozás nélkül mondotta ki, sőt a tábla előtt még maga a főügyész is majdhogynem védőbeszédet mondott mellettem, ugyanakkor és ugyanezen kérdéssel összefüggő ügyben két kálvinista lelkészről (Nagy Lajos és Szabó István) állapította meg a törvényszék is, meg a tábla is, meg a kúria is a vallásgyalázást, illetőleg az izgatást, sőt nemzetgyalázást is, úgy hogy Ravasz László lapja a dühtől és méregtől majdnem felrobbanva kérdezte: Hogy lehet ez, mikor a kormányzó is református, meg az igazságügyminiszter is?! Szegény, mérgében egészen megfeledkezett arról, hogy kultúrállamokban a bíróságok függetlenek s nem az államfők és igazságügyminiszterek vallása, hanem egyedül az igazság szerint szoktak és kötelesek ítélni. Mi magunk is nagy szégyenükben úgy megsajnáltuk pórul járt testvéreinket, hogy kíméletből egy szót sem írtunk a perről, mert azt gondoltuk, teljesen elég nekik e szégyen így szó nélkül is. S mi lett érte a köszönet? Láttuk, hogy Ravasz László lapja úgy ír a „jezsuiták izgató lapjáról," mintha ez a világ legköztudomásúbb dolga volna és mintha a bíróságok az izgatást jogerősen nem róluk állapították volna meg, a Harangszó pedig époly közismert dolognak állítja, hogy az én tollamból állandóan méreg folyik, mintha semmiféle ellenkező bírói ítéletről sohse hallott volna.

Vegyék hát végül tudomásul, hogy ez a dolog ma már egyhangulag el van döntve. Nem én döntöttem el, hanem — protestáns kívánságra — az ország mind a három fokú ítélőszéke és olyan időben, mikor az ország kormányzója is, meg miniszterelnöke is, meg igazságügyminisztere is protestáns volt. (Mindennek szerintünk semmi köze a kérdéshez, de ezt is protestánsaink állapították meg.) Vegyék tudomásul, hogy az én tollam a protestánsokat nem támadni szokta, annál kevésbbé „izgat" ellenük, hanem az ő „támadásaikat" szokta „visszutasítani", megszégyeníteni, megcáfolni és így megbüntetni. Vegyék tudomásul, hogy az én tollamból nem

méreg folyik, hanem „tudományos megalapozottsággal és komoly hangon" megírt érvelések egy „tudományos folyóirat" „magasabb intelligenciájú közönsége" részére, mely „kellő kritikával rendelkezik". (A királyi tábla ítéletének megállapítása „a jezsuiták izgató lapjáról".)

A VALLÁSI BÉKE.

Mi célja volt más — írja az Evangélikus Lap — ennek a VI. Sándort és Luthert összevető munkának, mint csak a felekezeti béke megbontása? „A cikkből — írja — a kevésbbé rutinírozott olvasó is észreveszi a rejtett piromanikus célzatot és a felcsapódó lángok fényénél észreveszi azonnal a sok arc közül a szerző kéjtől megborzongó arcát, amint önfeledten nézi azt, amit okozott: a felekezeti viszály morajló és száraz nádként pattogó lángtengerét." Felekezeti gyűléseken is, melyeket a liberális lapok az ország közvéleményéhez is továbbítottak, hevesen tiltakoztak a felekezeti békének holmi VI. Sándor és Luther-féle összehasonlításokkal való rosszakaratú megbontása ellen. Az ilyen összehasonlítások ugyanis szerintük csupán csak erre jók.

Szóval az ellen is igazolnom kell magamat, hogy felfordítottam, vagy legalább is felfordítani törekedtem, megtámadtam a „felekezeti" békét. Ez állításnak homlokegyenest az ellenkezője igaz. Nem én vagyok ebben a kérdésben a támadó, hanem a másik tábor. Hiszen a protestantizmus négyszáz éves fennállása óta mást sem tesz, mint a reneszanszkori egyház bűneit hánytorgatja. Tessék elővenni bármely protestáns hittankönyvet (akár csak kis elemi iskolások részére írtat is), tessék elővenni egy konfirmációs kátét, tessék résztvenni egy protestáns hittanvizsgán: mindegyik tele van annak hangoztatásával, hogy a katolikus egyház Luther felléptekor menynyire romlott volt. Mikor tehát én most kimutatom, hogy ez az egyház nem is volt annyira romlott vagy legalább is Luthernél nem volt romlottabb, akkor nem támadok, hanem védekezem. S hogy lehet az, hogy támadni szabad, védekezni meg nem!? S hogy lehet, hogy azok, akik támadnak, nem zavarják a „felekezeti" békét, de aki védekezik, az tönkre teszi? Az, amit a királyi tábla legmérgesebb cikkemről megállapított, hogy nem támad, hanem csak „visszautasítását képezi a katolikus vallásuak ellen intézett támadásnak", erre a munkámra is teljes fokban áll. Aki azt állítja, hogy én támadom a protestantizmust, vagy pláne a protestánsokat, rágalmaz. Én a katolicizmust védem a már négyszáz éve folyó támadások ellen. Ha azután ez a védelem olyan hatásos, hogy az ellenfelet a föld színéről teljesen elsöprő vagy a nevetségesség feltörő kacajaival elárasztó diadalmas győzelemnek látszik, az lehet pukkasztó hatással azokra, akik úgyszólván az ellenkezőnek hangoztatásából

élnek, de azért a védekezés akkor is védekezés marad s a védőt ez esetben se lehet jóhiszeműen támadónak nevezni.

Ámde ha csakugyan támadó fél lennék, lehetne akkor hibáztatni azért, mert ezt a dolgot előhoztam? Akkor legalább lehetne a „felekezeti" béke megbontásának vádjával illetni? Akkor se lehetne. Kultúrállamokban vallás-, vélemény-, szólás- és sajtószabadság van s Magyarország is kultúrállam és mindíg is az volt. Kultúrállamban minden polgárnak joga van meggyőződését szóban vagy írásban kifejezni és szónoklataival vagy irataínak terjesztésével arra törekedni, hogy meggyőződésének másokat is megnyerjen. Én ezt tettem a jelen esetben és aki nekem ezért szemrehányást tesz vagy ebben akadályozni akar, az engem állampolgári jogaim gyakorlásában szeretne akadályozni, Magyarországot pedig Balkánná, vagy szolgák országává süllyeszteni. Polgártársaimnak, például az én tisztelt protestáns polgártársaimnak, szintén megvan az a joguk és szabadságuk, hogy az én meggyőződésemet ne fogadják el, sőt az a joguk is megvan, hogy az ellenkező meggyőződést terjesszék akár szóban, akár írásban. Ha azonban erre a szerepre nem mernek vállalkozni és az én meggyőződésemre csak annyit tudnak mondani, hogy hogy meri ön megbontani a felekezeti békét, akkor olyan szegénységi bizonyítványt állítanak ki magukról, hogy legjobb, ha végleg elhallgatnak.

Igen, joga van meggyőződését bárkinek kifejezni és terjeszteni, de ezt nem szabad kíméletlenül, kihívóan, sértő és békebontásra alkalmas módon tennie, felelhetné valaki. Ez az, amit kifogásolunk. Erre a vádra tessék válaszolni s ne tessék a lényegről elterelni a figyelmet.

No akkor tökéletesen egyetértünk — felelem — mert hiszen nekem is minden törekvésem az, hogy a lényegről ne engedjem elterelni a figyelmet. Nem az a lényeg ugyanis, hogy valaki hogyan, például kíméletlenül, képviseli-e a meggyőződését, hanem az, hogy igaz-e, helyes-e a meggyőződése. Ha igazságot képvisel, akkor mellékkérdés, hogy finoman, vagy kíméletlenül képviseli vagy hirdeti-e. Aki az igazságot kíméletlenül, erőszakosan képviseli és hirdeti, még az is jót tesz a társadalommal vagy a nemzettel. Az én protestáns ellenfeleimnek tehát a lényeggel kellett volna foglalkozniok és idejüket, gondjukat és papírjukat igazságom megcáfolására kellett volna fordítaniok, nem pedig csupán arra szorítkozniok, hogy az a mód és hang, mellyel én az igazságot előadom, helyes-e, vagy nem, alkalmas-e a felekezeti béke megbontására vagy nem. Nem az a lényeg ugyanis, hogy „piromanikus" volt-e az én „rejtett" célzatom, vagy nem; megborzongott-e a kéjtől az arcom, mikor munkámat írtam vagy nem; okozni fogok-e „felekezeti viszályt" és „lángtengert" vagy nem, hanem egyedül az, hogy igazat írtam-e vagy nem.

Ha igazat írtam s vele mégis lángtengert okozok, az nem az én bűnöm, hanem azoké, akik az igazsággal szembeszállnak. Ha nincs igazam, akkor én vagyok a lángtenger oka, még akkor is, ha tulajdonképpen nem én, hanem a szembeszállók okozzák, mert a hamisággal szabad, sőt kell is szembeszállni még akkor is, ha lángtengert okozunk vele. Nem engem kellett volna tehát gyalázni, hanem adataimat és érveimet vizsgálat alá venni és megcáfolni s ha ez sikerült volna, a gyalázkodás megokolt lett volna ugyan, de felesleges, mert már úgyis megkaptam volna méltó büntetésemet s állításaimat visszavonni, vagy legalább megszégyenülve elhallgatni kényszerültem volna, arcom nem a „kéj"-től, hanem a szégyentől „borzongana" és a „felekezeti viszály morajló és száraz nádként pattogó lángtengere" sohse lehetne tengerré, mert még csermely korában elöntötték volna az alapos tárgyi cáfolat kijózanító hűs hullámai.

Azonban bár végeredményben jogom lett volna hozzá, én mégse hoztam elő igazságomat kíméletlenül, sértő, vagy vallási viszály okozására alkalmas módon. A királyi tábla ítélete, mint láttuk, még legmérgesebb cikkemről is azt állapította meg, hogy tárgyával „tudományos megalapozottsággal és komoly hangon foglalkozik". Aki jelen munkámat, vagy akárcsak egy részét — és bármelyik részét — elolvasta, annak — még ha protestáns is az illető — el kell ismernie, hogy a királyi tábla dicsérő megállapítása erre is vonatkozik, hiszen egész munkám tisztán az adatok felsorolásából áll s a hozzájuk fűzött megállapítások és a belőlük levont következtetések is a legmérsékeltebb és a legnyugodtabb hangon vannak megírva. Oly messze áll e munka a piro- és minden egyéb mániától, hogy arról, aki ezt állította, minden tárgyilagos embernek meg kell állapítania a rosszhiszeműséget, a szerző megrágalmazásának és az olvasók tudatos félrevezetésének szándékát. Tény, hogy e munka tűrhetetlen a protestantizmusra nézve, de nem a hangja, hanem történelmi adatai miatt és az ismertetett protestáns cáfolókísérletek kétségbeejtően gyönge volta miatt.

Aki a maga vallási igazát érvekkel és adatokkal kimutatja, az kultúrális tevékenységet fejt ki és a vélemény-, vallás-, sajtó- és szólásszabadság állampolgári jogát gyakorolja. Én ezt tettem s minden olvasóm és minden bírói fórum a tanu rá, hogy a legtárgyilagosabb és leghiggadtabb hangon tettem. Aki a más előadott igazát megcáfolni nem tudja és mégse fogadja el, de nem is hallgat, hanem érvek helyett gyalázkodásokkal, rágalmakkal, becsületsértésekkel és rosszhiszemű ferdítésekkel árasztja el ellenfelét, *a vallási békének az a megsértője,* de az viselkedésével is bebizonyítja, hogy nem igaz ügyet képvisel.

TARTALOM.

Oldal

Bevezetés ... 3
VI. Sándor rövid életrajza ... 5
Luther és VI. Sándor a nemi erkölcs tekintetében 6
VI. Sándor pápa és Luther, mint a keresztény hit és erkölcs képviselői ... 23
Hesseni Fülöp kettős házassága ... 28
VI. Sándor és Luther jelleme egyéb megnyilvánulásaiban ... 38
Rágalmak ... 49
Befejezés ... 55

A protestáns cáfolatok

A gyalázkodások ... 58
Irányzatos beállítások és ferdítések ... 62
A tárgyi hozzászólások ... 71
Történelmi adatok helyett lutheránus theológia 76
Az „esendő" Luther ... 81
Egyéb igazoló kísérletek ... 86
A vallási béke ... 93

Nihil obstat P. Franciscus Zsiros S. J. censor dioecesanus. Nr. 868/1937. Imprimatur. Strigonii, die 19. Martii 1937. dr. Julius Machovich vicarius generalis.

GRAFIKA
WEBER GUSZTÁV
UJPEST,JÓKAI-U.18